

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE
BULGAR İSYANLARI VE BULGAR MESELESİ
(1878 – 1886)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

73280

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU

Hazırlayan

Nevzat ARTUÇ

ISPARTA - 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	13
1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİNE KADAR OLAN BULGAR İSYANLARI	13
A- NİŞ İSYANI (1841)	15
B- VİDİN İSYANI (1850)	19
C- TUNA İSYANI (1868)	23
1- İsyanın Sebepleri	23
a) Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Valiliği	24
b) Bulgar İhtilâl Komitelerinin Kuruluşu	31
2- İsyanın Meydana Gelmesi ve Bastırılması	35
D- 1876 BULGAR İSYANI	37
1- İsyanın Sebepleri	37
a) Bulgar Kilisesinin Kuruluşu	37
b) Avrupa'da Meydana Gelen Siyasi Değişiklikler	41
c) Bulgar İhtilâl Komiteleri'nin Faaliyetleri	42
2- İsyanın Başlaması ve Bâb-ı Âli'nin Müdahalesi	46
3- 1876 Bulgar İsyanı'nın Yankıları	50
İKİNCİ BÖLÜM	54
OSMANLI DEVLETİ'NDE BULGAR MESELESİ (1878-1886)	54
A - 1877-1878 OSMANLI - RUS HARBİ VE BULGARİSTAN'IN DURUMU	54
1. Savaşın Sebepleri	54
2 - Savaşın Başlaması ve Gelişen Olaylar	63
3 - Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı ile Rus ve Bulgarların Baskı Politikaları	76
4 - Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ve Bulgaristan	81
5 - Berlin Antlaşması ve Bulgaristan	92
B - BERLİN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA BULGARİSTAN VE ŞARKİ RUMELİ EYALETİ	101
1 - Bulgaristan Prensliği'nin Teşkilatlanması ve Durumu	101
2. Şarkî Rumeli Vilayeti	106
a) Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Teşekkülü	106
b) Rusya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Teşekkülü Karşısındaki Tepkileri	108
c) Bulgaristan'ın ve Şarkî Rumeli Bulgarlarının Tepkisi	113
d) Şarkî Rumeli Vilayeti'ndeki Türk Ahalinin Durumu	114

3 - Aleko Paşa'nın Şarki Rumeli Vilayeti Valiliği'ne Getirilmesi	116
4 - Gavril Paşa'nın Şarki Rumeli Valiliği	118
C - 1885 FİLİBE İSYANI	119
1 - Filibe İsyanı'nın Sebepleri	119
2 - Filibe İsyanı'nın Başlaması ve Şarki Rumeli'nin Bulgaristan ile İttihadı	121
3 - Filibe İsyanı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu	125
a) Meclis-i Vükelâ'da Yapılan Müzakereler ve Bâb-ı Âli'nin Tutumu	125
b) Hükümet Değişikliği	130
c) Şarki Rumeli'nin Geri Alınabileceği Hususunda Yapılan Tartışmalar	131
4 - Filibe İsyanı Karşısında Diğer Devletlerin Tutumu	136
a) Rusya'nın Tutumu	136
b) Bulgaristan'ın Tutumu	138
c) Almanya'nın Tutumu	141
d) İngiltere'nin Tutumu	143
e) Yunanistan'ın Tutumu	144
f) Avusturya'nın Tutumu	144
g) Sırbistan ve Karadağ'ın Tutumu	145
5 - Osmanlı - Bulgar Yakınlaşması ve Suret-i Tesviye Anlaşması	146
D - İSTANBUL (TOPHANE) KONFERANSI VE FİLİBE İSYANI'NIN TANINMASI	149
1 - Konferans'da İleri Sürülen Teklifler	149
a) Avrupa Devletleri'nin İleri Sürdüğü Teklifler	149
b) Osmanlı Devleti'nin İleri Sürdüğü Teklifler	150
2 - Konferans'ta Alınan Kararlar ve Filibe İsyanı'nın Tanınması	154
SONUÇ	157
BİBLİYOGRAFYA	160
EKLER	
HARİTA I	171

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
B.E.O.	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	: Bakınız
<i>B.T.T.D.</i>	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
ç.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
<i>D.G.B.İ.T.</i>	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
D.T.C.F.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
<i>G.D.A.A.D.</i>	: Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (İstanbul Üniversitesi)
Haz.	: Hazırlayan
<i>İ. A.</i>	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nr.	: Numara
Sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
<i>T. A.</i>	: Türk Ansiklopedisi

T.C.T.A. : Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

1789 Fransız İhtilâli ile bütün dünyayı etkisi altına alan “Milliyetçilik” akımı, çok uluslu Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiştir. XIX. yüzyılda ivme kazanan milliyetçilik hareketleri öncelikle İmparatorluğun Balkanlar’daki toprakları üzerinde etkisini göstermiş Sırp, Yunan, Karadağ ve Bulgar İsyanları ardarda patlak vermiştir. Ancak, Bulgarların bağımsızlık hareketleri diğerlerine nazaran çok daha farklı bir durum arz etmektedir. XIX. yüzyıla kadar kendi kimliklerinden bihaber olan Bulgar milleti, yüzyılın ortalarına gelindiğinde millet olma şuuruna erişerek, bağımsızlık yolunda Osmanlı Devleti’ne karşı bir çok isyan teşebbüslerinde bulundu. 1876 yılına kadar devam eden bu isyanlar, Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları ile kısmen de olsa amacına ulaşmış ve Bulgaristan Prensliği’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu tarihten itibaren teşkilatlanma çalışmalarında büyük mesafeler kaydeden Bulgaristan Prensliği, 1885 Filibe İsyanı ile Şarki Rumeli Vilayeti’ni de ilhak ederek daha da güçlenmiştir. İşte, bizim tezimizin konusu da 1878’den 1886’ya kadar olan bu süreci kapsamaktadır.

“Bulgar Meselesi”, şimdiye kadar yapılan bir çok çalışmalarla aydınlatılmaya çalışılmıştır. 1839’da Tanzimat’ın ilanından, 1853 Kırım Harbi’ne kadar olan dönemi Prof. Dr. Halil İnalcık “Tanzimat ve Bulgar Meselesi” (Ankara 1943) adlı doktora tezi ile incelemiştir. 1850-1875 yılları arasındaki gelişen olayları Dr. M. Hüdai Şentürk “Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)” adlı çalışması ile aydınlatmaya çalışmıştır. 1876 Bulgar İsyanı ve akislerini de Mahir Aydın, Yüksek lisans tezi çerçevesinde ele almaya çalışmıştır. Bizim tez konumuzdaki 1878-1886 yılları arasını kapsayan dönemle ilgili bazı çalışmalar yapılmışsa da, bu konudaki bilgiler ya kısmi ya da yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlileri ise, Yrd.Doç.Dr. Mahir Aydın tarafından yapılan “Şarki Rumeli Vilâyeti” ile Süleyman Oğuz tarafından yapılan “Osmanlı Vilâyeti İdaresi ve Şarki Rumeli

Vilâyeti” adlı eserlerdir. Fakat, bu eserler ağırlıklı olarak Şarki Rumeli Vilâyeti’nin genel yapısı üzerinde durmuşlardır. İşte bu sebeple, bu tarihler arasındaki gelişen olayları bir bütün olarak ele alıp Bulgar Meselesinin 1878 ile 1886 yılları arasındaki tarihi seyrini ortaya koymaya çalıştık. İki bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla 1841, 1850, 1868 ve 1876 Bulgar İsyanlarına yer verdik. İkinci bölümde ise 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarından 1886 İstanbul (Tophane) Konferansı’na kadar geçen süre zarfındaki olayları ele aldık.

Hemen belirtmek gerekir ki, bu konuda müracaat ettiğimiz kaynakların çoğunluğunu telif eserler meydana getirmektedir. Arşiv malzemesi olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan Yıldız Tasnifi, Bulgaristan Mümtâze Kalemi ve Rumeli Şarki Evrâkı’ndaki bazı vesikalardan istifade ettik. Ancak, bu konudaki arşiv malzemesinin bolluğu, hatta Bulgaristan’a satılan evraklar da dahil, daha geniş bir araştırmayı gerektirmektedir. Fakat, meseleyi bir yüksek lisans tezi çerçevesi içinde ele aldığımız için böyle bir çalışmaya giremedik. İleriki yıllarda bu vesikalardan da faydalanarak, daha geniş çaplı bir araştırmayla Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan politikasının aydınlatılması en büyük temennimizdir. Bu yüzden hatalarımızın mazur görüleceğini ümit ediyoruz.

Böyle bir konuda çalışmağa teşvik eden, yönlendiren ve çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Yrd.Doç.Dr. Ahmet Halaçoğlu’na en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu arada her zaman yardım ve teşviklerini gördüğüm saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Bayram Kodaman ile Prof. Dr. M. Ali Ünal’a yakın ilgilerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca, çalışmalarım esnasında maddi ve manevi yardımlarını gördüğüm Araştırma Görevlileri Hasan Babacan, Hayri Çapraz ve Şevki Duymaz’a da teşekkür etmeyi zevkli bir vazife kabul ederim.

ISPARTA-1998

GİRİŞ

Bulgarlar aslında bir Türk kavmidir¹. Bulgar Türkleri, Karadeniz'in kuzeyinden gelerek ilk Bulgar Devleti'ni 680-681 yıllarında kurmuşlardı. Türkler, bilhassa Hunlar'dan beri Karadeniz'in kuzeyindeki memleketleri ve Balkanlar'ı, kendilerine bir yerleşme ve devlet kurma alanı haline getirmişlerdir. İşte, Bulgar Türkleri de bu şekilde Balkanlar'a gelerek Tuna Irmağı boylarına yerleştiler. Ancak, Bulgar Türklerinden bir kısmı yerlerini terketmeyerek, İdil boylarında yaşamaya devam ettiler. Bu yüzden bazı tarihçiler Bulgarları, İdil Bulgarları ve Tuna Bulgarları olmak üzere iki ayrı guruba ayırmaktadır. Hatta Orta Asya'yı ziyaret eden bir kısım Arap tarihçileri Tuna (Dunay) boyundaki Bulgarları "Ulu Bulgarlar", İdil boyundaki Bulgarları da "Kara Bulgarlar" olarak adlandırmışlardır². İdil Bulgarları İslamiyet'i kabul ederek Abbasi Devleti'ne bağlanırken, Tuna Bulgarları 865 yılına kadar atalarının dininde kalmaya devam ettiler. İşte bizim tezimize konu olan Bulgarlar, Tuna Bulgarlarıdır.

Bulgarlar, Avarlarla birlikte Bizans İmparatorluğu'na karşı büyük mücadelelerde bulunmuşlardır. Ancak bu mücadeleler, dağınık haldeki Slavların Balkanlar'a rahatça yerleşmesine neden olmuştur. VIII. yüzyıldan itibaren Bulgar aristokrasisi içinde kendilerine yer bulan Slavlar, bir müddet sonra Bulgar Türklerinin "İslavlaşmasına" neden oldular. 865'de Hristiyanlığın resmen kabulü ile birlikte Bulgar Türkleri tamamıyla eriyip gittiler. Türkçe unvanlar atılarak³ Slav dili resmi dil haline geldi. Daha sonraları Bulgar Slav Devleti, Bizanslıların, Moğolların ve Kumanlar (Kıpçaklar)'ın istilasına

¹ Bulgarların menşei hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nimet Kurat, "Bulgar" maddesi, *İ.A.*, c. 2, İstanbul 1961, s. 781-796; Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, s. 1-50.

² Rızaeddin Fahreddin, "Türkler, Fin ve Sakalar, Hun ve Bulgarlar" (Çev. Y. Ziya Yağcıoğlu), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 106, İstanbul Ekim 1995, s. XVIII.

³ Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943, s. V-VI; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, Ankara 1988, s. 83.

uğrayarak parçalandı. Böylece Bulgar Devleti eski büyük devlet olma özelliğini kaybetti⁴.

Osmanlılar Rumeli'ye⁵ geçtikleri sırada Bulgar Çarlığı'nın başında İvan Aleksandr Asen bulunuyordu. 1365 yılında Aleksandr'ın vefatı üzerine Bulgar Devleti de parçalandı. İvan Şişman Tırnova'da, İvan Strasmir Vidin'de krallıklarını ilan ettiler. Hiç şüphesiz ki bu durum, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki fütühat hareketini kolaylaştırmıştır. Yıldırım Bayezid, oğlu Süleyman Çelebi'yi bir orduyla Bulgaristan'a göndererek, Tırnova'daki Bulgar Krallığını 1393 yılında tamamen ortadan kaldırdı⁶. Vidin Bulgar Krallığı da 1400 yılında Dobruca'nın fethi ile ortadan kaldırıldı. Böylece Sultan I. Murat devrinde başlanan⁷ Bulgaristan'ın fethi hareketi tamamlanmış oluyordu.

Bulgaristan fethedildikten sonra doğrudan doğruya Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlandı. 24 sancağa ayrılan Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi Sofya oldu⁸. Osmanlı Türkleri, Rumeli'ye geldiğinde, diğer Balkan devletlerinde olduğu gibi, Bulgaristan'da da birçok mahalli feodal beyler (boyarlar) mevcuttu. Ülke, boyarlar arasında parçalanmış, başsız ve karışık bir durumda kalmıştı. Bizzat, bazı Bulgar tarihçilerinin de itiraf ettiği gibi, Osmanlılar bu bölgeye birlik, merkeziyetçilik ve muntazam bir idare getirmişlerdir⁹. Bu sebeple, anarşiden ve angaryadan bıkmış olan Bulgar köylüsü, Osmanlıları adeta bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

⁴ M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, Ankara 1992, s. 1.

⁵ Rumeli, Osmanlıların Balkan Yarımadası'na verdikleri coğrafi isim olup, aynı zamanda bu bölgeyi içine alan Osmanlı eyaletinin adıdır. Halil İnalcık, "Rumeli" maddesi, *İ.A.*, c. IX, İstanbul 1961, s. 766.

⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara 1988, s. 189-193.

⁷ 1388'de Çandarlızade Ali Paşa'nın otuzbin askerle Bulgaristan'a girerek Silistre, Rusçuk ve Niğbolu arasındaki yerleri fethetmesi, Bulgarlara çok büyük bir darbe indirmiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c. I, s. 193.

⁸ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 5; Nevin Genç, *XVI. yüzyıl Sofya Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, Eskişehir 1988, s. 15.

⁹ Türker Acaroğlu, "Bulgaristan" maddesi, *T.A.*, c. VIII, Ankara 1956, s. 391.

Öyle ki bu bölgede yoğun olarak bulunan Bogomil Mezhebi¹⁰ mensuplarının bir çoğu ile Niğbolu taraflarında yerleşmiş olan Kumanlar'ın kendiliklerinden ihtida ederek İslam Dini'ne girdikleri¹¹ yine Bulgar tarihçilerinin ifadeleridir¹².

Osmanlı Devleti, Bulgaristan'daki boyarlara ait olan toprakları "mirî" yani devlet arazisi olarak ilan etmiş ve bu toprakları yerli Bulgar köylüleri ile Anadolu'dan getirtilen göçmenlere vermiştir. Çiftlik¹³ adı verilen topraklar belirli bir vergi karşılığında Bulgarlar ve Türkler arasında dağıtılmıştır. Bölgedeki tımarlı sipahiler ise boyarlardan farklı olarak, toprakların sahibi değil, devlet namına vergileri tahsil eden bir memur konumunda kalmışlardır.¹⁴ Böylece eski feodal sistemin yerine, sipahi adıyla toplum yararına yeni bir toprak rejimi getirilmiş oluyordu¹⁵. Bu durum ise en çok Bulgar köylüsünü sevindirmiş ve boyarların angaryalarından kurtulmalarını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, XII. ve XIII. yüzyılda başlayan Rumeli fetihlerinde hakimiyet altına aldığı halk kitlelerine eski feodal beyleri gibi baskı

¹⁰ Bogomil Mezhebi: X. Asırda Bulgarlar arasında ortaya çıkan Bogomil mezhebi, insanın efendisi için çalışmağa mecbur olmadığı fikrini savunarak, angaryaya karşı köylüleri harekete geçirmeğe çalıştı. Boyarların baskısı altında bulunan Bulgar köylüleri, bu fikirleri kolayca benimsediler. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 93; M. Hüdayi Şentürk, *a.g.e.*, s. 1; Bulgarca'da Bogomil, Tanrı dostu demektir. Bogomilizmin ana fikrine göre, Tanrının iki oğlu vardır: Staneel ve İsa. Stanell kendisini Yahudilere tanrı kabul ettirmiş, Allah'da buna karşı İsa'yı yeryüzüne göndererek ölümsüzlük vermiş ve bu gayede de Staneel'in kudretini kırmıştır. Aslında kötümser bir dünya görüşüne sahip olan Bogomilizm, zenginlere ve iktidar çevrelerine cephe aldığı için buhranlı zamanlarda çok etkili olmuştur. "Bogomillik" maddesi, *T.A.*, c. VII, Ankara 1955, s. 165-166; Ortadoks ve Katolikler arasında ezilmiş olan Bogomillerin pek çoğu Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı fethi ile ihtida ederek müslüman olmuşlardır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu ve Devşirmenin Anadolu ve Balkanlar'daki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, c.L., S. 198, Ankara 1986, s. 702-703; Stanford J. Shaw, "Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar Sorunu", *T.C.T.A.*, c. IV., İstanbul 1985, s. 1003.

¹¹ Balkanlardaki İhtidalar hakkında daha fazla bilgi için bkz Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 698-705.

¹² M. Hüdayi Şentürk, *a.g.e.*, s. 6.

¹³ Çift sürülen, ziraat yapılan yer manasına gelen çiftlik; alâ yerden 60, evsât yerden 80-90 ve edna yerden 100-120 dönümdür. Yani çiftlik, bölgenin coğrafi yapısına göre değişiklik göstermektedir. Bir dönüm ise, boyu ve eni kırkar adım olan saha olarak tarif edilir. Bugün bir dönüm, 1000m² olarak kabul edilmektedir. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu" *Belleten*, c. XXIII., Ankara 1959, s. 581.

¹⁴ Mahir Aydın, *Bulgar Meselesi (1876)*, İstanbul 1986, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 2.

¹⁵ Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 704.

uygulamamış¹⁶, kendi yetkilerinin sınırlarını yalnızca yönetim, maliye ve askerlikle sınırlamıştır. Adalet, eğitim ve diğer hizmetlerin yürütülmesi ise, din esasına dayalı milletlerin düzenlemesine bırakılmıştır. Tüm bu milletler¹⁷, askerlikten muaf tutuluyor ve her türlü dini özgürlüklerini koruyorlardı¹⁸.

Fetihten sonra planlı bir iskan siyaseti izleyen Osmanlı Devleti, Anadolu'dan gelen Türkmenlerin bir kısmını Bulgaristan'ın meskun bölgelerine yerleştirmiştir. Hatta bu mahallere göç edecek olanlara yurtluk, tımar ve imtiyazlar vererek muhacereti teşvik etmiştir. Yıldırım Bayezit devrinde tuz yasağını kabul etmeyen Saruhan ilinin göçer halkı (Yürükler) Filibe'ye sürgün edilmiştir. Ayrıca, Üsküp ile Niş arasındaki araziye de Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi sağlanmıştır¹⁹. Böylece Yenişehir ve Teselya'da 30. 000'den fazla yürük (Türkmen) nüfusu toplanmış oluyordu. Bu arada Kırım'daki Aktar'a bağlı Tatarlar da I. Bayezit tarafından Filibe ve Üsküp civarına yerleştirilmişlerdir²⁰. Bu göçmenler sonradan "Evlâd-ı Fatihân" adı verilen Rumeli yürük ve müsellemlerini teşkil edeceklerdir²¹. Bulgaristan'da eski Zağra, Filibe, Yenice-Zağra, Tatarpazarı, Silistre, Varna, Şumnu v.b. şehirlerde Naldöken Yürükleri, Vize Yürükleri; Dabruca, Bender ve Akkirmen taraflarında da Kocacık Yürükleri iskan edilmişlerdir²².

Bu durum, Bulgaristan'ın Türkleşmesi ve İslamlaşmasını sağlamıştır. Bugün, Bulgaristan'daki yer adlarına bakıldığında, Türk kültürünün etkisi

¹⁶ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1995, s. 154.

¹⁷ Osmanlılarda millet kavramı, bugünkü anlamı dışında kullanılmıştır. Millet denilince dini topluluklar ifade edilmiş olunuyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Millet", *T.C.T.A.*, c. IV, İstanbul 1985, s. 996.

¹⁸ Stanford J. Shaw, *a.g.m.*, s. 1002.

¹⁹ M. Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957, s. 15.

²⁰ Vahid Çabuk, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996, s. 163.

²¹ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 391.

²² M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 95; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 167; Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 696-697.

görmek mümkündür²³. Ayrıca Bulgaristan, gerek bu sebeplerden ve gerekse sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı geniş bir ihtidalar bölgesidir²⁴.

Bulgaristan, imparatorluğun merkezi olan İstanbul'un hemen yanında ve Avrupa'da yapılan seferlerin ana yolu üzerinde olduğu için Osmanlılar zamanında büyük bir gelişme göstermiştir. Bunun sonucu olarak da, Bulgaristan'da bir çok yeni şehirler kuruldu. Eski reaya adını taşıyan, vergiye bağlı çiftçi sınıfları halinde kaldılar. Bu nedenle de, Bulgaristan'ın hayvan ve toprak mahsulleri, İstanbul ve Edirne'nin en önemli iâşe kaynaklarını teşkil etmiştir²⁵.

Bulgaristan başlangıçta Edirne Paşa Livası'na bağlı iken sonradan Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliği olan Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1475 yılında da Vidin, Niğbolu ve Sofya sancaklarına ayrılmıştır²⁶. Kanuni devrinde ise, Sofya, Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi olmuştur²⁷.

Bulgaristan, Yeniçeri Ocağı için devşirme oğlanı toplanan belli başlı bölgelerdendi²⁸. Bundan başka, eski Bulgar askeri gruplarından bir kısmı Voynuk adıyla Osmanlı askeri kadroları içine alındılar²⁹. Bulgaristan doğancı,

²³ Bulgaristan'da Türk kültürünün izlerini taşıyan başlıca yer adları için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 115-157; 16. yüzyıl Sofya Tahrir Defteri'ne göre Sofya'da, şehir merkezinde müslümân nüfusu, köylerde ise gayrimüslim nüfusu çoğunlukta idi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin hoşgörü siyasetinin en güzel örneklerinden birini ortaya koymaktadır. Nevin Genç, *a.g.e.*, s. 24-25.

²⁴ Mithat Sertoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Meselesi" *B. T. T. D.*, S. 25, İstanbul 1969, s. 45; Ancak bu tür olaylardan hiç bir zaman zorla İslamlaştırmak ve Türkleştirmek politikasına gidilmemiş, homojen bir yapıya sahip olmak siyasetinden uzak durulmuştur. M. Hüdaî Şentürk, *a.g.e.*, s. 8; Bu hususta ayrıca bkz. A. Cevat Eren, "Pomaklar" maddesi, *İ.A.*, c. IX, İstanbul 1964, s. 574; Eğer Osmanlı Devleti, başka İstilacı devletlerin yaptığı gibi, fethettiği yerlerde yaşayanların din değiştirmeleri için zorlamayı reddetmemiş olsaydı, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında hiç bir azınlık meselesi olmayacaktı. Stanford J. Shaw, *a.g.m.*, s. 1003.

²⁵ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 53.

²⁶ Halil İnalçık, "Rumeli", s. 771.

²⁷ Nevin Genç, *a.g.e.*, s. 15.

²⁸ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392; Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 714-715.

²⁹ Voynuklar önceleri, Balkanlar'daki Türk azlığı nedeniyle muharip sınıftaydılar. Ancak ihtiyaç kalmayınca kademeli olarak geri hizmete alındılar. Yavuz Ercan, *Osmanlı Devleti'nde Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989, s. 12; Voynuk Beyi'nin idaresi altında ve bir nizam dahilinde tertip olunan voynuklar "İstılab-ı amire"ye ait çayır biçmek ve atların çayırılanması ile vazifeliydiler. İ. Hakkı

şahinci ve atmacacı teşkilatları gibi voynukluğun da merkezi olmuştu³⁰. Bundan dolayı voynuk kelimesi Bulgarlığı ifade eder duruma gelmişti³¹. Diğer taraftan derbentlerin, köprülerin muhafazası gibi bazı hizmetler karşılığında bir kısım Bulgar reayanın da derbentçi adaylı vergiden muaf zümreleri teşkil ettiği de görülmektedir³².

Bulgarlar, Osmanlı tebaası olduktan sonra sadakatla bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen küçük çapta bazı ayaklanmalar meydana gelmiştir. İlk büyük Bulgar ayaklanması 1595'te Tırnova'da ortaya çıkmıştır. Doğu Bulgaristan'da Tuna'ya yakın bölgeler ahalisi, Transilvanya ve Eflak Voyvodaları'nın yardımıyla silahlanıp düşmanla birleştiler. Ancak bu ayaklanma, Sinan Paşa tarafından fazla büyümmeden bastırıldı³³. 1683'te ise, Osmanlı Devleti Avusturya ile harp ederken, bir kısım Bulgar ahalî düşmanla ittifak etmişlerdi. Fazıl Mustafa Paşa bu isyanı, insani tedbirlerle yatıştırmayı başarmıştır.

XVIII. yüzyılda diğer Balkan milletlerinde milliyetçilik akımı hızla yayılırken, Bulgarlar arasında herhangi bir tepkiye rastlanmıyordu. Hatta bu devirde Bulgar adı dahi unutulmuştu. Öyle ki bu dönemde yaşayan meşhur İslav alimi Safarik Bulgarların 600.000 nüfuslu İslav halkı olduğunu kaydetmiştir³⁴.

Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945, s. 502; *Solakzade Tarihi* (Haz. Vahid Çabuk), c. II, Ankara 1989, s. 500; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul 1993, s. 596-598. Bu konuda ayrıca bkz. Ahmet Refik, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, İstanbul 1933, s. 6.

³⁰ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 1; Bulgaristan'daki yer adlarına bakıldığında, Doğan, Atmaca v.b. gibi köy isimlerine oldukça sık rastlanılmaktadır. M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 113-158.

³¹ Arşiv belgelerinde Bulgar kelimesi ilk kez 1794-1795 yıllarında, dağlıların ayaklanması üzerine Boğdan Voyvodası Mihail'e yazılan hükümde zikredilmiştir. Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 1; Ahmet Refik *a.g.e.*, s. 6.

³² Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392; Derbent teşkilatı hakkında geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Devleti'nde Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1967.

³³ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 53-54.

³⁴ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 54.

Osmanlı Devleti, Ortodoks Hristiyan tebasının lideri olarak, İstanbul Rum Patriği'ni tanıdığı için Bulgar kilisesi de Rum Patrikhanesi'ne bağlı idi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi sisteminin bir sonucuydu. Fakat, Bulgarların bir kısmı, bir müddet Ohrida Başpiskoposluğu'na ve İpek Sırp Patrikliği'ne bağlı kalmışlarsa da, bunların 1766 ve 1767 senelerinde lağvedilmesi ile birlikte bütün Bulgarlar, Fener Rum Patrikhanesi'nin idaresi altına girmişlerdir. Osmanlılar, kiliseye yalnız dini değil, idari bazı yetkiler de tanımışlardır. Bu suretle Bulgar halkı, işlerini kilise vasıtasıyla veya köylerde knez adı verilen muhtarları aracılığıyla hallederlerdi. İşte bu idare, Bulgar milletinin beş asır boyunca varlığını korumasını sağlamıştır³⁵. Fakat, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden ihyası için "Panhellenizm" siyasetini izleyen Patrikhane, Bulgaristan'a tayin ettiği Rum papazları ile Bulgarları Rumlaştırmaya çalışmıştır. Hatta Rumlar, Bulgaristan'daki iktisadi hayata bile sahip duruma gelmişlerdir. Bütün dini makamları elinde tutan Patrikhane, 1800 senesine doğru Bulgaristan'daki kilise mekteplerini de kapatınca, bu topraklarda Bulgar millete ait hiçbir müessese kalmamıştır³⁶.

Rum kilisesinin Bulgarlara karşı takip ettiği bu asimile politikasına öncelikle Bulgar rahipleri tepki gösterdiler. Bu durum Bulgaristan'da milli şuurun uyarmasına neden olmuştur³⁷. XVIII. yüzyılın sonunda Avnaroz'da Hilender Manastırı'ndaki bir Bulgar Rahip Paisii Hilandersky, Rumlar'ın bu baskılarına karşı popüler bir üslupla "Bulgar Milleti'nin, Çarlarının ve Azizlerinin Tarihi" adlı eserini yazdı³⁸. Paisii, 1762'de tamamladığı bu eserinde, Bulgar milletinin şanlı ve şerefli bir maziye sahip olduğunu, Bulgar adını taşımaktan utanç duyulmayacağını, Bulgar milletinin artık kendisine gelmesi gerektiğini ifade ediyordu³⁹.

³⁵ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 6.

³⁶ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 85-86.

³⁷ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392.

³⁸ İlber Ortaylı, "Balkanlar'da Milliyetçilik" *T.C.T.A.*, c. IV. İstanbul 1985, s. 1028.

³⁹ Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 20.

Paisii'den sonra, Bulgar milli şuurunun uyanmasında Sofroni adında başka bir rahibin büyük rolü olmuştur. Sofroni, büyük tesir uyandıran "Hatırat" isimli eserinde, Rum ruhban sınıfının aç gözlülüklerini, Pazvantoğlu⁴⁰ zamanında Bulgaristan'ın maruz kaldığı felaketleri anlatmaktaydı⁴¹. Sofroni'nin eski Slavca ve Yunanca eserleri, Bulgarca'ya çevirmesi⁴² Bulgar halkını aydınlatmıştır. Bu esnada, Rus orduları Balkanlar'a bir kaç defa girmiş ve istilayı kolaylaştırmak için bölgedeki Ortadoks Hristiyan ahaliyi ayaklandırmaya çalışmıştır. Bu politikanın bir gereği olarak da Bulgaristan'la ilgilenmeye başlamışlardır. 1828'de Rus orduları tekrar Bulgaristan'a girmeye hazırlandığı sırada J. Venelin adında bir Rus, "Eski ve Yeni Bulgarlar" adlı kitabıyla Rus efkarını ilk defa kuvvetle Bulgarlar üzerine çekmiş ve Rusya'da Bulgarlara karşı başlayan alakanın en kuvvetli kaynaklarından biri olmuştur. 1840'da Neophytos adında bir papaz, Amerikalı bir misyonerin yardımıyla İncil'i Bulgarca'ya çevirdi⁴³.

1804 Sırp İsyanı, Bulgarlar için bir örnek teşkil etmiştir. Bu olay sonucunda Sırp'lar'a verilen imtiyazlar, Bulgarlar'a cesaret vermiştir⁴⁴. Aslında Balkan milliyetçiliğini sadece Fransız İhtilâli'ne bağlamak tabiki eksik bir düşünce olur. Zira Balkanlar'daki milliyetçilik fikirleri Osmanlı'dan çok önce Bizans İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmıştır. Bizans'ın Bulgarlarla sık sık karşı karşıya gelmesi bunun bir göstergesidir. Elbette, XIX. yüzyıl

⁴⁰ Pazvantoğlu Osman Ağa, Vidin yamaklığından türemiş, gittikçe kuvvetini artırarak nihayet Vidin Valisi'ni kovmuş ve bugünkü Bulgaristan'ın batısı ile, Sırbistan'ın doğusunda büyük bir araziye hakim olmuştur. 1797'de Kaptan Paşa Kumandasında yeteri kadar asker sevk edildiği halde mağlup edilememiş, sonuçta Padişah III. Selim'e müracaat ederek affını istemiştir. III. Selim, Pazvantoğlu'nu affettikten başka vezirlik rütbesi de vererek, bilfiil hükmettiği yerlerin kanunen hakimliğini "Vidin Valisi" ünvanıyla kendisine tevcih etmiştir. Böylece asi Pazvantoğlu Osman Ağa, Vidin Valisi Paspanzade Osman Paşa olmuştur. Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, İstanbul 1940, s. 35-36; Robert Mantran, "Doğu Sorununun Başlangıçları", *Osmanlı Devleti Tarihi* (Çev. Server Tanili), c. II, İstanbul 1995, s. 17.

⁴¹ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 20-21; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 54; Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392.

⁴² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, s. 54.

⁴³ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 21; Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 392.

⁴⁴ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 87.

Balkan milliyetçiliği, daha farklı bir mahiyet içermektedir. Özellikle Balkanlar'ın güney Slavları, Rönesans İtalyası'nın kültürel etkilerine diğer Avrupa devletlerinden daha çok açık durumdaydılar. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki fütuhâtı, ilk anda büyük aristokrasiyi ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucunda da bölgedeki büyük çiftlikler, Müslümanların eline geçti. Bu durum, Balkan ülkelerindeki küçük ve topraksız Hristiyan köylülerinin milliyetçilik bayrağı altında toplanmasının önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur⁴⁵. Diğer taraftan, Fener Patrikhanesi'nin, kilise dili olarak Yunanca'da ısrar etmesi ve Rumlar'ın dışında yüksek kilise görevlisi tayin etmemesi, diğer Balkan Slavlarının uyanışında etkili bir rol oynamıştır⁴⁶. Bu nedenle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Bulgarlar için Patrikhane en azından Bâb-ı Âli kadar antipatik bir güçtü. Bulgar ulusal hareketi de ilk anda bağımsız bir kilise kurmak için mücadele vermiş ve bu mücadelesinde başarılı olmuştur⁴⁷.

1821 Mora İsyanı nedeniyle meydana gelen 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde, I. Nikola komutasındaki Rus ordusu, Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarına girdi. 1810'da Eflak'da, Bulgarlar tarafından kurulan Zemskoe Bulgarskeo Vaisko (Bulgar Yurt Savaşçıları)da Rus ordusunun yanında yer almıştı. Bu teşkilatın başında ise Georgi Mamarçev adlı bir Rus subayı yerliyordu. Hatta, Çar II. Nikola Varna'ya kadar gelerek gelecekteki bağımsız Bulgaristan konusunda, komutanlarının ve Bulgar temsilcilerinin görüşlerini onaylamıştı. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan bağımsızlığına kavuşmuş fakat bu antlaşmada Bulgarlar söz konusu edilmemiştir. Çünkü, Rusya bu sırada müttefiki olan Avusturya'yı rahatsız edecek bir davranışta bulunmak istemiyordu⁴⁸.

⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin 1839 Tanzimat Fermanı ile toprak meselesi üzerinde durması boşuna değildir.

⁴⁶ İlber Ortaylı, "Balkanlar'da Milliyetçilik", s. 1026-1028.

⁴⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 51.

⁴⁸ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII., s. 87; İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 67.

Bu hayal kırıklığı üzerine 1835'te Mamarçev ve taraftarları, Bulgaristan'ın zengin tüccarları ile bir ayaklanma hazırlığına giriştiler. Neticede Tırnova'da Velho Zavera⁴⁹ denilen meşhur ayaklanma başlatıldı. Ancak, ayaklanmanın başında bazı Bulgar Çorbacıları'nın⁵⁰ Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmaları sonucu isyan bastırıldı. Bu olay Bulgarlara, basit bir örgütlenme ve dış devletlerin yardımıyla bağımsızlığın mümkün olamayacağını, her şeyden önce bilinçlenmiş bir halkın olması gerektiğini öğretmiştir⁵¹.

XVIII. yüzyıldan itibaren Rum tacirleriyle birlikte, zamanla Osmanlı Devleti'nin İstanbul, İzmir ve Selanik gibi başlıca şehirleriyle, Viyana, Moskova ve Petersburg gibi Avrupa merkezlerinde Zengin Bulgar kolonileri kurulmaya başlandı. Ayrıca Romanya'da İbrail ve Bükreş şehirlerinde de zengin Bulgar tacirlerine rastlanılmaktaydı. İşte, Bulgarlık şuur ve heyecanı, özellikle Venelin'in eserlerinin tesiriyle, ilk olarak bu zengin Bulgar tacirleri üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Ayrıca, Bulgar eğitiminin gelişmesinde de büyük fedakarlıklarda bulunan Bulgar tacirleri, Bulgaristan bağımsızlık tarihinde önemli bir yere sahiptirler. Nitekim, 1835'te Gabrova'lı bir Bulgar tacirin oğlu olan Vasil E. Aprilov, Gabrova'da Avrupai tarzda ilk Bulgar mektebini açtı⁵². İlginçtir ki, düne kadar Yunan olduğunu zanneden ve on beş yıl kadar Hellenizm davasına hizmet eden Aprilov, Venelin'in etkisiyle Bulgar olduğunun farkına varmıştır. Daha sonra doğduğu yer olan Gabrova'da

⁴⁹ Farsça Zur kelimesinden Bulgarca'ya geçmiştir. İsyan manasına gelmektedir. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁰ Çorbacı tabiri, Bulgaristan'da XVIII. Yüzyıl. sonundan başlayarak Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmalarına kadar olan devrede ticaretle uğraşan yada tefecilik yapan kimselere verilen addır. Çorbacılar, Türk makamlarıyla işbirliği yaparlardı. Yönetim ve adalet organlarında da genellikle çorbacılar görev verilirdi. Bulgar şair ve yazarları bu nedenle çorbacıları sert bir dille eleştirmişlerdir. "Çorbacı" maddesi, T.A. c. XII, Ankara 1964, s. 113; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1993, s. 380.

⁵¹ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 67; Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 27; Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 393.

⁵² Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 21-22; Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri (Belgeler)*, c. II, Ankara 1970, s. XX-XIX.

ilk modern Bulgar okulunu açmakla bir nevi kendisini affettirmek istemiştir⁵³. Bu ilk hamleden sonra bir çok Bulgar okulu açılmış 1845'lere gelindiğinde ise bu mekteplerin sayısı 53'e ulaşmıştı⁵⁴.

Bulgar maarifine paralel olarak Bulgar Dili ve Edebiyatı da büyük bir gelişme gösterdi. 1835'lerde yeryüzünde Bulgarca olarak yazılmış kitap sayısı 38'i geçmezken, kırk yıl sonra 1876'da, 1743'e ulaştı⁵⁵. Bununla birlikte Bulgar basın hayatında da büyük bir atılım başladı. Bulgarların ilk gazetesi, İzmir'de 1844 yılında Konstantin Fotinov tarafından çıkartılmış olan, Lyoboslovie'dir⁵⁶. Ardından 1846'da Leipzig'de Bulgarski Orel (Bulgar Kartalı) Gazetesi, Bogorov tarafından çıkarılmaya başlandı. Bogorov, 1848'de İstanbul'da Tsarigrodski Vestrik adlı gazeteyi de çıkarmayı başarmıştır⁵⁷.

Bulgarlar, eğitim ve basın hayatındaki bu canlanma ile adeta yeniden doğmuşlardı. Daha XVIII. yüzyıla kadar kendi benliklerinden habersiz olan Bulgar milleti, milli eğitim sistemlerini kurduktan sonra, hakiki manada millet olma şuuruna erişmişlerdir. Tabiki bu süreçte, Bulgar öğretmenlerinin fedakarane çalışmaları ile Rus Panislavistleri'nin desteklerini gözardı etmemek gerekir. Hatta, Osmanlı Devleti'nin engin hoşgörüsü bile Bulgar milli uyanışında önemli rol oynamıştır. Öyle ki, 1835 ile 1876 yılları arasında Bulgar milleti adeta yeniden yaratılmış oluyordu. Bu durum, gerçekten çok hızlı bir milli uyanış, tarihi bir uyanış hareketi veya Bulgar Rönesansı şeklinde değerlendirilebilir. Zaten Bulgarlarda bu döneme Vızrajdeniye (yeniden doğuş) adını vermektedirler⁵⁸.

⁵³ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XXXIX-XL.

⁵⁴ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 23; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XL; Bulgarlardaki bu eğitim hareketi, özellikle Fener Rum Patrikhanesi'ni endişelendirmiştir. Hatta Pazarcık ve Filibe metropolitleri, bu şehirlerde kurulan Bulgar okullarının kapatılması için yoğun faaliyet göstermişlerdir. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁵ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XLI.

⁵⁶ İlber Ortaylı, "İzmir'de ilk Bulgar Gazetesi", *T.C.T.A.*, c. I, İstanbul 1985, s. 108; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 69; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 23.

⁵⁷ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XLII.

⁵⁸ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XLIII.

1839 Tanzimat Fermanı, özellikle Bulgaristan'da ve Makedonya'da bulunan Bulgar reaya arasında milli hisleri kamçılamıştır. Bunun sonucunda da Bulgaristan'da bir takım ayaklanmalar baş göstermiştir. Ancak, reayanın bu tepkisi genelde, bölgedeki müslüman toprak ağalarına karşı olmuştur. Bu arada, Gülhane Hattı Hümayunu'nun getirdiği haklar, Bulgar okulları, Fener Patrikhanesi'nin ve din adamlarının baskısından kurtulmuş ve daha rahat faaliyet gösterip yayılma imkanını elde etmişlerdir. Fakat, Tanzimat Fermanı da Bulgarların derdine çare olamamıştır. Bu nedenle ilk ciddi Bulgar isyanı, Tanzimat hükümlerinin uygulanması esnasında vergi meselesi yüzünden 1841'de Niş'te çıkmıştır⁵⁹. Böylece Niş'te başlayan isyan hareketi, bağımsız Bulgaristan'ın kurulması yolunda önemli bir adım olacaktır.

⁵⁹ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı Devleti Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 362.

BİRİNCİ BÖLÜM

1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİNE KADAR OLAN BULGAR İSYANLARI

Bulgaristan'da Osmanlı hakimiyetine karşı silahlı mücadele hareketi XV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İlk ciddi sayılabilecek isyanlar 1595 ve 1683'de meydana gelmiştir. Ancak bu isyan teşebbüsleri, bağımsız bir Bulgaristan devleti kurmak amacından çok uzak olup, sadece küçük çaplı silahlı mukavemet halinde kalmıştır.

XIX. yüzyıla damgasını vuran Fransız İhtilâli ve ortaya çıkardığı liberalizm akımı, çok uluslu imparatorluklar için adeta bir yıkım olmuştur. Özellikle, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti, bu durumdan en fazla zarar gören devletler olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde bu akımlardan ilk olarak etkilenen ve 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsızlığına kavuşan Yunanlılar'dır. Daha sonra, Sırbistan ve Karadağ da 1878 Berlin Antlaşması ile bu amaçlarına ulaşmışlardır.

Bulgarlar, milliyetçilik fikrinden hemen etkilenmemişlerdir. Hatta, 1800'lü yıllara kadar bir Bulgar milletin varlığından bile bahsedilmemiştir. Ancak Paisii, Sofroni ve Venelin'in yazdığı eserlerle dünya üzerinde Bulgar milletin de varolduğu ispatlanmıştı. İşte bu sebeple, Bulgarlar'ın bağımsızlık yolundaki faaliyetleri diğerlerinden daha geç başlamıştır. Buna rağmen Bulgarlar, yaklaşık 70 yıl gibi kısa bir sürede, eğitim, kültür, bağımsız kilise ve silahlı mücadele konusunda büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir. Böylece, bağımsız Bulgar Devleti kurmak için gerekli bütün alt yapılar hazırlanmış oluyordu.

Bu gelişmeler devam ederken Bulgaristan'daki 1841 Niş ve 1850 Vidin isyanları meydana gelmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu isyan hareketleri, milliyetçilik akımının dışında genellikle sosyal ve iktisadi sebeplerden dolayı meydana gelmiştir. Mesela, aşağıda ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere, 1841 Niş isyanının ana sebebi, Tanzimat Fermanı ile getirilen yeni vergi sistemi idi. Yeni sistemle reayanın üzerindeki yükün hafifletilmesi için diğer kesimlerin vergi oranının artırılması Bulgaristan'da bazı huzursuzluklara yol açmıştı. 1850 Vidin isyanında da yine benzer durumla karşılaşmaktayız. Devlet-i Aliyye'nin uzun yıllar başarıyla uyguladığı mirî arazi rejiminin bozulması ve bu bölgelerde büyük arazi sahiplerinin ortaya çıkması Vidin isyanının çıkmasına neden olmuştur.

1868 Tuna isyanı ise daha değişik bir mahiyet arz etmektedir. Bu isyanda ne vergi ağırlığı nede toprak rejiminin bozulması etkili olmuştur. Midhat Paşa'nın bölgedeki başarılı valiliğine rağmen, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını korumak için göndermiş olduğu Panislavist ajanlar ile 1862'de kurulan Bulgar İhtilâl Komiteleri isyanın çıkmasında başrolü oynamışlardır. Hedefleri ise bağımsız Bulgar Devleti kurmaktır.

1876'da en büyük Bulgar ayaklanması patlak vermiştir. 1868 isyanının başarısızlığı uğramasından büyük ders alan Bulgar ihtilâlcileri, başarı için Bulgar halkının tamamının bu isyana katılmalarını gerekli görüyorlardı. 1876 isyanının bir diğer önemli yanı ise, büyük hazırlık ve planların yapılması olmuştur. Ayrıca, Avrupa'da meydana gelen değişiklikler ve 1871 Londra Protokolü ile Rusya'nın yeniden Balkanlara yönelişi, bu isyanın önemini açık olarak ortaya koymaktadır. Öyle ki, bu isyan hareketi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak, isyanın başarısızlığına rağmen, sonuçları Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmaları yönünde önemli katkıda bulunmuştur. Zira bu olaylar, Bulgar meselesini uluslararası bir boyuta taşımış ve Avrupa'da Bulgarlar lehine büyük bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.

A- NİŞ İSYANI (1841)

Bulgaristan'da Osmanlı hakimiyetine karşı silahlı mücadelenin XV. yüzyıldan itibaren başladığı bir kısım Bulgar tarihçileri tarafından iddia edilmektedir. Yine ileri sürülen iddialara göre de; XV. - XVIII. yüzyıllar arasında da Osmanlı idaresine karşı silahlı Bulgar kıpırdanışları olmuştur. Ama özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısındaki köylü ayaklanmaları (1841 Niş ve 1849-1850'deki Vidin isyanları), üzerinde en çok tartışılan konular haline gelmiştir.

Bazı Bulgar tarihçileri de “*Osmanlılara karşı silahlı mücadele*” tarihi içinde “*Hayduško dvijeniye*” tabir ettikleri “haydutluk (eşkiyalık) hareketlerine de geniş yer verirler. “Milli Kurtuluş İhtiâl Hareketi”nin ise 1862 yılından, yani Bulgar İhtilâl Komiteleri'nin Bükreş'te kurulup faaliyete geçtikleri tarihten itibaren başladığını yazarlar. O tarihten önceki çeteler “eşkiya çeteleri” sonrakiler ise “ihtilâl çetecileri” olarak görülür⁶⁰. Bu eşkiya çetelerinin amacı, Sırp Beyliği gibi bir Bulgar Beyliği kurmaktır. Bunun için de çeteler halinde memlekete girerek, dağlık bölgelere sığınmak ve buradan Bulgar köylerini isyana teşvik etmek, sonra da büyük devletlerin müdahalesi ile ortaya bir Bulgar meselesi çıkarmaktır⁶¹. Çetecilik hareketi, bu konuda başarılı da olmuştur. Nitekim, Niş ve Vidin isyanları bunun en güzel örnekleridir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de ihtilâlciler, bağımsız Bulgaristan Devleti'ni kurmak için çalışmışlar ve büyük ölçüde de bu gayelerine ulaşmışlardır.

1839 Gülhane Hattı Hümayunu'nun Valilere tebliği yapılırken ilk iş olarak “asıl halkın rahatsızlığına sebep olan vergi maddesinin yolsuzluğu belasını def edüp ve hafifleterek bir hüsn-i suret verileceği” bildirilmişti. Böylece, herkesin belirli bir nispette geliri üzerinden vergi ödemesi esası, Sırbistan ile sınırdaş olan Niş bölgesinde özel bir fermanla reaya

⁶⁰ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 101.

⁶¹ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 393.

çorbacılarının hazır bulunduğu bir toplantıda ilan edildi. Böylece bu bölgelerdeki köylünün vergi yükü azaltılmış olacaktı. Diğer taraftan vergi reformunu uygulamak için muhassıl adı ile yeni tayin olunan geniş yetki sahibi maliye amirleri tarafından herkesin mal ve mülkü tahrir olunmağa başlandı. Bu şekilde hem vergi adaletini sağlamak hem de reayanın durumunu iyileştirmek gayesi güdüldü. Ne var ki, bu esnada reaya yine mağdur oldu. Vergi ödemeye alışmamış eski imtiyazlı sınıflar yapılan düzenlemelere karşı çıktılar. Bunların başında da Niş kalesindeki Müslümanlar geliyordu. Bu serhat şehrindeki Müslüman ahali, evvelce sultanlar tarafından verilen muafiyetnamelerle vergi ödemekten muaf tutulmuşlardı. Şimdi vergiye tabi tutulmayı haksızlık olarak görüyorlardı. Diğer taraftan zengin Hristiyan çorbacılar da vergi oranlarının artması üzerine vergi reformu aleyhine propagandalarda bulundular. Reayayı tahrik ederek ayaklanmalarına sebep oldular⁶².

Nitekim 1841 yılında, Niş'de vergilerin ağırlığı ve memurların Bulgarlara kötü muamele etmelerinden dolayı isyan başladı⁶³. Asiler, Niş-İstanbul yolunu kestiler. Değirmenleri ele geçirdiler ve rastladıkları Müslümanları katletmeye başladılar⁶⁴. İsyen kısa zamanda Leskofça ve Şehirköyü kasabalarına yayıldı. Bu arada, Sahra kasabası Bulgarları da isyana katıldılar. Böylece isyan hareket sahası, Vidin'e kadar uzanmış oluyordu. Bu durumu gören Niş ileri gelenlerinden ve meclis azasından Kerim Bey kendi teşebbüsü ile harekete geçerek reaya üzerine yürüdü ve İstanbul-Niş caddesinin geçtiği Kotine Boğazı'nı ellerinden aldı. Niş Valisi bu hareketi çorbacıların tahriklerine atfediyordu. Asilerin başında Milya adında birisi vardı. İsyen geniş sahalara yayıldığından yardım gelmesi ihtimali de pek azdı⁶⁵.

⁶² Halil İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s. 375-376.

⁶³ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 88.

⁶⁴ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 29; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 108

⁶⁵ Halil İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s. 377.

Niş valisi Sabri Paşa'nın yanında da pek az kuvvet vardı. Bu durum karşısında Paşa, o sırada Niş'te bulunan Rumeli müfettişi Arif Hikmet Bey'in de onayını alarak Kosova, Yegovitss ve Prokuple havalisinden 1500 nefer Arnavut askeri celbetmek zorunda kaldı. Ancak, Arnavutların "*adet-i mekruhaları*" olan yağmacılıktan korkulduğu için evvela sergerdeleri ile müzakere olunarak bu gibi hareketlerde bulunmayacaklarına dair yeminleri alındı. 18 Nisan 1841 gecesi hareket edilerek, topların yardımı ile asilerin başlıca merkezleri olan Komaniçe ve Mütefca köylerindeki kuleler zaptedildi. Asilerin reisi Milyo öldürüldü ⁶⁶. Böylece gözleri korkan reaya dağılmaya başladı. Ancak, Arnavutlar sözlerine sadık kalmayarak yağma hareketlerine giriştiler⁶⁷. Arnavut askerlerinin bu gibi hareketlerine karşı gerekli tedbirlerin alınmaması, meseleyi daha karmaşık hale getirdi. Kısa zamanda isyan yeniden alevlendi ve genişleyerek, Niş için daha tehlikeli bir hal almağa başladı.

Bâb-ı Âli durumun vehametini anlayınca, asayişi sağlamak üzere yeterli miktarda askerle Edirne valisi Yakup Paşa'yı Niş'e gönderdi. Olayların bastırılmasında ihmali görülen Niş valisi Sabri Paşa azlolundu. Diğer suçlular da mahkeme edilmek üzere İstanbul'a gönderildi. İsyân da böylece sona erdi.

İsyân her ne kadar sona erdiyse de, Rusya bu fırsatla Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahaleye kalkıştı. Bulgarlara fena muamele yapıldığını ileri sürerek, isyan bölgesinde tetkiklerde bulunmak üzere bir memur göndermek istedi⁶⁸. Bâb-ı Âli telaşa kapıldı ve hadisenin kapanmış olduğunu ileri sürerek bunu önlemeğe çalıştı. Ancak büyük devletlerin Rusya'dan yana tavır almasından dolayı başarılı olamadı. Fransa, Niş hadisesini kötüleyen bir nota vererek bu bölgede soruşturma yapmak için akademi azasından M. Blanqui'yi gönderdi. Prens Metternich de hadiseyi

⁶⁶ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 29-30.

⁶⁷ Niş havalisinde Arnavutlar tarafından 205 köy yıkılmış, ölenler olmuş, kadınlar ve çocuklar esir edilmiş, hayvanları ellerinden alınmıştır. 28 köy ahalisi de çoluk çocuğu ile beraber Sırp hududunu geçerek kaçmışlardır. Halil İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s. 378.

⁶⁸ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII., s. 88.

protesto eden bir nota göndermekten geri kalmadı. Bu suretle Niş isyanı, bölgesel bir ayaklanma niteliğinde iken, isyanın bastırılması sırasındaki yanlış uygulamalar özellikle Arnavut başıbozuklarının yağma ve talan hareketleri, Osmanlı idarecilerinin dikkatsizliği, meseleyi uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Başta Rusya olmak üzere, Fransa ve Avusturya'nın da meseleyle yakından ilgilenmesi Bulgarlara yalnız olmadıklarını göstermiştir.

Bâb-ı Âli bu olayı bir an önce kapatmak ve milletlerarası bir müdahaleyi önlemek için bütün gayretini harcıyordu. Hadise, bölgeye muhtariyet verilmesi veya Sırbistan'a eklenmesi şeklinde sonuçlanabilirdi. Hükümetin tahkikat için gönderdiği Ahmet Tevfik Bey'e göre, bu ayaklanma gerçek te reayanın vergi v.b. sebeplerden dolayı uğradığı haksızlıklardan doğmamıştır, daha ziyade siyasî bir mahiyet taşımaktadır. Sırbistan'ın tahriki ve asilere desteği Niş isyanının çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Bâb-ı Âli Niş'te reayayı yatıştırmak üzere bazı tedbirler aldı. Yakup Paşa komutasında asker göndererek, Arnavut başıbozuklarının esir ettikleri reayaların kurtarılmasını sağladı. Yağmalanan mallarını geri verdi. Padişah "atiyye-i şahane" olarak reayaya 150 bin kuruş dağıttı. Sırbistan'a kaçan köylülerin tekrar köylerine yerleştirilmesini sağladı⁶⁹.

Niş isyanından sonra, Bulgaristan'ın diğer taraflarında yer alan Bulgarlar, yeni isyanlar çıkarmakta gecikmedi. Memleketeyn ve Besarabya'daki Bulgar muhacirleri, Bulgaristan'da umumi bir isyan çıkarmak için çeteler halinde Tuna'yı geçmek tasavvurunda bulundular. Bunun için Eflak Beyi Aleksandr Kiga'dan yardım istediler, fakat Aleksandr kendi memleketinin menfaatlerini düşünerek bu talebi reddetti. Bir müddet sonra, 21 Şubat 1842'de Eflak Beyliği hudutları dahilindeki İbrail'de bazı Rumların da dahil olduğu bir Bulgar çetesinin yeniden kargaşalık çıkardığı fakat neticede

⁶⁹ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", s. 378-380.

Rumen askerleri tarafından perişan edildiği haberi geldi. İbrail meselesi diye anılan bu olay daha fazla büyümeden kapanmış oldu. Fakat İbrail hadisesi, Romanya ve Rusya idaresindeki Besarabya'da serbestçe dolaşan Bulgar muhacirlerinin ne kadar büyük tehlike olabileceğini göstermiştir⁷⁰.

B- VİDİN İSYANI (1850)

Niş isyanının bastırılmasına rağmen, Bulgaristan'daki hoşnutsuzluklar devam etmekteydi. Nitekim 1848 senesi sonlarına doğru Bulgaristan'ı dolaşan Fransız memurları raporlarında başlıca hoşnutsuzluk sebeplerini şu şekilde sıralamaktadırlar: Evvela, en önemli şikayet sebebi vergiye taalluk etmektedir. Mesela, aşar tahsildarı ürünü fazla gösterip fazla vergi almakta ve diğer memurlar da bundan hisse aldıkları için ses çıkarmamaktadırlar. Cizye vergisi ise beş yaşındaki çocuklardan bile alınmakta, resmi otlak vergisi de reaya için ağır bir yük teşkil etmektedir. Köylü, ürününü memurların izni olmadan satamıyor, vali için de senede yüz gün angarya olarak çalışıyordu. Velhasıl bu rapora göre Bulgaristan'da büyük bir huzursuzluk mevcuttu.

Bu nedenle Vidinliler 1850'de padişaha sundukları bir arızede şöyle demektedirler: *"Memalik-i Mahrusa-i Şahanede bir Tanzimat-ı Hayriye icra buyurulduğu mesmul-ü acizanemiz olmuş ise de, bunun hakkı abidanemizde icraat-ı fiiliyesine asla mübaşeret olunmamıştır"*⁷¹. Bu durum Tanzimat'ın uygulanmasında bir çok sorunların ortaya çıktığını, hallerinin iyileştirilmesini isteyen reaya ile yeni sistemden zarar gören diğer sınıflar arasında çatışma hatta isyan olayları dahi meydana getirdiğini göstermiştir.

Halil İncalcık'a göre, Vidin isyanlarının temelinde reayanın asırlardır işlediği topraklar üzerinde iktisaden kötü duruma düşmüş olması ve topraklarının mahdut bir Müslüman ağalar zümresinin eline geçmiş olması

⁷⁰ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 33-34.

⁷¹ Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 36-37.

yatmaktadır⁷². Fakat, asıl ilginç olan Osmanlı mirî sisteminin bu şekil bir yapıya nasıl müsaade ettiği. Zira, Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçtiğinden beri köylüleri feodal angaryadan kurtarmış ve rahat nefes almalarını sağlamıştır. O halde, sorunu Osmanlı toprak sisteminin bozulmasında aramak gerekmektedir⁷³. Zaten Koçi Bey'de bu bozulmaların sebeplerini ve çarelerini çok öncelerden dile getirmişti⁷⁴.

Netice itibariyle denilebilir ki, XVIII. asrın sonlarında Osmanlı Devleti hemen hemen fetihten önceki feodal anarşi haline dönmüş bulunmaktaydı. Rumeli isyanlarının temel sebebi de bu bozulmadır ve bu durum Vidin'de tamamıyla mevcuttur. Vidin'de mirî topraklara dayanan büyük arazi sahibi ağalar rejimi yahut kısaca gospodarlık rejimi kısa bir süre sonra ahalinin isyanına neden olacaktır⁷⁵.

Osmanlı Devleti'nde, serhad kaleleri etrafındaki mukataalar genellikle kaledeki muhafızlara tahsis olunurdu. Vidin'in Serhad olması dolayısıyla da arazi yalnızca Müslümanlara tahsis edilmiş olup, Hristiyan reayanın istekleri reddolunmuştu. Bu nedenle Vidin'deki ağalar büyük ihtimal ile bu kale muhafızlarının ve sipahilerin çocuklarıdır. Tımar sisteminin mukataa sistemine dönmesi sayesinde büyük arazi sahibi bir zümre ortaya çıkmıştır.

Vidin'deki reaya, bu ağalardan öylesine nefret etmektedir ki, padişaha sundukları bir arızada: *"malumunuz olsun, karye ağalarını ferd-i vahit karyeleri tarafına gelmeğe ruhsat vermiyeceğiz ve kura ağalarının hıyanetliğini istemeyiz... cümlelerimiz telef olmağa çabalarız velakin üzerimize*

⁷² Halil İnalcık, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve Ilgası", *Osmanlı Devleti Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 115; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 60.

⁷³ Osmanlı mirî arazi sistemi ve bu sistemin bozulması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya 1992, s. 49-330.

⁷⁴ Daha geniş bilgi için bkz. *Koçi Bey Risalesi* (Sad. Zuhri Danışman), Ankara 1985, s. 57-60.

⁷⁵ Halil İnalcık "Vidin Gospodarlık Rejim ve Ilgası", s. 120.

zulüm ve taaddi istemeyiz ve cümlemiz dahi padişah reayası olduğumuzu beyan ederiz"⁷⁶ demektedirler.

Vidin isyanını sadece toprak meselesine indirgemek tarihi hakikatlere uygun düşmez. Çünkü, olayın diğer boyutlarını da incelemek lazımdır. Arazi meselesi ve gospodarlık idaresi isyanın en önemli sebeplerinden birisidir. Bunun yanında bölgede Rusya'nın Panislavist emellerle yaptığı kışkırtıcılık hareketlerinin de önemli yeri vardır. Yine Sırbistan Beyliği'nin Yugoslavya (Güney Slavları Devleti) kurmak hayaliyle Bulgarları desteklemesi ve isyan hazırlıkları için gerekli yardımları sağlaması da Vidin isyanının en önemli nedenlerini teşkil etmektedir.

Sultan II. Mahmut ve Abdülmecid, Bulgaristan'a giderek burada ki olayları yakından görmüşler ve bölgedeki asayişin düzenlenmesi ve vergi usulünün ıslahı için tedbir alınması yolunda emirler vermişlerdir. Hatta, Sultan Abdülmecid bölge halkının şikayeti üzerine kara gümrüklerini, erzak ve hayvanatdan alınan "*rüsûm-u ihtisabiye*"yi kaldırmıştır.

1848'de Avrupa'yı sarsan ihtîâl ve isyanlar, Bulgarlar arasında da bir tepki meydana getirdi. Bulgar komiteleri yeni bir ayaklanma için umumi havayı elverişli buldular⁷⁷. 1849 yılında Rusya ve Sırbistan'ın kışkırtmasıyla bir kaç Bulgar eşkiyası, köy ahalisini "*On bin Sırp askeri geliyor!*" haberiyle galeyana getirdiler ve Bulgarlara ihtîâle katılmadıkları takdirde evlerinin ve köylerinin yakılacağı tehdidinde bulundular. Bu şekilde civardaki bir kaç köyü isyana katılmaya zorladılar. Böylelikle Vidin'e bağlı Boyniçe köyünde başlayan isyan kısa sürede civar köylere de sıçradı⁷⁸.

Durumun ciddiyet kazanması üzerine bölgeye asker sevk edildi. Ayaklandırılan ahali, nasihatle yola getirilmek istendi. Bu arada fesatçılardan

⁷⁶ Halil İncalcık, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgaşı", s. 120-128.

⁷⁷ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 89; Halil İncalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 43.

⁷⁸ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 108.

üç kişi ele geçirildi. Fakat, eşkiya elebaşları kendilerine uyan Bulgar köylülerinden bazılarını Sırbistan hududuna götürdüler. Sırbistan önceleri bunlara destek verirken daha sonra prens Aleksandr Kara Yorgeviç'in karar değiştirip eşkiyaları iade etmesi üzerine isyan kısa süre içinde yatıştırılmış oldu.

Bu hadiseden bir sene sonra 13 Mayıs 1850'de Vidin havalisinde yeniden ve öncekilerden daha geniş çapta şiddetli bir isyan patlak verdi. Asiler evvela köy ağalarını, subaşları, vergi tahsildarlarını ve nahiye memurlarını öldürmeye başladılar. Daha sonra önlerine gelen müslüman halkı kadın-erkek ve çoluk-çocuk ayırt etmeden öldürdüler. Önemli yol ve geçitleri de ele geçiren asiler, böylece İstanbul ve diğer bölgelerle irtibatı kestiler. Bunları her türlü vasıta ve tehditle henüz harekete katılmamış Bulgar köylülerini de ayaklandırarak sayılarını oldukça çoğalttılar. Bu arada başlıca merkezler kuşatma altında olup isyancıların sayısı on bini geçiyordu⁷⁹.

Bulgaristan'ın kilit noktası kabul edilen Vidin'deki bu isyan hareketi, İstanbul'u oldukça endişelendirdi. Bâb-ı Âli, isyan karşısında Rumeli'deki asker mevcudunu gözden geçirdi. Ayrıca, Bulgar ileri gelenlerinden asilere nasihatçılar gönderdi. Fakat, bu teşebbüslerden bir sonuç çıkmadı. Bâb-ı Âli, isyanın uzamasından, müslüman yerli halkın intikam hislerine kapılıp taşkınlıklarda bulunabileceğinden endişe ediyordu. Hükümetin bu korkusunu büsbütün haklı gösteren nokta da, o sırada 1848 İhtiâlleri neticesinde milletlerarası durumda meydana gelmiş olan değişmelerdi.

Bu arada asiler, Vidin Kalesi'ne bir iki saatlik bir mesafeye kadar gelmişlerdi. İstanbul'dan yeni kuvvetler gelene kadar iş işten geçmiş olabilirdi. Durumu değerlendiren ağalar, halk arasında "başıbozuk" kuvvetleri teşkil ederek asilerin üzerine gidilmesi fikrini, Vidin Vilâyet Meclisi'ne kabul

⁷⁹ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 47-49; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 108-109.

ettirdiler. Nihayet 18 Haziran 1850'de, 400-500 kişilik bir kuvvetle isyancılar dağıtılıp perişan edildi ve Belgradcık civarındaki 3.000 kadar asinin 400-500 kadarı telef edilip Vidin kalesi kurtarıldı. Dikkati çeken nokta sayıca üstün olan asilerin bu kadar az bir kuvvetle ve kolaylıkla dağıtılabilmiş olmasıydı⁸⁰. Bunda asilerin dağınık bir şekilde hareket etmelerinin yanı sıra, silahsız bulunmalarının da büyük tesiri olmuştur. Bilahare İstanbul'dan askeri kuvvetler gelince, ortalık bir müddet için yatışmış oldu. Ancak, bu isyanın bastırılması görevini başıbozukların yerine getirmesi, istenmeyen üzücü olayların meydana gelmesine neden oldu. Bu durum ise, Bâb-ı Âli'yi müşkül durumda bırakmıştır.

Vidin İsyanı sırasında, Sırbistan'ın tahrik edici faaliyetleri ve isyancılarla sıkı temasları olmuştur. Ancak Sırp Hükümeti, Bâb-ı Âli'nin sert ihtarları sonucu Bulgarlar lehine bir yardıma girişmekten kaçınmıştır⁸¹. Bu arada Rusya'nın da Vidin isyanında Bulgarları desteklediği görülmektedir. Rus ajanları, bölgeye gelerek halkı kışkırtmışlardır. İngiltere ise, Balkanlar'dan Akdeniz'e inmeye çalışan Ruslar'ın Bulgaristan'daki müdahalesini endişeyle takip etmektedir. Bu yüzden İngiltere, Osmanlı Devleti'ne ihtar ve tekliflerde bulunmuştur⁸².

C- TUNA İSYANI (1868)

1- İsyanın Sebepleri

Bulgaristan'da, 1868 yılında çıkan Tuna İsyanı, Rus Panislavistleri'nin ve onların teşvikiyle kurulan Bulgar İhtilâl Komiteleri'nin eseridir. Ancak Midhat Paşa'nın 1861 yılında Niş Valiliği'ne, 1866 yılında da Silistre, Vidin, Rusçuk ve Niş eyaletlerinden oluşan Tuna Vilayeti Valiliği'ne getirilmesi, Panislavistlerin işini zora sokmuştur. Çünkü, Midhat Paşa'nın gerek Niş'de ve

⁸⁰ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 50-55.

⁸¹ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 64; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 61.

⁸² Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 69-73.

gerekse Tuna Vilayeti'nde yaptığı akılcı reformlar bölgede herhangi bir isyanın çıkmasına engel olmuştur. Ancak, bölgeyi gayet iyi tanıyan ve olaylara zamanında müdahalede bulunarak Bulgaristan'da sukuneti tesis eden Midhat Paşa'nın, Tuna Vilayeti'ndeki görevinden ayrılması, isyanın meydana gelmesinde en büyük etken olmuştur. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayeti'ndeki reformlarının ve bölgeden ayrılışı ile cereyan eden hadiselerin iyi bilinmesi gerekmektedir.

a) Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Valiliği

Kırım Harbi'nden mağlup çıkan Rusya, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için fırsat kollamaya başladı. Ayrıca Avrupa'da kaybetmiş olduğu itibarını yeniden elde etmek için Bulgaristan ile Bosna-Hersek Hristiyan ahalisinin durumu hakkında milletlerarası bir tahkikat yapılması için Avrupa büyük devletleri nezdinde teşebbüslerde bulundu⁸³. Osmanlı Devleti'nin hariçten gelebilecek bir saldırıya karşı muhafaza ve mevcudiyeti, Paris Antlaşması'nda garanti altına alınmış olduğundan Rusya artık bir müddet için Osmanlı Devletine karşı askeri güç kullanamayacağını anlamış, fakat bu defa şiddetli bir politik hücumu geçmiştir⁸⁴.

Ayrıca, Balkanlar'daki Rus Panislavizmi de⁸⁵ gün geçtikçe etkisini gösteriyordu. Panislavist ajanların sistemli çalışmaları sonucunda bölgede sık sık isyanlar meydana geliyordu⁸⁶.

⁸³ Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki ayaklanmaları bastırmak için gösterdiği şiddet, Rus ajanları tarafından abartılı bir şekilde Avrupa kamuoyuna aktarılmıştır. Bkz. A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 79.

⁸⁴ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 163.

⁸⁵ Panislavizm cereyanı, Rusya'da XIX. yüzyıl ortalarına doğru süratle gelişti. "Türklerin zulmü altında inleyen slav kardeşlerini kurtarma" maskesi altında hareket eden bu zümre mensuplarının asıl gayeleri, Rusya'nın hakimiyeti altında bütün slavları birleştirmek ve İstanbul'u ele geçirmektir. 1864 de İstanbul'a Rusya Büyükelçisi olarak gönderilen İgnatief, Panislavizm'in gerçekleşmesi yolunda çok önemli adımlar atmıştır. A. Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 75-77.

⁸⁶ A. Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 79.

Niş sancağında gayrimüslim tebaya zulüm yapıldığı yolunda bir takım yalan yanlış iddialarla, Osmanlı Devleti'ni sık sık Avrupa'ya şikayet eden Rusya'nın, milletlerarası bir komisyon kurularak Rumeli'deki gayrimüslim reâyanın teftiş edilmesi hakkında, Avrupa devletlerine kabul ettirdiğı teklifini Bâb-ı Âli reddetti. Zira, bu durum bölgedeki gayrimüslim tebayı özellikle Bulgarları daha da ele avuca sığmaz hale getirebilirdi. Bu sırada Âli Paşa'nın yerine üçüncü defa Sadaret makamına getirilmiş olan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, göreve başladığının ertesi günü yanında fevkalade bir Osmanlı teftiş heyeti olduğı halde 31 Mayıs 1860'da Rumeli'yi teftiş seyahatine çıktı⁸⁷.

Sadrızam önce Varna'ya gitti. Daha sonra şimnu, Ruşuk, Vidin, Sofya, Manastır ve Selânik şehirlerinde de incelemelerde bulundu. Üç ay süren bu teftişler esnasında dinlenen şikayetlerden bazı zulüm ve yolsuzlukların yapıldığı anlaşılyordu⁸⁸. Bu bölgedeki Bulgarların, Rum despot, papaz ve metropolitlerden şikayeti de oldukça haklıydı. Özellikle şehirköyü'ndeki Fener Rum Metropolidi Antimius'un ahlaka mugayır davranışları, Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadesiyle *"irtikap ve irtişa'ya dair olan suni hareketinden başka hemzenpârelik ve hem de gulâmpârelik yolunda şayan-ı ta'accüp seyyi'âtı"*⁸⁹ görüldü.

Bu sıralarda, Niş'den bir çok Bulgar'ın Sırbistan'a göç etmeğe başlamaları⁹⁰, geride kalanların *"fesad niyyetlerinde"* olmalarından dolayı bölgenin her tarafını anarşi ve huzursuzluk kaplamıřtı⁹¹. Kıbrıslı Mehmed Paşa teftiş için Niş'de bulunduğı esnada Niş Valisi Rauf Paşazâde Osman Paşa'nın idaresinden emin olmamış ve buraya münasip ve muktedir bir vali tayin etmek lüzumunu hissetmişti. O zaman, Meclis-i Vâlâ Başkatibi bulunan ve evvelce

⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Yayına Haz. Cavit Baysun), c.II, Ankara 1991, s. 100-102; M. Hüdai şentürk, *a.g.e.*, s. 163-164.

⁸⁸ M. Hüdai şentürk, *a.g.e.*, s. 164.

⁸⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. II., s. 104-105.

⁹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hüdai şentürk, *a.g.e.*, s. 148-152.

⁹¹ Bu bölgedeki "Çiftlikât Meselesi" kargaşalıkların temel sebebi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. II., s. 106-110.

iki defa Bulgaristan'ın muhtelif yerlerinde başarılı görev ve memuriyetler ifa etmiş olan Midhat Efendi (Paşa) Sadrazam'ın aklına gelen ilk isim oldu. Padişah Abdülmecid'in de takdiriyle Midhat Efendi'ye vezirlik rütbesi verilerek 4 Şubat 1861'de Niş Valiliği'ne getirildi⁹².

Midhat Paşa, Niş'te göreve başladığı sırada, Rusya'nın bu bölgedeki propogandaları ve çiftlikat meseleleri yüzünden, bu havalide yaşayan Bulgarların fikirleri değişmeye başlamıştı. Bir yandan Sırbistan'a yapılan Bulgar göçleri devam etmekteyken⁹³, öte yandan Müslüman ve Hristiyan tebaada can emniyeti ve huzur kalmamıştı. İktisadi ve ticari hayat durmuş, vergiler toplanamaz hale gelmişti. Askeriye'nin bu durumu düzeltmek için yaptığı girişimlerde sonuçsuz kalmıştı⁹⁴.

Midhat Paşa, göreve başlar başlamaz Türk ve Bulgar ileri gelenlerini toplayarak, huzursuzlukların nedenlerini araştırmağa başladı⁹⁵. Anarşinin ve eşkiyalığın sebeplerini tespit ederek, bunun üzerine yürüdü. Müslim ve gayrimüslim ahali arasında asayiş ve emniyeti sağladı⁹⁶. Bulgar köylüleri ile büyük çiftlik sahipleri arasında çıkan toprak davalarını adil bir şekilde sonuca bağladı. Eşkiyaları yakalatarak, kanunlara göre en ağır şekilde cezalandırdı. Böylece Sırbistan'a yapılan göçleri durdurdu⁹⁷.

Midhat Paşa, Niş'ten Sofya'ya şose yollar, köprüler yaptırdı. Ziraatın geliştirilmesi için tedbirler aldı. Yeni yapılan yollarda posta ve yolcu taşımak

⁹² M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 165.

⁹³ E. Kural Shaw, "Midhat Paşa", *T.C.T.A.*, c. 5, İstanbul 1985, s. 1300; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 148-152.

⁹⁴ E. Kural Shaw, *a.g.e.*, s. 1300.

⁹⁵ Midhat Paşa bu görüşmelerden şu sonuçlara varmıştır; öncelikle yolların bozukluğu, eşkiyalık hareketleri halkın huzurunu bozan temel sorunlardandı. Bunun yanında vergisini ödemeyen halkın, büyük çiftlik sahiplerine borçlanmasına karşılık hükümetin etkili tedbirler alamamış olması da huzursuzluğun bir diğer kaynağı olmuştur. E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1300.

⁹⁶ M. Tayyip Gökbilgin, "Midhat Paşa" maddesi, *İ.A.*, c. VIII, İstanbul 1960, s. 271.

⁹⁷ M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 271; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 166.

için 1863'te 10.000 kuruş sermayeli bir araba şirketi tesis ettirdi. Bu durum Midhat Paşa'nın pratik ve insancıl yönünün göstergesiydi⁹⁸.

Midhat Paşa 1863' yılında "*menafi-i umumiye sandıkları*" adı altında çiftçiye ziraat kredisi sağlayacak müesseseyi, Osmanlı Devleti'nde ilk defa Niş'e bağlı Şehirköyü (Pirot) kasabasında kurdu⁹⁹. 1841'de Niş'te Tanzimat vergi usulü uygulanması ayaklanmalara yol açmıştı. İşte Midhat Paşa bu soruna da eğildi ve çareyi mirî araziden alınan kira tipi vergiyi artırmada buldu. Özellikle ormanlardan faydalananlardan alınan "*bedel-i aşar*" vergisi hatırı sayılır bir meblağa ulaştı. Vergi toplama işini bir düzene sokarak, Tuna Gazetesi vasıtasıyla vergilerin nasıl ve kimler tarafından toplanacağını¹⁰⁰ halka bildirdi. Bölgedeki göçmenler sorununa da eğilen Midhat Paşa, göçmen köyleri kurdurmuş, ancak Kırım ve Gürcistan'dan gelen bu göçmenler meselesi uzun süre halledilememiş ve 1870 Bulgar isyanlarının en önemli nedenlerini oluşturmuştur¹⁰¹.

Midhat Paşa'nın Niş'teki reformları bunlarla da kalmamış, eğitim-öğretim alanında da kendisini göstermiş, bir çok okulun açılmasını sağlamıştır. Bu başarılı icraatlar sonunda Prizin eyaleti Niş'e ilhak etmişti¹⁰². Üç seneden daha az bir zamanda Niş'te emniyet ve huzuru sağlayan Midhat Paşa'ya, bu başarılarından dolayı ikinci Mecidi Nişanı verilmişti¹⁰³.

Âli ve Fuat Paşalar, Meclis-i Mebusan'a bir mukaddime olmak üzere tasavvur ettikleri "*Teşkil-i Vilayât*" usulüne, Midhat Paşa'nın Niş eyaletindeki icraatını esas almak istemişler ve bu konuyu birlikte müzakere etmek için kendisini İstanbul'a çağırılmışlardı. Neticede, evvela diğer vilayetlere bir nümûne olmak üzere Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilip, merkezi

⁹⁸ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1301, M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 167.

⁹⁹ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁰⁰ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1301.

¹⁰¹ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1301.

¹⁰² M. Tayyip Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 271.

¹⁰³ M. Hüdai Şentürk, *a.g.m.*, s. 168.

Ruşçuk olan Tuna Vilayeti teşkil olundu¹⁰⁴. Midhat Paşa'da bu yeni vilayetin valiliğine atandı¹⁰⁵.

Tuna Vilâyeti, sınırları itibariyle hemen hemen bugünkü Bulgaristan'ı kapsıyordu. Böylece hazırlanan vilâyet nizamnâmesi ile eyalet sistemi kaldırılarak, yerine vilâyet sistemi getirilmiş oluyordu. Vilâyet usûlü, esas itibariyle Fransa'da uygulanan departman sistemi gibi vilâyetleri sancaklara, kaza ve nahiyelere taksim etmekte ve bütün idari organları valinin emri altına vermekte idi. Bütün bunların yapılmasının sağlanması için de Tuna Vilâyet Nizamnâmesi hazırlanmıştır¹⁰⁶. Zaten Midhat Paşa, Tuna Valiliği'ne başladığı günden itibaren bu nizamnâmenin uygulanması için çalışmıştır.

Midhat Paşa, Tuna Vilâyeti'nde ilk iş olarak asayiş ve emniyeti sağladı. Bunun içinde yerli halktan 20-50 yaş arasında bir redif asker gücü, vilayet içinde sahil ve hudut karakolları kurdu¹⁰⁷. Bu kuvvetler yardımıyla eşkiya çetelerini takip ederek etkisiz hale getirdi¹⁰⁸.

Midhat Paşa, Tuna Valiliği esnasında ulaşımına büyük önem verdi. Şose, köprü ve kanal yapımını teşvik etti. Rusçuk-Varna demiryolu hattını döşetti. Niş'teki araba şirketini örnek alarak sistemi geliştirdi. Yollarda duraklamalar için kirahane tesis edip, bunun idaresini araba şirketine bıraktı. Tuna Nehri'nde ticaret için¹⁰⁹ evvela Niş ve Seyyâre, daha sonra da Sofya ve Midhat Paşa adları verilen gemiler satın alınarak, bunların "İdare-i Nehriyye" adı altında kurulan bir müessese ve heyet tarafından işletilmesini sağladı. Böylece Avusturya Vapur Kumpanyası'nın fiili tekeline bulunan Tuna Nehri nakliyatına, kurulan bu vapur şirketi vasıtasıyla el atılmış oldu¹¹⁰. Gerçekten

¹⁰⁴ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.169.

¹⁰⁵ Ahmet Lütfi, *Tarih* (Yayına Haz. Münir Aktepe), c.X, Ankara 1988, s.126-127.

¹⁰⁶ Vilâyet Nizamnâmesi'nin içeriği ve ihtiva ettiği konular hakkında bkz. M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.170-173.

¹⁰⁷ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, 1302.

¹⁰⁸ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s.173.

¹⁰⁹ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1302.

¹¹⁰ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 175.

Midhat Paşanın, üç buçuk yıllık Tuna Valiliği zamanında 3000 km yol ve 1400 köprü yaptırması ve Rusçuk limanını ıslah ettirmesi, onun memlekette iktisadi hareketin başlıca amili olan ulaşım işine ne kadar büyük bir önem verdiğinin¹¹¹ göstergesidir.

Midhat Paşa, tarımsal kesimin kredi ihtiyacını karşılamak, köylüyü zalim tefecilerin elinden kurtarmak için “*Menafî-i Umumiyye*” (memleket sandıkları) teşkilatını kurdu. Toplanan aşar vergisinin %5’i bu sandığa yatırılacak, köylü gerektiğinde bu sandığa borçlanacaktı. Avrupa’dan tarım makineleri getirtilerek, boş arazilerin tarıma kazandırılmaları¹¹² sağlandı. İşte bu memleket sandıkları, sonraki yıllarda Ziraat Bankası’nın öncüsü olmuştur¹¹³.

Diğer taraftan Mithat Paşa daha önce Niş’te yaptığı gibi şimdi de Rusçuk ve Sofya’da birer ıslahane kurarak, yetim kalmış Müslüman ve Hristiyan çocuklarının korunmalarını, birer san’at öğrenerek istikballerini kurtarmalarını, aynı zaman da memlekete yararlı fertler olarak yetişmelerini sağladı. Bu müesseseler, Osmanlı Devleti’nde sanat okullarının ilk tipini teşkil etmektedir ve bu sebeple Midhat Paşa aynı zamanda teknik öğretimin de kurucusu olarak anılmaktadır¹¹⁴.

Tuna Vâlisi Midhat Paşa’nın kültür alanında yaptığı diğer bir faaliyet ise, Rusçuk’da bir basımevi kurması ve “*Tuna*” adı ile bir gazete tesis etmesi olmuştur. Yarı Türkçe ve yarı Bulgarca olmak üzere iki dilde basılmakta olan Tuna gazetesi, memleketin içinde ve dışında cereyan eden olayların gerçek şekilleriyle öğrenilmesini sağlayacaktı. Aynı zamanda mahalli olaylar ve hükümetin icraatı da takip edilebilecekti¹¹⁵. Diğer yandan kurulan bu

¹¹¹ B. Sıtkı Baykal, *Midhat Paşa, Siyasi ve idari Şahsiyeti*, T.c. Ziraat Bankası 100. Kuruluş Yılı Armağanı, İstanbul 1964, s. 18.

¹¹² E. Kural Shaw, *a.g.e.*, s. 1302; B. Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. 18.

¹¹³ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1302, M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 174.

¹¹⁴ B. Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. 18.

¹¹⁵ B. Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. 18-19.

matbaa ile Rusların Bulgarca din kitapları basarak kendi propagandalarını yapmalarının da önüne geçilmesi ve halkın padişaha olan güveninin artması sağlanmış olacaktı¹¹⁶. Hatta ünlü Türk gazetecisi Ahmet Midhat Efendi de bu matbaada yetişmiş ve Tuna gazetesinde yazarlık yapmıştır¹¹⁷.

Midhat Paşa, Bulgar çocuklarının Rusya’da eğitim görmelerinin ileride devletin bütünlüğü için tehlike doğurabileceğini görmüş ve buna dolaylı yoldan tedbir almak gerektiğine inanmıştı. Düşündüğü tedbir ise, Tuna Vilayetindeki Türk Bulgar genel öğretim kurumlarını da birleştirip, karma okullar kurmaktır. Fakat, bu plan uygulanamamıştır. Bulgar milliyetçileri, kendi okullarının Türk okullarıyla birleşmelerine¹¹⁸ ve bir Osmanlı kardeşliği içinde erimlerine karşı koymuşlardır¹¹⁹. Ancak Midhat Paşa, Bulgarca’nın Bulgar okullarında okunmasını hem teşvik etmiş, hem de desteklemiştir. Bunun ağır sonuçlarını hatırlatanlara da; “*Hangi dilde olursa olsun tek okusunlar*” diye cevap verirken Bulgar okullarındaki propagandacılığı görememiştir¹²⁰.

Midhat Paşa’nın tüm olumsuzluklara rağmen Tuna Vilayeti’ndeki başarılı çalışmaları, Bulgaristan’da hadiseler çıkartmak isteyen İslav komitelerinin ve Rus siyasetinin işine gelmiyordu. İstanbul’daki Rus elçisi İgnatief, sarayı ve hükümeti valinin aleyhine kışkırtıyor güya Tuna’yı Mısır gibi imtiyazlı bir eyalet yapacağını öne sürüyordu. Nitekim, 1866’da Ruş ajanları Bulgar ahaliyi ayaklandırmaya çalıştılsa da Midhat Paşa’nın isabetli

¹¹⁶ E. Kural Shaw, *a.g.m.*, s. 1302.

¹¹⁷ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (Yayına Haz. Şemsaddin Kutlu) İstanbul 1973, s. 218.

¹¹⁸ Bilal N. Şimşir *a.g.e.*, c. II, s. LVIII-LIX.

¹¹⁹ Bulgarların karma okul olayına soğuk bakmaları elbette doğaldır. Zira Bulgarlar bu okullardaki öğretmenleri vasıtasıyla öğretimi tamamen bir propaganda şekline dönüştürmüşlerdi. Halka ve çocuklara istedikleri fikri bu okullarda rahatlıkla verdikleri gibi, çetecileri de okullarda ağırılarak, öğretimlerine karşı çıkanları cezalandırıyorlardı. Mustafa Ergün, “Osmanlı Devleti’nde Bulgar Okulları” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler III. Türk Tarihi* c. I, İstanbul 1986, s. 203.

¹²⁰ İsmet Bozdağ, *II. Abdülhamit’in Hatıra Defteri*, İstanbul 1975, s. 18.

tedbirleri sayesinde ayaklanma büyümeden bastırıldı¹²¹. Böylece, Panislavist çetelerin Bulgaristan'daki faaliyetleri engellenmiş oluyordu.

1868 yılında Şura-yı Devlet Reisliği'ne tayin olunan Midhat Paşa'nın Tuna'dan ayrılması üzerine, slav fesad komiteleri derhal ayaklanma çıkardılar. Bu durum karşısında Midhat Paşa'nın başarılarını yakından takibeden Sultan Abdülaziz: *"Bu heriflerin hakkından ancak sen gelirsın"* diyerek, Midhat Paşa'yı ayaklanmanın bastırılmasına memur etti. Derhal Tuna boylarına koşan Midhat Paşa, yirmi gün gibi kısa süre de asilerin hakkından gelerek, tekrar İstanbul'a döndü¹²².

b) Bulgar İhtiâl Komitelerinin Kuruluşu

Bazı Bulgar tarihçilerine göre milli kurtuluş amacı güden silahlı hareketler 1862 yılında, yani ihtiâl komitelerinin Bükreş'de teşkil olunup faaliyete geçtikleri tarihten itibaren başlar. O tarihten önceki çeteler *"eşkiya çeteleri"* o tarihten sonrakiler ise *"ihtîâl çeteleri"* olarak telakki edilir¹²³. İlk düzenli Bulgar ihtiâl hareketinin ideoloğu ve organizatörü Georgi Stoikov Rakovski'dir¹²⁴.

Panislavistlerle sıkı münasebetde bulunmuş olan Rakovski Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a giderek, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması için yardım istemiştir. Fakat umduğu desteği bulamayınca, 1860 yılında Sırbistan'ın Belgrad şehrine yerleşmiş ve orada Bulgaristan'ın siyasi kurtuluşu için daha aktif çalışmağa başlamıştır. Bu esnada Dunavski Lebed (Tuna Kuğusu) adlı bir gazetede neşretmiş ve 1862 yılında da ilk Bulgar

¹²¹ M.Tayyip Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 273 B. Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. 24.

¹²² B. Sıtkı Baykal, *a.g.e.s.* 24; M.Tayyip Gökbilgin, *a.g.m.* s. 273; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 181.

¹²³ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXI-LXII.

¹²⁴ Rakovski hakkında geniş bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXII-LXIII; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 63-64; M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 183.

lejyonunu kurmuştur. Böylece Bulgar komitecilik hareketleri de başlamış oluyordu¹²⁵.

Rakovski ve arkadaşları, sınır dışından hazırlanıp silahlandırılacak ve uygun siyasi şartlarda isyan çıkarmak için Bulgaristan'a gönderilecek çeteler meydana getirmek istiyordu. Bu çeteler, bir merkezden idare edilecekti. Çetelerin isyanı başlatmasından sonra, büyük devletlerin özellikle de Rusya'nın müdahalesi sağlanacaktı. İşte bu şekilde Bulgaristan müstakil olabilecekti.

Bu amaçla, Sırbistan'da ve Eflak'da çeteler hazırlanıp Bulgaristan'a gönderilme işine hız verildi. Rakovski, Bulgaristan'da ayaklanma zemini hazırlamak için Hacı Stavri adında birini Sırbistan'dan Tuna'ya gönderdi. Hacı Stavri, çalışmaları sonunda 150 kişilik bir çete hazırladı. Böylelikle isyan çıkarmak için harekete geçtiyse de Osmanlı makamları durumu haber aldıklarından bu teşebbüsten bir sonuç çıkmadı ve çete dağıldı¹²⁶.

Bu olaylar Rakovski'yi yıldırmadı. 1863 yılını Eflak'da hazırlık yaparak geçirdikten sonra 1864 yılında iki çete Bulgaristan'a gönderildi. Ancak bundan da bir sonuç çıkmadı. 1864 yılında üç küçük çete daha Bulgaristan'a gönderilmişse de bazı yağma ve cinayetler dışında yine önemli bir başarı elde edilemedi. Bununla birlikte bu hareketler, onlara tecrübe kazandırmış oluyordu.

1865 yılında bir kıpırdanış olmamasına rağmen, 1866'da iki çete grubu yeniden Tuna'yı geçti. Bu çetelerden biri ise ünlü eşkiyalardan Filip Totü'nün yönetimindeydi¹²⁷. Filip Totü, 1867 yılında Bulgaristan'da yeniden bir isyan çıkarmak istemişse de, Tuna Valisi Midhat Paşa'nın yerinde

¹²⁵ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXII-LXII, M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 183-184.

¹²⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXII-LXIII.

¹²⁷ Filip Tötü, masum Türkleri haksız yere öldürmüş çeşitli cinayetler işlemiş, ihtilalci gibi değil de tam bir eşkiya gibi hareket etmiştir. M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 186.

tedbirleriyle çetesi dağıtıldı. 1867 yılı içinde Bulgar ihtilâlcileri tarafından dört çete daha gönderilmiş, ancak bu hareketler de yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İlginçtir ki, Bulgarların bu çete hareketlerine en büyük desteği Rusya'nın Filibe Viskonsolosu Nayden Gerov ile İstanbul Büyükelçisi İgnatief sağlamıştır. Hatta Gerov, çetelerin Midhat Paşa tarafından çabucak dağıtılması ve imha edilmesini Panislavizm davası bakımından olumlu yorumlamış ve Filibe'deki Avusturya Viskonsolosuna "*O (Midhat Paşa) Bulgarlara vatan için ölmeyi öğretiyor*" demiştir.

1868 yılı, dört yıl önce başlatılmış olan çetecilik hareketinin sonu oldu. Bulgar tarihçilerine göre bu hareketlerden şu sonuçlar çıkmaktaydı:

1- Dışarıdan silahlı çeteler göndermek suretiyle halkı ayaklandırmanın mümkün olmayacağı açıkça anlaşılmış oluyordu. Bunun için Bulgaristan dahilinde uzun bir hazırlık çalışması gerekmektedir.

2- Aynı şekilde liberal burjuvazinin ayaklanmadan yana değil, yabancı devletlerin müdahalesinden ve yardımından yana oldukları açıkça anlaşılmıştı¹²⁸.

Yine Bulgar tarihçilerine göre bu çete hareketi, Bulgar kurtuluş savaşı tarihinin "*kısa fakat önemli bir dönemini*" kapsamaktadır. Zira bu çete hareketi onlara göre teşkilatlı, bir merkezden yönetilen silahlı mücadelenin başlangıcı olmuş, "*Bulgar halkının savaşçı ruhunu kabartmış*", yabancıların dikkatlerini Bulgarlar üzerine çekmiştir. Ayrıca bu durum, bağımsız Bulgar Kilisesi kurulması işinin hızlandırılmasını sağlamış ve daha sonra meydana gelebilecek, Bulgar ayaklanmaları için yararlı tecrübeler kazandırmıştır¹²⁹.

¹²⁸ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXVII-LXIX.

¹²⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXXII.

Bulgaristan'da gizli ihtîâl teşkilatı kurulması işinin teorisyenî ve pratisyenî Vasil Levski adında bir Bulgar ihtîâlcisidir. Vasil Levski, dışarıdan çeteler göndermekle Bulgar halkının ayaklandırılmayacağını, içeride kurulacak gizli ihtîâl teşkilatı ile başarıya ulaşabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre ihtîâl teşkilatlarının merkezi, Bükreş'teki Bulgar ihtîâl teşkilatı olacaktır. Vasil Levski, gizli ihtîâl teşkilatının para ve silah ihtiyacını da Rusya'dan temin ediyordu¹³⁰. Zaten Vasil Levski'yi yönetenler de Rus Panis Slavistleri idi.

Vasil Levski'nin idam edilmesinden sonra, teşkilattaki dağınıklık, gevşeklik ve güçlü lider eksikliği yüzünden 1875'e kadar bir isyana teşebbüs edilmemiştir. 1875'de Bosna-Hersek İsyanı'nın patlak vermesi üzerine, şair ve yazar Hristo Botev'in de katkılarıyla bir isyan hareketi gerçekleştirilmek istenmişse de yine hüsrarla sonuçlanmıştır.

Hristo Botev'in arkadaşlarından Tırnova'lı Stoyon Nikolov Stanbolov (Stonbolski)¹³¹ 1875'de Eski Zağra'da bir ihtîâl çıkarmaya çalışmışsa da bir sonuç alamadan Romanya'ya kaçmış ve aynı yılın sonlarına doğru Yergöğü Bulgar Merkez İhtîâl Komitesi'ni kurmuştur. İlginçtir ki, Stanbolov İstanbul'daki Robert Koleji'nde tahsilini tamamlamış, Âli, Fuad ve Midhat paşalarla tanışmış, Cevdet Paşa ve diğer Osmanlı devlet ricali ile görüşmüş ve diğer taraftan İgnatief ile birlikte çalışmıştır. Stanbolov yazmış olduğu eserlerinde, İgnatief'in İstanbul'da gizli ve açık kışkırtmalarda bulunarak Rum

¹³⁰ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXXVII-LXXVIII.

¹³¹ Stanbolov: 1876 yılında Tuna'yı geçerek bir isyan teşebbüsünde bulundu ise de bir netice elde edemeyerek Romanya'ya kaçtı. Bulgaristan Prenslığı kurulduktan sonra, 1880'de milletvekili seçildi ve daha sonra Sobranya denilen millet meclisinin başkan yardımcısı oldu. Kurduğu Milli Liberal Partisi, Rusya'nın emellerine alet olmağa şiddetle karşı çıkmış ve Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurma yolunu benimsemiştir. Stanbolov bir ara II. Abdülhamit ile görüşmüş ve yeniden eskisi gibi Osmanlı himayesine girmeyi padişaha teklif etmiş; fakat bu teklifini II. Abdülhamid'e kabul ettirememiştir. 1894'de istifa etmek zorunda kalan Stanbolov bir yıl sonra Sofya'da suikasta uğrayarak, öldürülmüştür (1895). Stanbolov'un Ruslar tarafından tertip edilen bir suikaste maruz kaldığı büyük ihtimaldir. M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 198.

ve Bulgarları devlet aleyhine tahrik ve teşvik ettiğini, İstanbul'da Heybeliada'da Vasil Levski ile görüşüğünü anlatmaktadır¹³².

2- İsyanın Meydana Gelmesi ve Bastırılması

1867'deki başarısız isyan girişiminden sonra, "*Vapur Hadisesi*" olarak bilinen olay meydana geldi. Bulgar komitecilerinin, Bulgaristan'da bir ihtilâl çıkarmak gayesi ile görevlendirdiği eşkiya reislerinden iki kişinin Belgrad'da Avusturya Kumpanyasına ait Cermanya isimli bir yolcu vapuruna bindikleri anlaşılnca, Tuna Valisi Midhat Paşa, asileri ele geçirmek için bizzat harekete geçti. Avusturya konsolosu ve gemi kaptanıyla anlaştıktan sonra, asilerden birini ölü, diğerini yararlı olarak ele geçirdi. Bu arada Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği esnasında Bulgar komitecilere göz açtırmamasından yakınan Rusya İstanbul Büyükelçisi İgnatief, bu olayı fırsat bilerek Midhat Paşa'nın görevden alınmasını istedi. Ancak Bâb-ı Âli bu teklife pek itibar etmedi.

İgnatief'in hedefine ulaşmak için çevirdiği entrikalar sonunda meyvesini verdi ve Midhat Paşa Tuna Valiliği'nden alınarak, 6 Mart 1868'de Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne tayin edildi. Durumu fırsat bilen slav komiteleri, aynı yılın temmuz ayı başlarında yine Bükreş'de bulunan karar merkezlerinde bir araya geldiler. Geçen yıl ki teşebbüslerinin hüsrana uğramasından müteessir olarak Bulgaristan asayişini ihlâl ve ahaliyi birbirine düşürmek üzere yeni bir isyan hazırlığına giriştiler.

Eşkiyanın bu sefer taktik değiştirdiği görülmekteydi. Yollarda ve köylerde rastladıkları halka hitap edişleri ve muameleleri önceki isyanlardan farklı idi. Yağma ve katliam hareketlerine girişmiyorlar, İslam ve Hristiyan ahaliyi zulümden kurtarmak ve iyi bir idareye kavuşturmak için silaha sarıldıklarını iddia ediyorlardı. Bunların dağıttıkları beyannamelerde "*Balkan*

¹³² M. Hüdai Şentürk, a.g.e., s. 198-199.

Muvakkat Hükümeti” tabiri yer alıyordu. Bu beyannamelere ekli birde Bulgar milli marşı mevcuttu. Bunun yanında son derece modern silahlarla donanmışlardı¹³³.

Kara İsa Köyü’ne doğru ilerleyen ilk eşkiya grubu yoldaki bir kaç nefer hudud karakol askeri ile çarpışmaya girdilerse de merkezden yetişen askeri birlikler tarafından dağıtıldılar. Bir başka eşkiya grubu da aynı yerden hudud karakol askerleri ile çarpışarak Patak korusuna girdiler. Bu çarpışmalar esnasında çete reislerinden Stefan Karaca ile birçoğu ele geçirildi. Asıl reisleri olan Hacı Dimitri ile geri kalan 40-50 kişi ise kaçarak izlerini kaybettirdiler.

Bu çarpışmalar esnasında öldürülen ve yakalanan komiteci sayısı 80 civarında idi. Devletin kayıpları da azalmamıştı. Birçok asker şehit olmuş, çok sayıda yaralı vardı. Bunun yanında yakalanan komitecilerin üzerlerinde ve çantalarında tahrik edici şiirler, beyannameler ve Bulgar marşlarının yazılı olduğu çok sayıda evrak çıkmıştır. Tuna Valisi Mehmed Sabri Paşa bunu hükümete göndermeğe lüzum görmemişti. Halbuki bu evraklardan da anlaşıldığı gibi çıkarılmak istenen isyanın asıl hedefinin, Bulgar milli istiklal ve muhtariyetini gerçekleştirmek olduğu açıkça anlaşılıyordu.

Çatışmalardan sonra kaçan bir kısım eşkiyanın bu defa Koca-Balkan’ın Filibe taraflarına yönelerek tecavüzlerde bulunduğu haberi üzerine Sultan Abdülaziz, bu sırada Şura-yı Devlet Reisi bulunan Midhat Paşa’yı yanına çağırıp: “*Bu heriflerin sen hakkından gelürsün ve işi bitürüp, yine az vakit de avdet edersin!*” dedikten sonra, Midhat Paşa derhal hazırlanıp, Rusçuk’a oradan da eşkiyanın toplanmış olduğu Tırnova’ya geçti. Önce eşkiyanın yerini tespit etti. Nihayet Şıpka yönünde Buzluca Balkanı denilen mahalde bulundukları anlaşılınca, yeteri miktarda asker ve silahlandırılmış

¹³³ M. Hüdayi Şentürk, *a.g.e.*, s. 207-210.

köylülerle birlikte eşkiya kuşatıldı. Üç buçuk saat için de bütün çete mensupları ve reisleri Hacı Dimitri de tepelendi.

Bulgaristan'ın istiklalini sağlamak için yapılan hamlelerin en önemlilerinden biri sayılan bu isyan teşebbüsü, 20 gün içinde bastırıldıktan sonra Midhat Paşa Bulgaristan'da yeni ıslahat yapılması gerektiği hususunda Bâb-ı Âli'ye bir muhtıra yazdı. Bu muhtırada, Bulgaristan'da gelişmekte olan milliyet propagandası üzerinde durarak, devletçe askerlik ve eğitim alanlarında yapılması gereken hususlarla, alınması gerekli bazı tedbirlere değindi. Buna rağmen Bulgar meselesi bir gaile olarak kalmağa ve Bulgarlar arasında milliyet ve istiklal fikirleri, daima kuvvetlenmeğe devam etti¹³⁴.

D- 1876 BULGAR İSYANI

1- İsyanın Sebepleri

1876 İsyanı, bu tarihe kadar yapılmış olan Bulgar isyanlarının en kapsamlısı olmuştur. Bu durumun en önemli sebepleri ise bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kuruluşu ile 1871 Londra Protokolü olmuştur. Zira bağımsız bir kiliseye kavuşan Bulgarlar'da bağımsız bir devlete sahip olmak arzusu kuvvetlenmiştir. Öte yandan, 1871 Londra Protokolü ile Karadeniz'in tarafsızlığını kaldıran Rusya, Avrupa'daki kuvvetler dengesinin bozulması nedeniyle yeniden Balkanlar'a yönelmişti. 1876'da meydana gelen Bulgar İsyanı, Rusya'nın bu yönelişinin bir sonucu olmuştur. Ayrıca bu isyanın diğer bir önemli tarafı ise Bulgar meselesinin Avrupa kamuoyu tarafından desteklenmesi olmuştur.

a) Bulgar Kilisesinin Kuruluşu

Bulgarların müstakil bir kiliseye sahip olmak amacıyla yaptıkları ilk teşebbüs, aslen Bulgar olmasına rağmen Rum müteberanından sayılan

¹³⁴ M. Hüdai Şentürk, a.g.e., s. 210-214.

Stefaniki Bey'in 25 Mart 1849 tarihinde Bâb-ı Âli'ye takdim ettiği arzuhalile başlar. Bu arzuhalinde uzun zamandan beri İstanbul'da bulunan ve çeşitli mesleklerle iştigal eden Bulgarların Ortodoks mezhebinin ayin günlerinde Rumlarla birlikte kiliselere sığmadıkları için ibadetlerini layıkıyla yerine getiremediklerini belirten Stefaniki Bey, Fener Semtinde bulunan arsasına Bulgarlara mahsus olmak üzere bir "*Papas Evi*" yapılmasına müsaade istemiştir. Bu teklifin Bâb-ı Âli tarafından kabul edilmesi ile gerekli müsaade verilmiş ve Bulgar kilisesinin nüvesini teşkil eden bir papas evi inşa edilmiştir¹³⁵.

1856'da Paris Antlaşması'nda zikredilen Islahat Fermanı'nda ruhani cemaatlerin yeniden teşkilatlandırılması da bahis konusu olunca, Bulgarlar bu hükümden de faydalanmak istediler. 1860'da Bâb-ı Âli'ye bir heyet yollayarak bundan böyle Rum patriğini ruhani reis olarak tanımayacaklarını bildirdiler¹³⁶. Hatta bundan bir kaç gün sonra Bulgarlar, Rusya sefarethanesi önünde toplanarak, Rus Çarı şerefine ilahiler ve şarkılar okudular. Rum Patriği Kyrillos (Kirilos) bu durum karşısında kendisini istifaya mecbur hissetti¹³⁷. Yeni Patrik seçimine Bulgar ruhani cemaatleri iştirak etmedikleri gibi, yeni patrik seçimini de tasdik etmediler¹³⁸. Böylece Bulgarların Fener Patrikhanesi'nden ayrılma hareketi, kesin bir hal almış oldu.

Bulgarların Rum kilisesinden ayrılma hareketleri, Katolik propagandacılarını harekete geçirdi. Mesela, Avusturya memurları Bulgarlar arasında dolaşarak onları Katolik Kilisesi'ne bağlamak için gayret

¹³⁵ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 41-42; Bulgar kilisesinin kuruluşu için büyük çaba gösterenlerin başında gelen İlarion Makariopolski adlı Bulgar din adamı, Fransızca yazdığı bir mazbata ile Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya Bulgar cemaatinin uğratıldığı eziyetleri, Rumların "Megalo İdea"larını gerçekleştirmek amacıyla Bulgar neslini eritip tüketmek istediklerini acı bir dille anlatmaktaydı. Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 66.

¹³⁶ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 91.

¹³⁷ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 217.

¹³⁸ Gülnihal Bozkurt, *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 79.

sarfetmişlerdi¹³⁹. Bulgarlarda milli ve müstakil bir kilise kurmak için Fransa ve Avusturya gibi Katolik devletlerin himayesini elde etmek maksadıyla, Katolik Kilisesi'ne bağlanmanın faydalı olabileceğini düşünmeğe başlamışlardı¹⁴⁰. Hatta, bir kısım Bulgarlar iki binden fazla imzayı taşıyan bir dilekçe ile İstanbul'daki Katolik Ermeni Kilisesi'ne müracaat ederek Katolik Mezhebi'ne girdiler¹⁴¹. Ancak, çoğunluk yine Ortadoks Mezhebi'nde kalmayı tercih etti. Ve Fener Patrikhanesi'ni tanımayıp, bağımsız olmakta direndi. Bu durum gösteriyor ki, Bulgarlar milli ülkülerini gerçekleştirmek uğruna mezhep değiştirmeyi bile göze almışlardı¹⁴².

Rusya, Bulgarlardan bir kısmının Katolikliğe geçmeleri üzerine endişeye kapıldı. Zira bu durum, Bulgarları Fransa ve Avusturya'nın himayesine sokacaktı. Buna meydan vermemek için Rus Hükümeti, Bulgar kilisesinin patrikhaneye bağlı olmayan müstakil bir kilise halinde teşkilatlanması için Bâb-ı Âli'ye müracaat etti. Bulgarları da bu yolda müracaatlarda bulunmaya teşvik ve tahrik etti. Bâb-ı Âli ise, Bulgar milletine az çok bir mezhep hürriyeti verildiği takdirde, ruhani reislerin Bulgar milletinin her hususta mercileri durumuna gelebileceğini düşünüyordu. 1821 Mora İsyanı'nda olduğu gibi Bulgar ruhani reisleri, Bulgar milliyet fikirlerini isyana kadar vardırabilir ve bu isyanlara da başkanlık edebilirlerdi¹⁴³.

Bununla beraber, böyle bir meselenin sürüp gitmesi çeşitli ihtilaflara yol açabilirdi. Rusların elinde devamlı bir tahrik unsuru da bırakılmış olacaktı. Bâb-ı Âli, Bulgarlarla Fener Patrikhanesi arasında devam eden müzakerelerin bir anlaşmayla sona ermesinin mümkün olmadığını görünce, meseleyi bir fermanla halletmeyi kararlaştırdı¹⁴⁴. 11 Mart 1870 gecesı Âli Paşa, Bulgar-

¹³⁹ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 91.

¹⁴⁰ M. Hüdai Şentürk, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁴¹ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 42; Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁴² E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 92.

¹⁴³ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 92.

¹⁴⁴ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 92-93.

Rum komite üyelerini çağırarak, o tarihten itibaren Bulgar Eksarhlığının kurulduğunu bildiren fermanı kendilerine verdi. Bulgar Eksarhlığı kurularak nizamnamesi yayınlandı¹⁴⁵. Bu fermanla deniliyor ki: *“Bulgar cemaatine ait bütün mezhep işleri yeni kurulan Eksarhane tarafından görülecektir, bu Eksarhane'nin maiyetinde gereği kadar metropolit ve piskopos bulunacaktır. Eksarh daimi olarak, Eksarhanede içtima edecek olan Bulgar Sinod Meclisi'nin¹⁴⁶ ruhani reisidir¹⁴⁷. Patrikhane Bulgar rahiplerinin işlerine piskopos ve eksarh seçimine müdahale etmeyecektir. Eksarh'ın dini yöneticiliği Osmanlı Hükümeti'nin onayına bağlı olacak, eksarh Ortadoks kilisesinin kuruluş ve kanunu ile dini kurallarına aykırı düşmeyecek uygunlukta olan bir yönetmelikle atanacaktır”¹⁴⁸.*

Bu suretle Bulgarlar Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan kurtulmuştu. Bulgarların giderek Slavlara yaklaşmasında ve Rumlardan ayrılmasında en büyük rolü eksarhlığın kurulması oynadı. Hatta, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığa ulaşmalarında da eksarhlık temel unsur olmuştur¹⁴⁹. Zira, eksarhlık milliyet fikrini beraberinde getirmiş, görevli din adamları vasıtasıyla Bulgar halkını bağımsızlık yönünde kışkırtmıştı¹⁵⁰. Rum Patrikhanesi ise bu olaya itirazda bulunarak Bulgarların “şizmatik” olduğunu ilan etti¹⁵¹. Ancak, Rus ve Sırp sinodları da Bâb-ı Âli'nin kararlarını tasdik edince, Patrikhane susmak zorunda kaldı¹⁵².

¹⁴⁵ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 76; Nizamnamenin aslı için bkz. Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 77-79.

¹⁴⁶ Sinod: Ortodoks mezhebinde mühim meselelerle ilgili kararları alan ve 8-12 metropolit'den meydana gelen en yetkili dini meclistir. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁴⁷ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VII, s. 93.

¹⁴⁸ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar*, Ankara 1993, s. 161.

¹⁴⁹ İlknur Polat Haydaroglu, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁵⁰ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlar'da Panislavizm*, İstanbul 1986, s. 109.

¹⁵¹ Türker Acaroğlu, *a.g.m.*, s. 393.

¹⁵² Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 45.

b) Avrupa'da Meydana Gelen Siyasi Değişiklikler

Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni mağlup edememiş ve müşterek bir Avrupa cephesi karşısında Paris Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Bu durum, Rusya'nın geleneksel politikası olan Karadeniz ve boğazlar yoluyla sıcak denizlere ulaşma emeline bir müddet için ara vermesine neden olmuştur. Bu nedenle Rusya, 1870 yılına kadar beklemek zorunda kalmış ve aradığı fırsatı bu tarihte yakalamıştır. Zira, Paris Antlaşması'nın en kuvvetli savunucusu olan Fransa 1 Eylül 1870 tarihinde Prusya tarafından hezimete uğratılmıştı. 1870'li yılların Avrupa'sı 1856'ların Avrupa'sından çok daha farklı bir konuma gelmişti.

Rusya Hariciye Nazırı Prens Gorçakof, bu fırsatı kaçırmamak için hemen harekete geçti. 31 Ekim 1870 tarihinde, Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere birer nota göndererek, Karadeniz'in tarafsızlığı ve bu sulara tersane ve donanma bulundurmayı yasaklayan antlaşma hükümlerini kabul etmediklerini bildirdi. Avrupa büyük devletlerinin bu notaya karşı çıkmaları beklenirken aksi yönde gelişmeler meydana geldi. Fransa 1870 Sedan mağlubiyetinin yaralarını sarmaya çalışıyor, Almanya "*Şark Meselesi*"¹⁵³ ile ilgilenmediğini söylüyor, Avusturya ise zaten Rusya'ya taraftar bir politika izliyordu. Ancak, Ruslara karşı en ciddi tepki İngiltere'den

¹⁵³ Şark Meselesi, XIX. Yüzyılda batılı diplomatlarca politik bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Aslında bu mesele, çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Bu tarih ise Türklerin 1071 Malazgirt Savaşı ile Bizans'ı mağlup etmeleri ve Anadolu'yu ele geçirmelerine kadar uzanmaktadır. Şark Meselesi'ni iki safhada ele almak mümkündür. I. safha 1071-1683 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Avrupalılar, Balkanlar ve Avrupa'daki Türk ilerleyişini durdurmak istemiş ve 1683 Viyana kuşatmasının başarısızlığı ile bu amaçlarına ulaşmışlardır. İkinci safha ise 1683-1923 yılları arasında gerçekleşmiş ve Türkler Avrupa kıtasından yavaş yavaş atılmışlardır. Rusya, İngiltere ve Avusturya gibi büyük devletler bu planın uygulanmasında son derece büyük rol oynamışlardır. Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *D.G.B.İ.T.*, c. 12, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 20-23; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Bayram Kodaman, "*Şark Meselesi*", *Türk Yurdu*, c.17, S.122, Ankara 1997, s.22-32.

gelmişse de onlar da Rusya'ya karşı yalnız kaldıkları için daha ileri gidememişlerdi¹⁵⁴.

13 Mart 1871 tarihinde Londra'da Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Londra Protokolü ile Rus istekleri kabul olunmuştu. Böylece Rusya, Paris Antlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulmuştu. Avrupa'daki bu siyasi belirsizlik, Rusların yeniden Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki toprakları ile ilgilenmesine neden oldu¹⁵⁵. Zaten, 1876 Bulgar İsyanı'nın çıkış nedenlerinden biri ve belki de en önemlisi, Rusya'nın Balkanlar'a yönelik hareketi olmuştur. Hatta bu isyanı planlayan ve yönetenler Rus Panislavistleri olmuştur. Rusya, Bulgaristan'a İstanbul ve boğazlara yakın olmasından dolayı özel bir değer veriyordu. Eğer bağımsız Bulgaristan Devleti kurulacak olursa, boğazlara ulaşma ve İstanbul'u ele geçirmek Rusya için daha kolay olacaktı.

c) Bulgar İhtiâl Komiteleri'nin Faaliyetleri

Rus Panislavistleri, 1862-1868 yılları arasında Bulgaristan'da meydana getirdikleri çete hareketlerinden bir netice alamamışlardı. Bunun üzerine taktik değiştiren Paislavistler, dışarıda çeteler tertip ederek isyan çıkarmak yerine Bulgaristan sınırları içerisinde gizli isyan teşkilatları kurmaya başladılar. Merkezi Petersburg'da bulunan Slav cemiyetleri daha geniş çaplı bir isyan hareketi için gerekli silah, mühimmat ve para teminine çalışıyorlardı. Bu konuda en fazla gayret gösteren kişilerin başında Rusya'nın Sofya'daki siyasi memuru Gosbodin Bahmatyef gelmektedir. Bahmatyef, Rusya'dan gönderilen büyük miktardaki paraların hepsini Bulgar isyanının hazırlanması için değerlendirmiştir¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* (Yayına Haz. Bekir Sıtkı Baykal), c.I, Ankara 1987, s. 211-213.

¹⁵⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c. I, s. 225-226.

¹⁵⁶ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 48-50.

Bulgar isyanının er yada geç ortaya çıkmasına kesin gözüyle bakan Rusya, bu maksatla Bulgaristan'daki isyan komitelerine her türlü yardımı fazlasıyla gönderiyordu. Panislavizm siyasetinin başarıya ulaşabilmesi için, Rusya'nın İstanbul Sefiri İgnatiyef ile Filibe Konsolosu Nayden Gerov, yoğun çaba harcıyorlardı. Bundan dolayı Bulgar meselesi, Bulgarlar'dan çok Rus Panislavistlerin davası haline gelmişti. Öyleki, isyan planının hazırlanması bile, Panislavistler tarafından gerçekleştirilmişti. Ayrıca, Panislavistlerin Rusya'daki siyasi mevkilerini muhafaza etmeleri de büyük ölçüde bu isyanın başarılı olup olmamasına bağlıydı. Hatta Bulgar komitecileri, Panislavistlerin fikirlerini kendi fikirleriymiş zannedecek kadar geri plandaydılar¹⁵⁷.

1875 yılında ayaklanma taraftarı Bulgarlar tarafından, Romanya'nın Yergöğü şehrinde, yeni bir Bulgar merkez ihtilâl komitesi kuruldu. Bu komitenin üyelerinin tamamına yakını, Rus panislavistleri tarafından yetiştirilmişti. 1876 Bulgar ayaklanması da bu komite tarafından hazırlanmıştı.

Yergöğü İhtilâl Komitesi, Kasım-Aralık 1875 tarihlerinde yaptığı toplantılarda, kısa bir zaman içinde Bulgarları ayaklandırmayı kararlaştırdı. Ayaklanma tarihi olarak da 1 Mayıs 1876 günü tespit edildi. Ayaklanma için Tuna ve Edirne vilayetlerinde dört bölge seçildi. Bu bölgeler: Tırnova, İslimiye, İvrice (Vratza) ve Filibe bölgeleridir. Bu dördüncü bölgeye daha sonra Panagürişte (Otlukköy) bölgesi adı verildi. Türk nüfusunun büyük çoğunlukta olduğu bölgeler, ayaklanma projesi dışında bırakılmıştı¹⁵⁸. Merkez ihtilâl komitesi tarafından her bölge için üçerden on iki kişi görevlendirildi. Bunlar aynı zamanda Yergöğü komitesinin kurucularıydı. Rusya'da profesyonel olarak, panislavistler tarafından yetiştirilmişlerdi¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXXXVIII; Mahir Aydın *a.g.e.*, s. 50-51.

¹⁵⁸ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. I, s. LXXXVIII-LXXXIX.

¹⁵⁹ Bu komiteciler arasında, Stoyan Stambolov, G. İzmirliov, G. Obretenov ve P. Volov gibi Odesa'da öğrenim görmüş ve aynı zamanda Rus vatandaşı olanlarda vardı. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. LXXXIX.

Bu ihtilâlciler, bölgelerine ulaştıklarında oralardaki yerli ihtilâlcilerle hemen temasa geçip, onlarla birlikte hareket edeceklerdi. İhtilâlcilerin gizli bir haberleşme örgütü ve güvenliklerinin sağlanması için gizli bir polis teşkilatları olacaktı. Hemen hemen tamamı öğretmen ve papazlardan oluşan bu ihtilâlciler, bir yandan halktan toplamış oldukları vergi ile diğer yandan da Rusya'nın büyük miktarlardaki yardımları sayesinde silahlanıyorlardı. Silahlanmayı müteakip ise, onar kişilik gruplara ayrılarak yemin ediyorlardı¹⁶⁰. Silahlandırılan ihtilâlcilerin eğitimi için de Bulgar asıllı Rus Generali, P.K.Kişelski'nin özel olarak hazırlatmış olduğu bir broşürden faydalanıldı. *"Türklerle Başarılı Savaş İçin Klavuz"* adını taşıyan bu broşür, ihtilâlcilerin nasıl teşkilatlandırılacağı, talim ettirileceği ve Türklere karşı bazı savaş taktiklerini içeriyordu¹⁶¹. İsyanın hazırlanması ve gelişmesinde, Filibede'ki Rus Viskonsolosu Nayden Gerov'un tarihi rolü olmuştur. Gerov, Filibe bölgesindeki Avratalan köyünde doğmuş, Rusya'da okumuş ve 1857'de Rusya tarafından doğduğu köye Rus Viskonsolosu olarak atanmıştı. Hatta, Midhat Paşa 1877-1878 Türk-Rus savaşı arifesinde Meclis-i Umumi önünde yaptığı konuşmasında: *"Bulgar Komitelerinin Filibe'deki Rusya Konsolosu Nayden ve Ruscuk Konsolosu Maşin vasıtasıyla bir Bulgar fesadı çıkarmış olduklarını"* açıklamıştır¹⁶².

29 Nisan 1876'da Otlukköy'de komiteciler tarafından Filibe'deki hareket planı tespit edildi. Bu planın özeti şu şekildedir :

"Ayaklanma 1 Mayıs günü çıkarılacaktır. Ayaklanma başlar başlamaz Edirne, Filibe, Tatarpazarcık, Karlova, İhtiman, İzladı ve Sofya şehirleri ile ayaklanmaya zarar verebilecek bütün köyler yakılacaktır. Demiryolları, telgraf hatları ve köprüler tahrip edilecektir. Ayaklanmaya katılmak istemeyen

¹⁶⁰ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Ankara 1986, s. 41; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XC; İsyan hazırlıkları için yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 53-58.

¹⁶¹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCI.

¹⁶² Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s.9.

Bulgarlar'a karşı bütün şiddet yolları kullanılacak ve bunlar ayaklanmaya katılmaya zorlanacaktır. Karışık köylerin Türk halkı öldürülecek ve malları yağma edilecektir. Müslüman köyler yakıldıktan sonra, önemli geçitler ve yollar tutulacak, Bulgar aileleri belli yerlerde toplanacak, silahlı çeteler bazı yerlerde saldırıya, bazı yerlerde savunmaya geçeceklerdir”¹⁶³.

Bütün bu hazırlıklar devam ederken Bâb-ı Âli tarafından hiçbir tedbir alınmamıştır. Zira, İgnatief'in zorbaca müdahalelerine olağanüstü müsait davranan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa¹⁶⁴, Rus Sefirinin bir dediğini iki etmiyordu. Hatta Mahmud Nedim Paşa, Bulgaristan'da asker sayısının çoğaltılmasının Rusya'yı kızdıracığı ve Bulgarları ürküteceğini, böylelikle de ihtilâlin tez elden patlayacağı görüşünü savunuyordu¹⁶⁵.

Sadrazam'ın Bulgaristan meselesi karşısındaki bu ilgisizliğine rağmen isyan hazırlıklarından haberdar olan Filibe Mutassarrıfı Aziz Paşa, Bâb-ı Âli'ye bir mektup göndererek, Bulgarların hazırlıkları ve kötü niyetleri hakkında bilgi verdi¹⁶⁶. Edirne Valisi Akif Paşa, Aziz Paşa'nın ikazlarını dikkate almışsa da, mahiyetinde kafi derecede asker olmadığı için hiç bir harekette bulunamadı. Öyleki, ayaklanma arifesinde bütün Filibe Sancağı'nda asker yoktu. Müslüman ahali, Bulgarların büyük bir isyan hazırlığı içinde olduklarını görebiliyorlardı. Bundan dolayı da korku ve endişeye kapılıyor, kendi imkanları ölçüsünde tedbirler alıyorlardı¹⁶⁷.

¹⁶³ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. XCIV.

¹⁶⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, (Sad. Enver Koray), Ankara 1985, s. 149; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s.XCV.

¹⁶⁵ Mahmud Celaleddin, *Mir'at-ı Hakikat* (Yayına haz. İsmet Miroğlu), c. I, İstanbul 1983, s. 82.

¹⁶⁶ Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c.I, s. 82; Bilal N. Şimşir'e göre, Aziz Paşa isyan hazırlıklarını zamanında merkeze bildirmemiştir. Sonradan gönderdiği rapor ise, mesuliyetten kaçmak amacıyla yazılmıştı. İlginçtir ki bu raporda, asker gönderilmesi istenen yerler arasında asıl ayaklanma hazırlıklarının merkezi olan Tatarpazarcık ve Filibe bölgeleri söz konusu edilmemiştir. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCVI-XCVII.

¹⁶⁷ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. XCVII; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.64.

Aslında Bulgarların Milli uyanışlarını gerçekleştirdikten sonra, Balkanlar'daki diğer milletler gibi bağımsız olmak istemeleri normal bir olaydı. Nitekim, 9 Ağustos 1876'da Bulgar Milleti adına Marko Bil Ankof ve De Zankof'un İstanbul'da kaleme aldıkları bir bildiride bu gerçeği doğruluyordu. Bu bildiride; *"Bulgarların 500 seneden beri Türk egemenliğinde olduğu, Tanzimat ve Islahat Fermanı neticesinde Reaya'nın müşkül duruma düştüğü, Bâb-ı Âli'nin Bulgaristan'daki sorunlarla yeteri kadar ilgilenmediği, Avrupa devletlerinin de bu olaylara seyirci kaldığı bundan dolayı da bağımsız Bulgaristan'ın kurulmasının şart olduğu"*¹⁶⁸ açıkça beyan ediliyordu. Bu nedenle 1876 İsyanı, Bulgarlar için bir dönüm noktası olmuş ve bağımsız Bulgaristan'ın temeli atılmış oluyordu.

2- İsyanın Başlaması ve Bâb-ı Âli'nin Müdahalesi

İsyan hazırlıkların büyük ölçüde tamamlayan komiteciler, vaziyeti bir kez daha gözden geçirmek maksadıyla 23 Nisan 1876'da Oborişte denen dağlık yerde gizli bir toplantı tertip etmişlerdir. Fakat, bu toplantıya katılanlardan Boldova'lı Niko Çorbacı Tatarpazarcık Kaymakamlığı'na giderek, alınan kararları hükümet memurlarına ihbar etmiştir. Bu ihbar üzerine, komite başkanlarını tevkif etmek için zaptiye bölükağası Ahmed Ağa Otlukköy'e, muavini Necip Ağa da Avratalan'a gönderilmişlerdir¹⁶⁹.

Ayaklanma tarihi 1 Mayıs 1876 olarak tespit edilmiş, fakat Türk makamlarının harekete geçileceğinden korkularak, isyan tarihi öne alınmıştı. 20 Nisan 1876 günü, 20 silahlı komiteci nahiye konağını basarak, nahiye müdürü ile zaptiyelerini öldürmüşlerdi¹⁷⁰. Zaptiye Komutanı Necip Ağa ise,

¹⁶⁸ Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılap*, c.II, İstanbul 1295, s. 255-262.

¹⁶⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCVII, Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁷⁰ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCVII; Bulgarlar Avratalan nahiyesini bastıklarında korkunç katliamlarda bulundular. Avratalan nahiye müdürünün karısını ve çocuklarını, zaptiyeleri ile birlikte idam etmekle kalmadılar, müdürün kızını öldürdükten sonra mahrem yerini keserek bilezik şeklinde herkese gösterdiler. Hatta tereddüt içinde olan Bulgarların isyana katılmalarını sağlamak için çocuklarını bile öldürdüler. Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c. I, s. 84.

kaçarak kurtulmayı başarmıştı. Bu sırada, Avratalan'da hemen “*Ya hürriyet , ya ölüm*” yazılı Bulgar bayrağı çekilmiş, kilise çanları çalmağa başlamış, “*Yaşasın Bulgaristan!*” sesleri yükselmişti. Böylece, 1876 Bulgar İsyanı'nın ilk kurşunu Edirne Vilayeti'nde, Filibe Sancağı'nın Tatarpazarcık Kasabası'na bağlı Avratalan Köyü'nde atılmış oluyordu. Bu köy ise, Rusya'nın Filibe Vsiskonsolosu Naydan Gerov'un doğduğu köydü. Rusya Panislavistler'in ajanı olan Gerov, yirmi yıllık bir çalışma sonucu bölgede ayaklanma çıkarmayı başarmıştı¹⁷¹.

Avratalan komitecilerinden Todor Kableşkov, durumu hemen bir mektupla Otlukköy'e duyurdu. Öldürülen nahiye müdürünün kanına boyandığı için Bulgar tarihine “*Kanlı Mektup*” diye geçen bu mektupla ayaklanmanın başladığı ilan edilerek, Otlukköy Bulgarlarının da bu isyana katılmaları istendi. Bu köy merkezi bir yerde bulunması dolayısıyla ayaklanma hazırlığının genel karargahı durumundaydı. İhtilâlcilerin lideri Benkovski, bu köyde bulunuyordu. Kanlı mektubu alan Benkovski, hemen genel ayaklanma emri verdi¹⁷². Otlukköy konağı da basıldı ve Nahiye Müdürü Hazen Ağa ile birlikte, köyde bulunan on müslüman öldürüldü¹⁷³. İsyân ateşi, Prasadın-Derbent ve Strelça köylerine de sıçradı. Benkovski'nin liderliğindeki komiteciler, bu bölgelerdeki Bulgarları türlü vaatlerle kandırıp ayaklanmaya katılmalarını sağlıyorlardı. Köylülere; “*Köylerini terk etmezlerse Türkler tarafından öldürülecekleri*” söyleniyor ve evlerini yakmaları isteniyordu. Bu isteğe yanaşmayan Bulgar köylülerinin evleri ise, zorla yakılıyordu¹⁷⁴.

Böylece kısa bir zamanda Filibe, Tatarpazarcık ve Peştere kazalarında 50 kadar köy ayaklanma alanı haline geldi. Batak, Braçkova, Pruştencia, Avratalan, Otlukköy, Prasadın-Derbent köyleri savunma merkezleri olarak

¹⁷¹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCVII-XCVIII.

¹⁷² Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCVIII.

¹⁷³ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁷⁴ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. XCIX -C; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 74.

gönülleriyle bastırma yoluna gittiler. Edirne Valisi Akif Paşa, Filibe Sancağı'ndaki Türk halkına silah dağıtarak, gönüllü halk kuvvetlerinin kurulmasını sağladı. Biraz küçümseme anlamında "başıbozuk" adı verilen bu gönüllü halk birlikleriyle yer yer karşı saldırıya geçildi.

İlk olarak Strelça Köyü Türklerinin imdadına koşuldu. 4 Mayıs'ta yapılan çarpışmalar sonucu isyancılar dağıtıldı. Daha sonra Prasadin-Derbent Köyü de asilerden temizlendi. Gönüllü halk kuvvetleri, asilere karşı büyük başarılar elde ediyorlardı. Ancak, sıra ihtiâlcilerin merkezi sayılan Otlukköy'e gelince, gönüllü birlikler buraya tek başlarına hücum edemediler¹⁷⁷. Hafız Paşa komutasında gönderilen bir miktar askerle birlikte yerli halk kuvvetleri Otlukköy'e yürüdüler. Buradaki asiler de dağıtıldı¹⁷⁸. Avratalan ve Pruştınca köyleri de, asiler tarafından iyi korunmasına rağmen Türkler tarafından ele geçirildi¹⁷⁹.

¹⁷⁵ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. C-CI; Bulgarların Türk ahaliye yaptıkları işkenceler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, c. I, s. 83; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 75; Osman Yavuz Saral, *Kayıbettiğimiz Rumeli*, İstanbul 1975, s. 214-216.

¹⁷⁶ Osman Yavuz Saral, *a.g.e.*, s. 214; İgnatief, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya bölgede bir ayaklanmanın söz konusu olmadığını, Tatarpazarcık tarafında durumlarından memnun olmayan demiryolu işçilerinin küçük çaplı bir kıpırdanışta bulunduklarını, bu nedenle de abartılacak bir durumun olmadığını söyleyerek, ayaklanmanın bastırılmasını engellemek istiyordu. Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s.CI.

¹⁷⁷ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CI-CII.

¹⁷⁸ Mahmud Celaledin, *a.g.e.*, c. I, s. 86-87.

¹⁷⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CIV-CV.

Rodoplar eteğinde, Meriç'in sol yakasında son ayaklanma merkezi Batak Köyü oldu. Buradaki ayaklanmanın bastırılması çok tartışılmış, Türkiye aleyhine en fazla istismar edilen olayların başında yer almıştır. Batak Bulgarları, 4 Mayıs günü ayaklanmışlardı. Yapılan ikazlar fayda etmeyince Tatarpazarcık Meclisi, Batak'taki ayaklanmayı bastırmak için Daspatlı Ahmet Ağa'yı görevlendirmişti. Dorkov'lu Mehmet Ağa da kendisine yardımcı olmuştur. Dospatlı Ahmet Ağa, topladığı Pomak gönüllüleri (başibozuklar) ile köyü kuşatma altına aldı. 15 Mayıs günü Pomak başibozukları, köye girerek silahlı silahsız bütün Bulgarları kılıçtan geçirdiler¹⁸⁰. Bâb-ı Âli'nin bu olup bitenlerden haberi olmaması, meseleyi daha da vahim hale getirdi¹⁸¹.

Sonunda isyan bastırılmıştı. Fakat, Avrupa umumi efkârı zulme uğrayan Müslüman ahaliyi göz önüne almayarak Bulgaristan meselesini yalnız Batak Köyü hadisesi olarak yorumlamak istemiştir. Bu olayı, 23 Haziran 1876'da, Londra'daki Daily News Gazetesi'nin İstanbul Muhabiri Mac Gahan Avrupa'ya duyurmuştur. Yalnız, kendisine Batak Köyü hakkında ilk bilgiyi veren kimsenin, İstanbul Robert Kolej'de hocalık yapan bir Bulgar olması, İngiliz muhabirinin tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Bu konuyla aynı zamanda Amerikan Konsolosu Schuyler de meşgul olmuştur. Bu iki şahıs, Batak'taki ölü sayısını 15.000 gibi mübalağalı bir rakkama yükseltmişlerdir¹⁸². Şüphe yoktur ki, birinci derecede sorumluluk Bulgarların ve onları kıskırtanlarındır. Yine bu hadiseden dolayı Türkler haksız yere

¹⁸⁰ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CVII-CVIII.

¹⁸¹ Mahmud Celaleddin, *a.g.e.*, c. I, s. 167.

¹⁸² Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, c. XXVI. S. 101-104, Ankara 1962, s. 575; Oysa ki Batak Köyü 490 haneli, 2800 nüfuslu bir köydü. Dolayısıyla bu köyde 15.000 kişinin öldürülmesi çok abartılmış bir yalandı. Osmanlı kaynaklarında da bu konuda ayrıntılı bilgi olmamasına rağmen Bilal N. Şimşir'e göre, ölü sayısı takriben 1000 civarındaydı. Geniş bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CVII-CVIII.

suçlandırılmışlarsa, bunun sebebi Mahmud Nedim Paşa'nın, Rus elçisinin tuzağına düşerek¹⁸³ gerekli askeri gücü bölgeye sevk etmemiş olmasıdır¹⁸⁴.

Sonuç olarak, 1876 Bulgar İsyanı, tamamen politik bir ayaklanma olup, Sosyo-ekonomik nedenlerden çıkmamıştır. Bulgarları, Osmanlı Devleti'nden ayırmak, yani bağımsız bir Bulgaristan Devleti kurmak isyanın başlıca sebebi olmuştur. Ayaklanma, Rusya'daki Panislavistler tarafından planlanmış olup, profesyonel ihtilâlciler tarafından idare edilmiştir. İsyan, başıbozuk birlikleri tarafından çok çabuk bastırılmıştır. Bunun nedeni ise, hareketin dışarıdan yönetilmesi ve katılım oranının düşük olmasıdır. Öte yandan, bir çok Bulgar köylüsü istemediği halde zorla isyana katılmaya teşvik edilmiş, bu durum da isyanı başarısızlığa sürüklemiştir.

3- 1876 Bulgar İsyanı'nın Yankıları

Bu isyan hareketine zamanında müdahale etmeyen Mahmut Nedim Paşa, İstanbul'da büyük tepki topladı. 8 Mayıs 1876'da Softalar, okullarından çıkarak İstanbul'un büyük cami ve alanlarında düzenledikleri toplantılarla Müslüman kıyımı ve Avrupalı devletlerin müdahalesi karşısında, hükümetin izlemiş olduğu politikayı şiddetle protesto ettiler. Bu yüzden de, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın derhal azledilmesini istediler. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı görevden alarak, Mütercim Rüştü Paşa'yı Sadrazamlığa getirdi¹⁸⁵. Ayaklanmanın baş sorumlularından olan Nayden Gerov da Rusya Hükümeti tarafından görevinden uzaklaştırıldı¹⁸⁶.

Bulgarlar, bu felaketin baş sorumlusu olarak Rusya'yı görüyorlardı. Bu nedenle de Rusya'ya karşı olan güvenlerini kaybettiler. Rusya ise Bulgar

¹⁸³ Mahmut Nedim Paşa, Rus elçisi İgnatief'in her söylediğini yerine getirmiş, yaptığı her işte sanki akıl hocasıymış gibi İgnatief'e danışmış ve adeta tam bir moskof dostu kesildiği için, halk arasında "Nedimof" diye anılmıştır. Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, s. 410.

¹⁸⁴ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CXIV.

¹⁸⁵ Stanford J. Shaw-E. Kural Shaw, *Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye* (Çev. Mehmet Harmancı), c.II, İstanbul 1983, s. 206.

¹⁸⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CXVIII.

davasına sahip çıkarak, Avrupa kamuoyuna Bulgarların uğradığı zulmü anlattı. Hatta, Ruslar 8 Temmuz 1876'da Avusturya ile imzalamış oldukları Reichstad Antlaşması'nda bağımsız Bulgaristan'a da yer verdiler. Selanik Vakası¹⁸⁷ yüzünden Almanya ve Fransa zaten Osmanlı Devleti aleyhine dönmüştü. Rusya için önemli olan İngiltere'yi ikna etmekte. Nitekim yapılan propaganda sonucu bu amaca ulaşılmış, İngiltere'de Osmanlı Devleti aleyhine büyük bir kamuoyu oluşmuştu.

Rusya'nın mübalağalı bir şekilde batıya aktardığı Bulgaristan'la ilgili haberlerin İngiliz kamuoyunda yarattığı tepkilerden en çok muhalefetteki Liberaller ve onun başkanı Gladstone yararlandı. Büyük Türk düşmanı olarak tanınan Gladstone'un "*Bulgar Mezalimi ve Şark Meselesi*" adlı broşüründen daha ilk çıktığı gün 200.000 adet satıldı. Her gün muhtelif yerlerde yapılan toplantılarda Bulgaristan olaylarından ötürü Osmanlı Devleti tel'in ediliyordu. İngiliz Hükümeti de Osmanlı Devleti'ni desteklediği için ağır eleştirilere maruz kalıyordu¹⁸⁸. Hatta Gladstone, Bulgaristan mezalimi vesilesiyle, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılmasını ve topraklarının paylaşılmasını ihtiva eden görüşler ileri sürüyordu¹⁸⁹. Aslında Gladstone, iş başındaki

¹⁸⁷ Selanik olayı şudur; 6 Mayıs 1876'da Selanik'te İslamiyet'i seçmiş bir Hristiyan Bulgar kızının Perikli Lazari adındaki Amerikan Konsolosuna Türklerin elinden alınıp kaçırılması üzerine Selanik halkı galeyana gelmiş ve çıkan karışıklıkta Selanik'teki Fransız ve Alman konsolosları öldürülmüştür. Bu olay üzerine Almanya ve Fransa Selanik'e savaş gemilerini gönderdiler. Osmanlı Devleti, bu durum karşısında suçluları yakalayıp cezalandırdı. Ancak bütün bu iyi niyetli çabalara rağmen, Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti aleyhine olan tutumları değiştirilmedi. Mahmud Celaledin, *a.g.e.*, c. I, s. 88; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CXXV; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, c. II, s. 205-206; Selanik olayı, Rusya Almanya ve Avusturya'nın Şark Meselesi'ne müdahalede bulunmak için kabul ettiği 1876 Berlin Memorandumu'nda da gündeme gelmiştir. Bu üç devlet, Selanik olayı gibi durumların bir daha yaşanmaması için Osmanlı Devleti'nden güvenlik tedbirlerinin artırılmasını isteyerek, İstanbul ve İzmir'e harp gemileri göndermek istediler. Ancak İngiltere'nin muhalefeti üzerine Berlin Memorandumu hükümsüz kaldı. Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, c. I, s. 90-91.

¹⁸⁸ Cevdet Küçük, "Bulgar İhtilali'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz ilişkilerine Tesiri", *G.D.A.A.D.*, S. 8-9, İ. Ü. E. F. Yay., İstanbul 1980, s. 121-122.

¹⁸⁹ Mahmud Celaledin, *a.g.e.*, c. I, s. 168.

hükümeti yıpratmak için Bulgar meselesini öne sürmüş ve bu konuda başarılı da olmuştur¹⁹⁰.

İngiltere’de, Liberaller tarafından ağır eleştirilere maruz kalan ve başlangıçta Osmanlı Devleti’nin yanında yer alan İngiliz Hükümeti’de daha fazla direnemedi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Deby, İstanbul Büyükelçisi Elliot’a gönderdiği bir nota ile; *“Bulgaristan olaylarının Türkiye’ye karşı sempatiyi tamamen yitirdiğini ve Rusya’nın Türkiye’ye savaş ilan etmesi halinde İngiltere Hükümeti’nin fiilen müdahale edemeyeceğini”* bildirdi. Bu olay üzerine, İngiltere’deki Liberaller ile Rusya’daki Panislavistler büyük sevgi gösterilerinde bulundular. Sonuçta, Türkleri Rumeli’den atmak fikri de açıkça savunulmaya başlandı. 1853 Kırım Savaşı yenilgisini unutmayan Rusya, sistemli çalışmaları sayesinde Osmanlı Devleti’ni yalnız bırakmış oldu.

İngiltere, Bulgar davasına sahiplenerek, Osmanlı Devleti’ne yoğun diplomatik baskılarda bulundu. Yüzlerce isyancı, İngilizlerin isteği üzerine serbest bırakıldı. Bulgarların yaktıkları köyler, Türk hükümetince yeniden yapıldı. Zarar gören Bulgarlara yardım edildi. Ayaklanmanın bastırılmasını sağlayan başıbozukların çoğu idam edildi¹⁹¹.

Böylece, 1876’da ayaklanan ve birçok katliama imza atan Bulgarlar Avrupa kamuoyunda haklı duruma gelirlerken, Osmanlı Devleti ise barbar olarak nitelendirildi. Büyük Devletler (İngiltere, Fransa, Rusya vb.) kendi çıkarlarını korumak için Osmanlı Devleti’ndeki gayri Müslim ahaliyi kullanmışlardır. İngiltere, Mısır ve Hindistan’daki çıkarları için Protestanları, Fransa, Kilikya, Lübnan ve Suriye’de ki menfaatleri için Katolikleri, Rusya İstanbul ve Boğazlardaki ihtirasları için Ortadoksları maşa olarak kullanmışlardır. Gayri Müslim tebâ, yalan ve yanlış bilgilerle Osmanlı Devleti

¹⁹⁰ Abdurrahman Şeref Efendi, *a.g.e.*, s. 192; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CXXVIII; Cevdet Küçük, *a.g.m.*, s. 122.

¹⁹¹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CXXIX-CXXXVII; Mahmud Celaleddin, *a.g.e.*, c. I, s. 169.

aleyhine kışkırtılmışlardır. Türkler sessiz kaldığı için ve onların propagandalarına karşı propaganda ile cevap veremediği için Dünya kamuoyunda vahşi ve barbar olarak nitelendirilmişlerdir¹⁹².

¹⁹² Selahi R. Sonyel, “Büyük devletlerin Osmanlı Devleti’nu Parçalama çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, c. XLIX, S. 195, T.T.K. Yay., Ankara 1986, s. 647-656.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE BULGAR MESELESİ (1878-1886)

A - 1877-1878 OSMANLI - RUS HARBİ VE BULGARİSTAN'IN DURUMU

1. Savaşın Sebepleri

1853-1856 Kırım Harbi'nde mağlup olan Rusya, geçici bir süre için yayılma alanını Asya'ya kaydırmıştır. Ancak, XIX. asrın sonlarına doğru Avrupa'da meydana gelen değişiklikler, Ruslar için yeni bir dönemi başlatmıştır. Rusya, 1774'de Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği "*Ortodoksları himaye etme hakkı*" ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası ile yakından ilgilenmeye başladı. Özellikle Balkanlar'daki Slav toplulukları (Bulgar, Sırp, Karadağ) Panislavizm fikri ile bağımsızlık için isyana teşvik ediliyordu. Böylelikle Rusya, Slavları kurtarma bahanesiyle Balkanlar üzerinde Rus hakimiyetini tesis etmek istiyordu.

Nitekim, 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığı Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın muhtariyeti sağlandıktan sonra diğer Hristiyanların (özellikle Bulgarların) da özerkliklerini kazanmaları için Rus propagandası aralıksız devam etmiştir. 1870'de bağımsız Bulgar kilisesinin kuruluşu, siyasi istiklâl yolunda atılmış önemli bir adım oluyordu. 1875 Hersek ve 1876 Bulgar isyanları, Balkanlar'daki Osmanlı hakimiyetini büyük ölçüde sarstı. Bunun arkasından Sırbistan ve Karadağ istiklâllerini temin etmek için Bâb'îâlî'ye savaş açtı. Karadağ, kısmi başarı elde ettiyse de Sırbistan bu savaşta çok kötü bir şekilde mağlup oldu ve Rusya'dan yardım istedi. Avrupa kamuoyu ise, Balkanlar'daki bu buhranın genişlemesi üzerine olaya müdahale ettiler. Rusya

savaş tehdidinde bulunarak mütareke istedi. Bu istek, Bâb-ı Âli tarafından kabul olunarak, mütareke imzalandı¹⁹³.

Bu arada, Osmanlı Devleti içerisinde ilginç olaylar yaşanıyordu. Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine kardeşi V. Murat tahta çıkarılmıştı. Fakat, akıl hastalığı nedeniyle V. Murat cülusundan üç ay kadar sonra tahttan indirilerek, yerine kardeşi II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da Padişah ilan edilmiştir.

Balkanlar'daki durumun kötüye gittiğini görerek müdahalede bulunan Avrupa'nın büyük devletleri, Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan tebası için ıslahat yapılmasında aynı düşünceye sahiptiler. Ancak, bazı konularda aralarında menfaat çatışması da yok değildi. Özellikle Avusturya ile Rusya'nın bölgede takip ettikleri politikalar ayrı idi. Rusya, isyancıların hamiliğini üstlenerek Osmanlıları Balkanlar'dan atmayı ve Panislavizmi gerçekleştirmeyi istiyordu. Avusturya-Macaristan, bütün gayretlerine rağmen Alman-İtalyan milli devletlerinin kurulmasına engel olamayınca yayılma politikasında değişiklik yapma zorunluluğunu hissetmiş ve kendisine hedef olarak her geçen güç güç kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki Balkanlar'ı seçmiştir. Ege Denizi'ne inmeyi arzulayan Avusturya-Macaristan için Bosna-Hersek'i ele geçirmek hedefe giden yolda ilk adım idi. İngiltere, Avusturya'nın Selanik'e ve Ege'ye inmesine asla razı olamayacağı için şimdilik Osmanlı Devleti'nin yanında gözüküyordu. Bu konuda bile İngiltere'nin ana muhalefet lideri ve Türk düşmanı olan Gladstone ile Türklere az çok sempati duyan Başbakan Disraeli arasında ayrılık vardı. Almanya ise kimseyi küstürmek

¹⁹³Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", s. 136-137; "Balkanlarda bu harp durumu devam ederken, Rus Çarı Aleksandr II ile Avusturya İmparatoru Fransız Josef, 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'nin harbi kazanması veya kaybetmesi sonucunda izleyecekleri stratejiyi belirlemişlerdi. Yuluğ, Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 580-581.

niyetinde olmadığından Avusturya ve Rusya arasında uzlaştırıcı bir politika takip ederek tarafsız görünmeye çalışıyordu¹⁹⁴.

Öte yandan Rusya'da savaş isteyenler gün geçtikçe artıyordu. Bunların başında gelenlerden biriside İgnatief'di. İgnatief, Kırım'a geçerek en kısa zamanda savaşın başlaması için faaliyette bulunuyordu. İgnatief'in Avusturya düşmanlığını iyi bilen Gorçakof ise önce Çar'ın mektubuna Franz Josef'in cevap vermesini bekliyordu. Gorçakof'un bu politikası yüzünden İgnatief'in teşebbüsleri bir semere vermediyse de, Çar'ın tutumunun biraz daha sertleşmesine sebep oldu. Dolayısıyla mütareke ve uzlaşma şartları hakkında batılılar için fazla aşırı olmayan tekliflerle ortaya çıkılacak, Bâb-ı Âli ise bu tekliflere dirsek çevirdiği takdirde harbe girmek mümkün olacaktı. Çünkü, böyle bir durum karşısında batılıların ileri sürecekleri hiçbir hukuki iddia kalmayacaktı.

Esasında Ruslar, Balkanlar'daki buhranı kendi emelleri için çok iyi kullanıyorlardı. Nitekim, Osmanlı ordusu Sırlara ikinci bir darbe indirdiğinde, Sırlar çok güç durumda kalmışlar ve Prens Milan, Aleksandr II'ye çektiği telgrafta müdahale etmesi için yana yakıla yalvarmıştır. Bunun üzerine İgnatief, 31 Ekim'de Bâb-ı Âli'ye vermiş olduğu bir ültimatomda, derhal altı haftalık bir mütarekenin kabul edilmesini, aksi takdirde Rusya'nın siyasi münasebetlerini gerginleştireceği tehdidini savurmuştu. Ancak, Rusya'nın Sırbistan lehine yaptığı bu müdahaleler meşru değildi. Bâb-ı Âli isyan bayrağını çeken bir muhtar eyaletini mağlup etmişti. Bu nedenle ültimatomun sertliğini farkederek Çar, İngiliz elçisi Loftus'a İstanbul üzerinde herhangi bir iddiası olmadığını, aldığı tedbirlerin sırf Balkanlar'daki buhranın biran evvel hal edilmesi için olduğunu söylemişti.

¹⁹⁴ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 138; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 582-583.

İngiliz Hariciye Nazırı Derby, Rusya'ya bir telgraf çekerek Çar'ın verdiği teminat üzerine kabinede beliren memnuniyeti bildirmişti. Fakat Disraeli, olaylara Derby kadar iyimser bir gözle bakmıyordu. Onda hakim olan görüş, Rusya'nın harbe gireceği yönündeydi. Zira, Rusların mali vaziyeti her ne kadar bozuksa da İngiltere'yi daha uygun bir zamanda bu kadar pasif bir şekilde yakalayamazlardı. Çar'ın İstanbul için verdiği teminata da güvenilemezdi.

Disraeli'yi her şeyden fazla korkutan, Bâb-ı Âli'nin tek başına kalmak çaresizliği içinde 1833'de olduğu gibi Rusya ile anlaşarak boğazları açması ihtimali idi. Nitekim, durumu Harbiye Nazırı Hardy ile müzakere ettikten sonra askeri bir keşif için İstanbul'a bazı subayların gönderilmesi ve gerektiği zaman boğazların müdafaasında elde hazır bir tabyanın bulunmasına karar vermişlerdi¹⁹⁵.

Hatta, Disraeli Bahriye Nazırı Ward Hunt ile de donanmanın oynayacağı rol hakkında görüşmüştü¹⁹⁶. Ancak, bu olaylara Rusya'nın tepkisi çok sert oldu. Rus İmparatoru Aleksandr II'de: *"Eğer Avrupa Hükümetleri ile müttefikten hareket edip bir şey yapamazsam, emin olunuz ki yalnız başına hareket edeceğim"* demiştir. Böylece Rusya, İngiltere'ye meydan okumuş oluyordu¹⁹⁷. İngiltere Hariciye Nazırı Derby ise bu sürtüşmeye karşı çıkarak, meselenin bir konferans yoluyla halledilmesini istiyordu. Derby, konferansın gündeminin şöyle olmasını teklif ediyordu:

- a) Sırbistan ve Karadağ'ın harbtan önceki şekilde kalmaları,
- b) Bosna ve Hersek'te muhtariyet,

¹⁹⁵Yuluğ, Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 584-585.

¹⁹⁶Yuluğ, Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 585.

¹⁹⁷Selahattin Tansel, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Ankara, 1943, s. 25.

c) Bulgaristan'da kendi kendine yönetim (Self-Government) şeklinin uygulanması¹⁹⁸.

Konferans toplanması fikri 1876 Ağustos sonlarında ve Eylül başında, Rusya'dan geldi. Fakat Rusya, konferans fikrinin İngiltere tarafından ortaya atılmasını ve teşebüsün İngiliz Hükümeti'nden gelmesini istedi. Bunun üzerine İngiltere harekete geçti ve 11 Eylül'de konferansın görüleceği konuların esasını tespit ederek, Rusya'ya bildirdi. Bu proje on gün sonra, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisine iletilti ve bunların Türkiye'ye de bildirilmesi istendi. Bunun üzerine İngiltere Büyükelçisi Elliot, 25 Eylül 1876 günü hükümetin konferans teklifini ve şartlarını resmen Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Bunların reddedilmesi halinde, Rusya ile Türkiye arasında muhtemelen bir savaş çıkacağını, o takdirde İngiltere'nin Bâb-ı Âli'yi kendi kaderi ile başbaşa bırakmak zorunda kalacağını da sözlerine ekledi¹⁹⁹.

Osmanlı Devleti, bu teklife itiraz etti. Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesinin, Rumeli'deki diğer milletlerin de aynı haklar istemesine yol açacağı ve bununda Osmanlı Devleti için yıkım olacağı²⁰⁰, İngiltere Dışişleri Bakanı Derby'e bildirildi. Derby, bu konuda tartışmanın faydasız olduğunu zira konferans şartlarının altı büyük devletle ortaklaşa hazırlanmış bulunduğunu tekrarladı²⁰¹. Bu arada Midhat Paşa, Londra sefiri Müsurus Paşa'ya Fransızca ve mahrem olarak çektiği telgrafta; Rusya'nın asıl maksadının Osmanlı Devleti'ni parçalamak olduğu, Balkanlar'daki bu gelişmeleri maşa olarak kullandığını İngiltere Hariciye Nazırı Lord Derby'e bildirerek, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları gerektiğini söylüyordu. Ama, bütün bu çabalar bir sonuç getirmedi. Nihayet, Osmanlı Devleti, 18

¹⁹⁸Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, 585.

¹⁹⁹Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CXXXIX-CXLII.

²⁰⁰Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım (1872-1946)*, İstanbul 1946, s. 16-17.

²⁰¹Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CXLII.

Kasım 1876 tarihinde İngiltere'nin konferans teklifini ve şartlarını kabul etmek zorunda kaldı.

Rusya ise, bu konferansı Türkiye'nin idam hükmünü verecek bir Avrupa mahkemesi haline getirmek politikası gütmekteydi. Böyle bir konferansın toplanıp, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te muhtariyet idaresi kabul etmesi durumunda Ruslar bu defa da muhtariyetin uygulanıp - uygulanmadığını kontrol için yine savaş yapmaya kararlıydı. Öyleyse, İstanbul Konferansı'nın toplanmasına ne lüzum vardı? diye sorulabilir. Bu konferansta Rusya, Türkiye aleyhinde ortak bir karar çıkartmak ve bunu diğer büyük devletlere kabul ettirmek amacındaydı. Türk devleti, bu konferans kararlarını kabul etmediği takdirde bütün Avrupa büyük devletlerine karşı geliyormuş gibi yorumlanacak, yani Rusya'nın saldırısı bir bakıma meşrulaştırılmış olacaktı²⁰².

İşte bu vaziyet içinde, 24 Aralık 1876 günü Tersane'de "*Divanhane*" denilen Bahriye Dairesi'nin üst katında ve Hariciye Nâzırı Safvet Paşa'nın başkanlığı altında temsilciler toplanarak müzakerelere başlandı. Bu konferansta, Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nâzırı Savfet Paşa ile Berlin Büyükelçisi Edhem Paşa, Almanya'yı Baron Dewerter, Avusturya - Macaristan'ı Kont Zici ile Baron dö Kalis, Fransa'yı Kont de Burguvan ile Kont Dö Şudari, İngiltere'yi Hindistan Sömürgeleri Nazırı Marki dö Salisbury ile İstanbul Sefiri Sir Henry Elliot, İtalya'yı şefir Kont Korti ve Rusya'yı Büyükelçi General İgnatief temsil ediliyordu²⁰³.

Bâb-ı Âli, büyük devletlerin planını engellemek ve toplantıyı geçersiz kılmak için aynı gün Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyduğunu ilan etti²⁰⁴. Çünkü, meşruti idareyle devletin bütün tebaası, açılacak olan meclise temsilcilerini göndererek şikayetlerini açıklama fırsatını elde edebileceklerdi.

²⁰² Ali Haydar Mithat, *a.g.e.*, s. 18-20.

²⁰³ Mahmut Celaleddin, *Mir'at-ı Hakikat*, c. I, s. 206.

²⁰⁴ Osmanlı Devletinin İlk Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin 119 maddelik tam metni için bkz. Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılap* c. II, s. 355-383.

Böylece konferansa gerek kalmayacaktı²⁰⁵. Fakat, bir müddet hayretler içinde kalan murahhaslar İgnatief'in "*Böyle nümayişlere ehemmiyet verilmeyip bugün için ortaya konulan maddenin müzakeresiyle işe başlamak lazımdı*"²⁰⁶ sözüyle kendilerine gelmişler ve Kanun-i Esasi'nin planını önemsememişlerdir. Bundan dolayıdır ki, Avrupa'lı yazarlar Meşrutiyetin İlanı'nı Midhat Paşa'nın konferansı düşürmek için ortaya attığı bir vasıta olarak tasvir ederler. Eğer, Meşrutiyet'in amacı bu olsaydı, Osmanlı temsilcilerinin derhal salondan çıkması lazım gelirdi. Burada asıl maksat, Avrupa'lı temsilcilere Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir politikası olduğunu anlatmaktır. Midhat Paşa, en büyük arzusunu gerçekleştirmişti. Fakat, tek şansızlığı yanlış yorumlanan Bulgaristan hadiseleri yüzünden Batılıların Meşrutiyet rejimini çekimser karşılamalarıydı²⁰⁷.

Konferansa İgnatief'in takdim ettiği layihanın tetkikiyle başlanıldı²⁰⁸.

Bu layihada:

- a) Bulgaristan Tuna'dan Edirne yakınlarına kadar ve Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde olmak üzere iki eyalete bölünecek,
- b) Bosna ve Hersek bir eyalet halinde birleştirilecek, ve muhtariyete kavuşacak,
- c) Sırbistan ve Karadağ'a toprak verilecek,
- d) Her vilayete Bâb-ı Âli tarafından ve altı devletin tasdiki şartıyla birer umumi vali tayin edilecek. Bulgaristan için tayin edilecek vali mutlaka Hristiyan olacak,

²⁰⁵ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", s. 138.

²⁰⁶ Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 27.

²⁰⁷ Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 589.

²⁰⁸ Tersane Konferansı'nda büyük devletlerin ileri sürdükleri şartlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud Celaledin, *a.g.e.*, c. I, s. 208-212, Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CLIV-CLVII.

e) Asayişin muhafazası için yabancı kuvvetler bulundurulacaktı²⁰⁹.

Bu büyük şartların yanında mahalli halktan polis teşkilatı yapılması, ecnebi kontrol komisyonu ve mütarekenin 28 Mart'a kadar uzatılması gibi maddeler de yer almıştı²¹⁰.

Bu şartların kabul edilmesi elbette düşünülemezdi. Verilecek bu tavizler, diğer eyaletler içinde bir örnek olacak ve böylece Osmanlı Devleti'nin fiziki varlığı tehlikeye girecekti. Bundan başka adı geçen eyaletlerde yapılacak reformların bir Avrupalı komisyon tarafından denetlenmesi, Bâb-ı Âli tarafından içişlerine müdahale olarak kabul edildi. Bu sebeple İstanbul Konferansı hiçbir karara varmadan 12 Ocak 1877 günü dağıldı²¹¹. Delegeler birer ikişer ülkelerine döndüler.

Diplomatik gelişmeler Rusya'nın arzu ettiği şekilde sonuçlanmış oluyordu. Bunun üzerine Rusya, zaman kaybetmeden harekete geçti. Balkanlar'daki amansız rakibi Avusturya ile 15 Ocak 1877'de Peşte Antlaşması'nı yaptı. Buna göre: Avusturya Bosna ve Hersek'i alıyor, karşılığında Rusya'yı Balkanlar'da serbest bırakıyordu. Yalnız Rusya, Balkanlar'da tek ve büyük bir Slav devleti kuramayacaktı²¹². Böylelikle Rusya, amacına bir adım daha yaklaşmış oluyordu.

Bu olaylar, İstanbul'da heyecanla takip ediliyordu. Sadrazam Midhat Paşa, devlet erkanını toplayarak, Meclis-i Umumi'de bir konuşma yaptı²¹³. Tersane Konferans'ında ilan edilen haksız teklifleri kabul etmektense, şerefli bir savaşı tercih etmenin Osmanlı Devleti'nin şanına daha çok yakışacağını

²⁰⁹Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 27; Mahmud Celaleddin, *a.g.e.*, c.II, s. 208-212.

²¹⁰Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 588.

²¹¹Cevdet Küçük, *a.g.m.*, s. 163-164.

²¹²Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968, s. 127; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 590-591.

²¹³Midhat Paşa'nın Meclis-i Umumi'de yapmış olduğu konuşmanın tam metni için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* (Yayına Haz. B. Sıtkı Baykal), c. II, T.T.K. Yay., Ankara 1987, s., 8-15.

ifade etti. Midhat Paşa'nın bu görüşlerine Serasker Redif Paşa, Damat Mahmut Paşa da destek verdiler. Hatta Ermenilerin, önde gelen isimlerinden Enfiyeciyen Efendi bile şerefli bir savaştan bahsediyordu²¹⁴. Fakat Midhat Paşa, Sultan II. Abdülhamit tarafından azledilince bu olaya en çok sevenen ülke Rusya olmuştu²¹⁵.

Bu arada Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi İgnatief, İmparatoru ile mülakatda bulunduktan sonra Avrupa başkentlerine seyahatlerde bulundu. İlk önce Berlin'e gidip Prens Bismark'la görüştü. Daha sonra Paris ve Londra'ya giderek, Avrupa kamuoyunun desteğini sağladı. Bu girişimler sonuç vermekte gecikmedi. Londra'daki Rus Elçisi Şuvalov ile Derby'nin müşterek çalışması sonunda İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya ve İtalya arasında 31 Mart 1877'de Londra Protokolü adı verilen bir beyanname imzalandı²¹⁶. Bu protokol, Osmanlı Devleti'nin gıyabında görüşülüp hazırlanmıştı. Bu protokolde, Sırbistan ile yapılan antlaşma memnuniyetle karşılandıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin Karadağ ile de harp sırasındaki toprak kazancını tanımak şartıyla antlaşma yapılması, seferberliğin kaldırılması ve İstanbul Konferansı'nda görüşülen esaslar üzerinde Balkanlar'da biran evvel ıslahat hareketlerine geçilmesi, bununda Avrupa devletleri büyükelçileri tarafından kontrol edilmesi, şart koşuluyordu²¹⁷.

Bu protokolün Bâb-ı Âli'ye tebliğ edilmesi, Osmanlı Devleti'nde şaşkınlık yarattı. Safvet, Redif ve Mahmud Paşalar, protokolün reddedilmesi yönünde Padişah'ı ikna ettiler. Sonunda Meclis-i Vükela, 12 Nisan 1877'de Londra Protokolü'nün reddine karar verdi²¹⁸. Bu haber, Avrupa'da büyük bir telaş uyandırdı. Rusya, harbe girişini meşru kılacak çok kıymetli bir vesika

²¹⁴Mahmud Celaledin, *a.g.e.*, c.I, S. 218-2XIX.

²¹⁵Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 591.

²¹⁶Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 1-20.

²¹⁷Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CLXI; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s. 591.

²¹⁸Ali Fuat, Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 23-24; Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 31; Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CLXI.

bulmuştu. Bu iş, bir namus ve şeref meselesi halini almıştı. Harp muhakkaktı. Filhakika Çar, bu haberi alır almaz sarayında topladığı meclise: “*Muharebeye karar verildiğini*” beyan eyledi. İtiraz edecek olanlara da Prens Gorçakof tarafından cevap verildi. Aleksandr, Ordunun başında hareket ettiği sırada, Prens Gorçakof da Petersburg sefaretimize ilan-ı harp edildiğini bildirdi²¹⁹.

2 - Savaşın Başlaması ve Gelişen Olaylar

İstanbul Tersane Konferansı ve Londra Protokolü ile sonuca gidemeyen Rusya, Balkanlar’daki Slavların haklarını koruma bahanesiyle bağımsızlık vaad ettiği Romanya’nın topraklarını 24 Nisan 1877’de geçerek Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. Böylece Şark Meselesi’nin en önemli safhalarından biri başlamış oldu²²⁰. Rusya, Osmanlı Devleti ile doğuda sınırdışı. Avrupa hareket alanında ise, müşterek sınırı yoktu. Bu itibarla, Romen topraklarında yığınağını yapması ve dolayısıyla onların demir ve kara yollarından faydalanması gerekecekti. Romanya ile anlaşması hem Romen kuvvetlerinden faydalanmasını doğuracak ve hemde Rus Ordusunun yiyecek ve kısmen de olsa techizat ihtiyacını sağlama bakımından uygun olacaktı. Ne var ki Romanya, Rusların büyümesinden tedirgin idi ve Osmanlılara yaklaşmak, Osmanlılarla anlaşmak istiyordu. Osmanlı Hükümeti, 12 Ekim 1876’da yayınladığı Meşrutiyet beyannamesiyle Romanya’nın muhtariyetini kabul etmişti. Halbuki Romenler, bununla yetinmiyor, bağımsızlıklarının verilmesini istiyordu. Ancak, Osmanlı Devleti’nin bu teklifi kabul etmemesi üzerine, Romenler ister istemez Rusya’ya yanaştı²²¹.

Savaşın hemen başında Fransa, İtalya, Avusturya ve Almanya tarafsızlıklarını ilan ettiler. Yalnız, İngiltere Boğazlar tehlikeye düşerse tarafsız kalamayacağını duyurdu. Ancak, tam bu esnada İngiltere Hükümeti, Elliot’un

²¹⁹Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 31.

²²⁰Bayram Kodaman, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, s. 140.

²²¹Necati Ökse, “Plevne Muharebeleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:3, S.5, Ankara 1978, s. 3-4.

yerine Layard'ı İstanbul İngiliz elçiliğine tayin etti. Sir Henry Layard Gladstone'a karşı, Osmanlı Devleti'ni savunmasıyla tanınmıştı²²². Bâb-ı Âli, Layard'ın gönderilmesi ile İngiltere'nin yardımını alacağını zannediyordu. Ancak Layard'ın tüm çabalarına rağmen İngiliz Hükümeti, savaşa girmedir. Layard, Sadrazam Edhem Paşa ile görüşmesinde, Bulgaristan'daki olaylar yüzünden İngiliz kamuoyunun Osmanlı Devleti'nden desteğini çektiğini söyledi²²³.

Cevdet Paşa, harbin patlamasını şöyle izah etmektedir: “Rusya İmparatorluğu muharebe kapısının açılmasını istemezdi. Midhat Paşa anı ilan-ı harbe mecbur etti. Ahali-i İslamiyyenin efkarını tehyic ile cenge hırslandıran odur. Sanki tufengi o doldurdu. Damad Mahmud Paşa üst tetiğe çıkardı. Redif Paşa ateş etti. Bu üç kişi devletin başını bu felakete uğrattı. Muâmelat-ı harbiyüzyilede dahi büyük kusurlar vukı buldu. Nihayet Rusya’lılar İstanbul kapılarına kadar geldiler”²²⁴.

Enver Ziya Karal, Cevdet Paşa'nın bu ifadelerini kabul etmemektedir. Karal'a göre Rusya İmparatoru'nun harp istememesi bir faraziye'dir. Midhat Paşa'ya gelince, harp ilanı sırasında memleket dışında sürgünde bulunuyordu. Halkın, Rusya'ya karşı heyecanlı olduğu doğru idi. Fakat bu heyecanı yaratmış olmayı sadece Midhat Paşa'ya yüklemek doğru mudur? Hiç şüphe yok ki bunda gazetelerin ciddi esasa dayanmayan mübalağalı yayın yapmaları da büyük rol oynamıştır. Bu arada, devlet erkanına gelince, sadece Midhat Paşa değil; Namık, Safvet ve Sadrazam Ethem Paşa'lar da savaş taraftarıydı.

²²²Sir Henry Layard, Türk-Rus savaşında devamlı olarak Türkleri desteklemiştir. Rusların Edirne'yi ele geçirmeleri üzerine, İngiliz hükümeti, Layard'ın telkinleri sonucu, Çanakkale Boğazı'na donanma göndermiştir. Layard, Sultan II. Abdülhamit'e Osmanlı Devleti'nin durumunun düzeltilmesi için nelerin yapılması gerektiğini açıklayan bir layiha sunmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz; Münir Aktepe, “Osmanlı Devleti'nin Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamit'e Verdiği Rapor”, *B.T.T.D.*, S. 22, İstanbul 1969, s., 13-26.

²²³Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., Ankara 1968, s. 22; Cevdet Küçük, *a.g.m.*, s. 166.

²²⁴Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Yayına Haz. Cavid BAYSUN), c.IV., T.T.K., Yay., Ankara 1991, s., 175.

Abdülhamit, bunlara harp için kuvvetlerimizin kafi olup olmadığını sorduğu vakit Namık Paşa bir ayet okuyarak: “Çok aza, az çoğa, bi izni Hüdâ galebe eder” demek suretiyle işin encamını Tanrı’ya havale etmekte tereddüt göstermemiştir. Bundan başka, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’da harp taraftarı idi. Buna karşılık, Osmanlı ordusu komutanlarından muharebenin ne olduğunu bilenler ve Rus ordusu hakkında bilgi sahibi olanlar harbe karşıydılar. Özellikle Abdülkerim, Ahmet Muhtar ve Ali Rıza Paşa’lar Sultan’ı bu konuda ikna etmeye çalıştılsa da muvaffak olamadılar. Sultan Abdülhamit, devletin harp gücünün yetersizliği hakkında endişeleri olmakla birlikte, harp taraftarlarına katılmak zorunda kalmıştır²²⁵.

Harp başladığı zaman Osmanlı ordusunun durumu pek de iç açıcı değildi. Redif Paşa, ordunun son durumu hakkında Padişah’a bilgi verdi. Buna göre bütün askeri kuvvetlerin mevcudu 490.000 idi²²⁶. Bunların 309.800’ü Balkanlar’da, 101.100’ü Anadolu’nun kuzeydoğusunda geri kalanları da Devletin muhtelif taraflarında bulunuyordu. Balkanlar’daki kuvvetlerin de 186.500’ü Bulgaristan ve Trakya’da, 107.500’ü Bosna - Hersek ve Karadağ’da, 15.800’ü de Konya Yenişehir havalisinde bulunuyordu. Anadolu’nun doğusundaki kuvvetlerin, 70900’ü Kars, Ardahan ve Beyazıt taraflarında, 20.800’ü de Batum cihetinde idi²²⁷.

Ancak ordunun subay kadrosu yetersizdi. Yirmi yaşında albay olanlar vardı. Henüz ne bir alay okulu, ne bir askeri talimname yapılmış ve ne de bir teftiş usulü konmuştu²²⁸. Buna karşılık top, tüfek, mermi, tabanca gibi silahlar yeterli sayıda görülmekle beraber, taşıt araçları noksandı. Hele sağlık personeli

²²⁵E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, T.T.T., Yay., Ankara 1988, s. 41-43.

²²⁶Yorga’ya göre Osmanlı Ordusunun genel mevcudu 134.000 piyade, 20500 süvari, ilkhatta 540 top ile 15.000 topçudan ibaretti. İhtiyatda 96.000, redif olarak da 25.000 kişi vardı. Osmanlı devleti son gayretini göstermek şartıyla 660.000 kişilik bir kuvvet çıkarabilecek durumda idi. Yorga, *Osmanlı Tarihi* (Çev. B. Sıtkı, Baykal), c.V., Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1948, s. 582.

²²⁷E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 43; Türk Ordusunun bu savaştaki askeri durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (Rumeli Cephesi)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993, s., 33-40.

²²⁸Yorga, *a.g.e.*, c. V, s. 582.

ve levazım yok gibi idi. Bu noksanlıklar, ordunun hareket kudretini azaltmakta ve onu hantal bir duruma getirmekte idi.

Ordunun komuta heyeti de tenkide maruz kalacak durumda idi. Rumeli’de Ruslara karşı hareket edecek kuvvetlerin umum kumandanlığı Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa’ya verilmişti. Maiyetine verilen Müşir Ahmet Eyüp Paşa’da hareket komutanlığını yapacaktı. Vidin kuvvetleri komutanı Osman Paşa, Rusçuk kuvvetleri komutanı da Eşref Paşa idi. Karadağ ordusu komutanlığını Müşir Süleyman Paşa yapmakta idi. Anadolu cephesinde ise ordu komutanlığına Ahmet Muhtar Paşa getirilmişti. Bu cephede Batum ordusu komutanlığı Derviş Paşa’ya, Erzurum Valiliği İsmail Paşa’ya verilmişti. Bu paşalar içinde Serdar-ı Ekrem ve askeri paşalar ihtiyar ve harp fenninde iktidarı bulunmayan şahsiyetlerdi²²⁹.

Buna karşılık, Rus ordusunun durumu çok daha iyi durumdaydı. Balkanlar’daki Rus kuvvetleri 250.000, Anadolu’nun kuzeydoğusundakiler ise 160.000 kadardı²³⁰. Balkanlar’daki kuvvetlere, harbin ilanından az sonra Romanya’nın 60.000’den fazla olan ordusu da katıldığı gibi, Ruslar’ın Plevne’yi almalarından sonra Sırplar da harbe katılmıştı. Bu sebeple Osmanlı kuvvetleri, sayı ve silah yönünden kendilerine çok üstün kuvvetlerle savaşmak zorunda kalmışlardı²³¹.

Türk-Rus harbi kısa zamanda genişleyerek Kafkaslar ve Balkanlar’da olmak üzere çok şiddetli muharebeler halinde cereyan etmişti. Balkan cephesinde, Rus Tuna ordusu komutanı Grandük Nikola Nikolayeviç, birliklerinin Romanya’ya geçişinden sonra Bükreş’in güneyinde toplanmasını, Zıştovi üzerinden Tuna’yı geçerek Balkan geçitlerini ve özellikle Şipka

²²⁹E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 43-44.

²³⁰Rus Ordusu’nun silah, mühimmat ve personel durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 40-50.

²³¹E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 44.

Geçiti'ni ele geçirmesini buradan Meriç vadisi yolu ile Edirne'ye ulaşılmasını ve gerekirse İstanbul'a kadar ilerlenmesini düşünmüş ve planlamıştı.

Osmanlı Başkomutanlığı'nda, Rusların bu planını az-çok tahmin edebilmiş; 100.000 mevcutlu Doğu Tuna Ordusu'nu Şumnu bölgesinde, 43.000 kişilik Batı Tuna Ordusu'nu da Vidin bölgesinde bulundurmıştı. Ayrıca, bu bölgelerde sabit garnizonlar tesis edilmişti. Ancak, tasarlanan bu manevranın uygulanabilmesi, Osmanlı ordusunun yüksek hareket kabiliyeti ile birlikte çok etkili bir vuruş gücünün bulunmasını gerektiriyordu. Halbuki, Abdülaziz döneminden beri süregelen mali buhran son safhaya ulaşmış, iç ve dış kaynaklardan alınan borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelinmişti. Bu yüzden ordunun silah ve teçhizatını tamamlamak mümkün olmamıştı²³².

30 Haziran'da General Gurko önderliğindeki Rus Ordusu, Tırnova üzerine yürüdü. Ruslar'ın amacı Balkan geçitlerini ve Bulgaristan'ı ele geçirerek Bulgarları ihtilâle teşvik etmek ve bu suretle Edirne-Sofya demir yoluna varıp Osmanlıların ulaşım hatlarını kesmektir. Gurko, 1 Temmuz'da Tırnova'yı ele geçirdi. Şipka bölgesinin önemli kuvvetler tarafından savunulmakta olduğunu öğrenince, Büyük Balkan'ı, Haniköy geçidinden geçmeye ve Şipka'yı arkadan çevirmeye karar verdi. Haniköy'ü savunan Osmanlı kuvvetleri, başıbozuk ve gönüllülerden kurulmuş olup, harp eğitimi görmemiş erlerden ibaretti. Çok zayıf bir direnişten sonra Haniköy Ruslar'a terkedildi. Gurko, bundan sonra Kızanlık'ı aldı ve Şipka'yı kuşattı²³³. 19 Temmuz 1877'de Şipka Ruslar'ın eline geçti²³⁴. Tırnova'yı ele geçiren Ruslar, bir-iki gün sonra Bulgar eşkiya çeteleriyle bir olup, Tırnova bölgesinde bulunan Türk köylerini bundan önce Batak köyünde yapıldığı gibi tahrip

²³²Necati Ökse, *a.g.m.*, s. 4-5.

²³³E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 47.

²³⁴Cemal Özkan, "Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Savaşlar ve Antlaşmalar", *T.C.T.A.*, c.V, İstanbul 1989, s. 1369; Necati Ökse, *a.g.m.*, s. 6.

ettiler, mallarını ve paralarını yağmaladılar ve birçoklarını işkenceyle öldürdüler²³⁵.

General Gurko, Büyük Balkan üzerine yürüdüğü sırada bir Rus askeri birliği de Baron Krüdner komutasında Niğbolu'yu kuşatmış bulunuyordu. Ruslar'ın Tuna'yı geçmeleri üzerine, bu mevkideki Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi harp fenni icaplarından olduğu halde ve bu cihetin Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya hatırlatılmasına rağmen o, kalenin tarihi değeri haiz bulunması ve pek çok silah ve asker kapsaması gibi hissi sebeplerle tahliye emri vermekten çekinmişti. Nihayet mukadder felaket başa geldi. 16 Temmuz'da Niğbolu kahramanca bir savunmadan sonra düşman eline geçti²³⁶.

Ruslar'ın askeri başarıları İstanbul'da büyük bir heyecan uyandırdı. Başkentte mevcut askeri erkanın, meşveret neticesinde tespit edeceği kararla harbin idaresi uygun görüldü. Hiç şüphe yok ki bu bir hata idi. Kaldığı, Padişah ve vükela ayrı ayrı veya birlikte askeri harekate müdahale ediyorlardı. Sonunda yenilgilerin faturası Serasker Redif Paşa ile Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya kesilerek, her ikisi de görevlerinden alındı. Yeni bir Serasker tayinine gerek görülmedi.

Tophane Müşiri Damat Mahmud Paşa bu makama Kaymakam olarak tayin edildi. Tuna Komutanlığı'na Müşir Mehmet Ali, Umum Balkan Komutanlığı'na Süleyman Paşa tayin olundular²³⁷. Ne yazık ki diğer ordu komutanları, kıdemsiz olan Müşir Mehmet Ali Paşa'nın atanmasını çekememiş, bu yüzden ordular arasında gerekli olan işbirliği sağlanamamıştı²³⁸.

²³⁵Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 109.

²³⁶7000 esir, 113 top, 10 000 tüfek de Ruslar'a terkedildi. E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 48.

²³⁷E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 48.

²³⁸Necati Ökse, *a.g.m.*, s. 7.

Bu sırada, Süleyman Paşa kuvvetleri Balkanlar'a ulaşmış ve Rus kuvvetleriyle savaşıma başlamıştı. General Gurko, kuvvetlerinin sağ kanadının Eski Zağra'da mağlup olması üzerine, Balkanlar üzerine çekilmesine karar verdi. Eski Zağra'nın Osmanlı kuvvetleri eline geçmesi üzerine Ruslar Kızanlığı tahliye ederek, Tırnova ve Gabrova'da Osmanlı Ordusu'na karşı bir harp hattı kurdular.

Bu esnada Ruslar'a bir darbede Plevne'den geldi. Vidin'den Plevne'ye tayin olunan Müşir Osman Paşa, burada eşine ender rastlanan müdafa hatlarından birini tesis ederek, Ruslar'a karşı kahramanca mukavemet etti. Plevne, Batı Bulgaristan ve Balkan geçitlerine giden yolların kavşak noktası idi. Osman Paşa burasını türlü tahkimat şekilleri ile müstahkem mevki haline getirmişti. Komutası altında 40 tabur kadar asker vardı. Ruslar, 20 Temmuz'da Plevne'yi almak için yaptıkları taarruzda ağır kayıplar verdiler. Ancak bu başarısızlığı kabullenemedikleri için, General Krüdner önderliğinde taarruzu yenilemeye karar verdiler. 30 Temmuz'da yapılan II. Taarruz hareketi de Osman Paşa tarafından püskürtüldü. Rus kuvvetleri perişan bir şekilde ricat ettiler²³⁹. Ne yazık ki bu zaferden de istenilen netice alınamadı. Süleyman Paşa, Savaşı Balkan geçitlerinde kabul edip, Osman Paşa'da taarruz hareketi ile Rusları takip edebilseydi, hasta sanılan adam canlanacak ve Ruslar belki de Tuna'nın öbür tarafına atılmış olacaktı²⁴⁰. Fakat böyle olmadı. Osman Paşa'nın Rusları takip edecek kuvvetli bir süvari birliği olmayışı, komutanlar arasındaki irtibatsızlık, harbin İstanbul'dan idaresi bu pek büyük fırsatın kaçmasına yol

²³⁹E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 49; Necati Ökse, *a.g.m.*, s. 7-8.

²⁴⁰Nail Uçar, *Gazi Osman Paşa ve Plevne, 93 Harbinin 100. Yıl Hatırasına*, İstanbul 1978, s. 74; Plevne Savaşları hakkında ayrıca bkz. William Von Herbert, *Plevne Müdafaası* (Çev. Nurettin Artam), Ankara 1938.

açtı²⁴¹. Diğer taraftan Süleyman Paşa Şipka Geçidi'ni geri almak için şiddetli muharebeler yapmasına rağmen başarılı olamadı²⁴².

Ruslar Plevne'yi taarruz ile alamayacaklarını anlayınca, kuşatmaya karar verdiler. Nitekim, General Gurko emrine verilen takviyeli Rus Suvari Kolordusu, 9 Ekim 1877'de Vit suyu batısına geçerek Plevne'yi kuşatmaya başladı ve Plevne-Sofya yolunu kesti. Bu suretle Osman Paşa'ya hiçbir şekilde yardım yapılamadı. Osman Paşa öldürülen er ve subayın yerini dolduramadı. Malzeme ve mühimmat sıkıntısı başladı. Açlık, tesirini iyiden iyiye göstermiş, sağlık malzemesi ise yok denecek kadar azalmıştı. Ve yokluk, düşmandan daha korkunç bir şekilde Plevne kahramanlarını yıpratmaya başladı. Rus başkomutanı Grandük Nikola, 30 Ekim 1877'de Osman Paşa'ya teslim olması için mektup göndermiş, ancak bu teklif Osman Paşa tarafından reddedilmiştir. Türk ordusu, Ru çemberini yarmak için teşebbüsde bulundu ise de bir netice alınamadı. Sonuçta, 10 Aralık 1877'de Osman Paşa, teslim olmak zorunda kaldı. Plevne kahramanları harp tarihini değiştiremediler ama Türk ordusunun askerlik şerefini kurtarmış oldular.

Plevne'nin düşmesinden sonra 14 Aralık'ta, Sırbistan da Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Böylece daha da güçlenen Rus Ordusu 22 Ocak 1878'de Edirne'yi işgal etti. 6 Şubat'ta Çatalca'ya gelen Çar Ordusu Yeşilköy'e kadar ilerledi²⁴³.

Balkan cephesinde bu gelişmeler olurken, doğuda da 160 bin kişilik bir Rus Ordusu Kafkas sınırı geçti. Buna karşılık verecek olan Türkler'in asker

²⁴¹İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c.VII, İstanbul 1940, s. 27; Şerafettin Turan, "Plevne" maddesi, *İ.A.*, c.IX, M.E.B. Yay., İstanbul 1964, s. 570-571.

²⁴²Şipka'da ruslar tarafından yapılan tahkimat ve Osmanlı Ordusu'nun taarruzu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus ve Romen Savaşı*, c. VIII, İstanbul 1940, s. 1-121; H. Hikmet Süer, *a.g.e.*, s. 285-304.

²⁴³E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c.VIII, s. 51; Necati ÖKSE, *a.g.m.*, s. 11; Edirne 93 Harbi sırasında 22 Ocak 1878'den, 13 Mart 1879'a kadar Rus işgalinde kalmıştır. On binlerce insanımız bu işgal müddetince helak olmuşlardır. İlker Alp, *Bulgar Zulmünü Günümüze İntikal Ettiren Edirne ve Çevresindeki Şehitlikler*, Ankara 1989, s.2

mevcudu ise 100 bin dolayında idi. İlk anda ilerleyen Rus kuvvetleri Ardahan ve Doğu Beyazıt'ı zaptettiler. Rus ilerleyişi, Ahmet Muhtar Paşa'nın Zivin'de kazandığı muharebeyle durduruldu. Bunun üzerine Çar, cephe kumandanını görevden alarak kardeşi Grandük Mihail'i Kafkas Cephesi Komutanlığı'na getirdi.

Ahmet Muhtar Paşa'nın 25 Ağustos'ta Geldikler, 4 Ekim'de Yahniler meydan muharebelerini kazanmasına rağmen, Ruslar'ın sürekli takviye birlikleri, top, cephe vs. almaları üzerine durum gittikçe Türkler'in aleyhine dönmekte idi. Üstün kuvvetlerle saldırıya geçen Ruslar, Alacadağ ve Deveboynu muharebelerinde Türk kuvvetlerini mağlup edince Ahmet Muhtar Paşa düzenli şekilde geri çekilerek Erzurum'da savunma hattı oluşturdu. Ruslar, Erzurum istikametinde taarruza geçtilerse de başarılı olamadılar. Özellikle Erzurum halkının kahraman bir Türk kadınının (Nene Hatun) teşvik ve tahriki ve askeri kuvvetlerin de yardımıyla Ruslar, Erzurum'a giremediler²⁴⁴.

Ruslar, Erzurum ile Kars arasındaki yola hakim olmalarından faydalanarak Kars etrafında ikinci defa kurmaya muvaffak oldukları kuşatma çemberini daraltarak, kaleyi devamlı bir top ateşine tabi tuttular. Defalarca taarruz ettiler. Kahramanca bir savunmadan sonra 19 Kasım 1877'de Kars'da Ruslar eline geçti. Kars'ın düşmesi üzerinde Ruslar, bütün kuvvetleriyle Erzurum'u muhasara etmek imkanını elde etmiş oldular. Fakat kış gelmiş olduğu için böyle bir kuşatma mümkün olmadı²⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı bu muharebeleri kaybetmesinin ana sebebi Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Bulgaristan'ın Rusya'nın yanında savaşa girerek alan genişletmeleri olmuştur. Öte yandan doğuda Ahmet Muhtar Paşa, batıda Gazi Osman Paşa parlak kahramanlıklar elde etmekle beraber;

²⁴⁴Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 141.

²⁴⁵E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 56-57.

mali yetersizlikler, yolların kifayetsizliği, kumandanlar arasındaki uyumsuzluk, yetişmiş subay sıkıntısı²⁴⁶, erzak eksikliği, cephane yetersizliği ve harbin saraydan idare edilmesi gibi nedenler Osmanlı ordularının mağlubiyetini hazırlamıştır²⁴⁷.

Savaştan büyük bir zaferle ayrılan Rusya, İstanbul ve boğazlar üzerindeki emellerine ulaşmak ve yeni Bulgar Devleti'nin temellerini atmak için çalışmalara başladı. Bu çalışmaların ana noktalarını ise, Bulgaristan'da yeni bir devlet teşkilatını yerleştirme, işler hale getirme ve devamlılığını sağlama faaliyetleri oluşturmuştur. Ayrıca bu işi süratle yapmak için sivil idarede tecrübesi olan teşkilatçılar gerekmektedir. Çünkü, Rus kuvvetleri işgal ettikleri topraklarda uzun süre kalamayacaklardır. İşte bu nedenledir ki Rusya, savaşın sonuçlarının kalıcı olabilmesi için özellikle Bulgaristan'da yeni bir teşkilatlanma yoluna gitti. Prens Çerkaski'yi de bu işle görevlendirdi.

Çerkaski, bu gayelere ulaşmak için öncelikle Çar'ı ikna etti. Daha sonra, Çar'ın emriyle 16 Kasım 1876'da Özel Büro'yu kurduttu. (Bu Özel Büro, ileride daha da büyüyerek, Mülki İdare Teşkilâtı'nı oluşturacaktır.) Özel Büro, kurulduktan sonra çok sıkı disiplin altında çalışmalarına başladı. Yapmış olduğu ilk icraat ise, işgal edilecek yerlerle ilgili tarihi ve istatistiki bilgi toplamak, mahalli ve sivil idarenin kurulmasını çalışmak, Bulgar taburları ve mahalli askeri kuvvetlerin kurulmasına sağlamak olmuştur. Özel Büro, ilk olarak 28 tecrübeli Panislavist'le faaliyetlerine başladı. Daha sonra giderek büyüdü ve Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı'nı oluşturdu.

Prens Çerkaski'nin başkanlığındaki Bulgaristan Mülki İdare Teşkilatı, İhtilâlcî Panislâvizmi temsil ediyordu. İşgal edilen Türk topraklarında bir çeşit ihtilâl yapılyordu. Bu teşkilât yöneticilerinin inancına göre 1877-1878 savaşı, sadece bir askeri hareket olmaktan çok köklü bir operasyon hareketiydi. Yeni

²⁴⁶A.H. Ongunsu, "Abdülhamit II" maddesi, *İ.A.*, c.I, M.E.B., Yay., İstanbul 1965, s. 77.

²⁴⁷Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 570-571.

bu ülkede sayısı hayli kabarık bir müslüman topluluğun bulunmasıdır²⁵⁰. İşte bu nedenlerden dolayı Rusya, Bulgaristan'da böyle bir teşkilâtı kurarak, bağımsız Bulgaristan Devleti'nin ortaya çıkmasında en önemli rolü oynamıştır.

Bulgaristan Mülkü İdare Teşkilâtı'nın üzerinde durduğu konulardan birincisi nüfus meselesi olmuştur. Zira, Bulgaristan'da küçümsemeyecek miktarda Türk-Müslüman nüfusu mevcuttu. Bu toprakları Osmanlı Devleti'nden koparmak amacıyla nüfus konusunda çok şey yazılıp söylenmişti. Fakat Bulgaristan'ın özel konumu, İstanbul'a yakın oluşu ve beş asırdan beri Türk hakimiyetinde olmasından dolayı buradaki Türk-Müslüman nüfusu, Bulgar nüfusundan aşağıda değildi. Nitekim, Fransa'nın Rusçuk Viskonsolosu Aubert, 6 ekim 1876 günü hükûmetine şunları yazıyordu:

“Avrupa Türkiye'sinde küçük bir müslüman azınlığı bulunduğu yolundaki yanlış kanaati bu vesileyle düzeltmek faydasız olmayacaktır. Yalnız Tuna Vilâyeti'nde 1.130.000'i Bulgar olan 1.233.000 gayrimüslime karşılık, 1.120.000 müslüman bulunmaktadır. Niş Sancağı buna dahil değildir. Fakat

²⁴⁸Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CLXIII-CLXVI.

²⁴⁹François Georgeon “Son Canlanış”, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Çev. Server Tanili), c. II, İstanbul 1995, s. 151.

²⁵⁰Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Çev. Babür Kuzucu), c.II, İstanbul 1987, s. 257.

*bu hiçbir şeyi değiştirmmez. şu halde rakamlardaki eşitlik hemen hemen tamdır*²⁵¹.

Bu bilgilere göre Ruslar'ın Bulgaristan olarak adlandırdıkları Tuna Vilayetinde, Bulgar nüfusu ile Türk-Müslüman nüfusu hemen hemen aynıdır. Bunların dışında bu bölgelerde az miktarda Rum ve Ulah vardır. Tırnova, Niş ve Sofya gibi Bulgarlar'ın çoğunlukla olduğu sancaklarda bile Türk-müslüman nüfusu, %30 ila %40 gibi yüksek orandaydılar²⁵².

Yine Berlin Antlaşması'ndan önceki tarihlerde, Mayıs 1878'de Osmanlı Devleti, tarafından, Rus yazarı Teplow'un incelemelerine dayanılarak hazırlatılan uzun bir tabloda Rumeli'deki nüfus dağılışı detaylı olarak gösterilmiştir. Bu tabloya göre, Rumeli'de 2.582.395 Bulgar'a karşılık en az 3.000.000 Türk olmak üzere 3.913.354 Bulgar olmayan ahalinin yaşadığı belirtilmektedir. Teplow'un incelemesinde yalnız Tuna ve Edirne vilayetlerinde 1.633.695 Bulgar'a karşılık 2.132.254 Bulgar olmayan nüfusun bulunduğu bildirilmektedir²⁵³. Teker teker bütün kaza ve sancaklardaki Bulgar ve Bulgar olmayan nüfusu tespit eden bu tablonun, sancaklara göre nüfus dağılımı şöyledir:

²⁵¹Bilal N. şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CLXVII., Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, c.II, s. 258.

²⁵²Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, c.II, s. 258.

²⁵³Hseyin Memişğlu, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1989. s. 9.

Sancaklar	Bulgar Nüfus	Bulgar Olmayan N	Toplam Nüfus
Ruscuk	201.025	354.324	555.349
Vidin	263.000	131.600	378.100
Tırnova	188.500	112.000	299.500
Tulça	40.570	188.930	229.500
Varna	36.000	74.100	110.100
Sofya	297.500	189.000	485.500
Niş	283.500	148.100	430.600
Üsküp	99.850	206.850	306.700
İslimiye	100.500	186.400	286.900
Filibe	382.000	564.600	946.600
Edirne	124.100	331.300	455.700
Manastır	167.350	297.550	454.900
Goriça		241.100	241.100
Serez	136.000	233.200	369.200
Selanik	152.600	275.000	427.600
Drama	26.500	91.100	117.600
Gelibolu	42.200	160.000	202.200
Tekirdağ	40.100	133.200	173.300
Toplam	2.582.395	3.913.354	6.495.749

Müslüman nüfusunu da biraz az göstermektedirler. Fakat, bu fazla bir şey değiştirmezdi. Muhakkak olan bir nokta vardı ki, o da Bulgaristan adıyla propogandası yapılan topraklar, öyle iddia edildiği kadar Bulgar değildi. Yani bu topraklar tek milletli değil, çok milliyetliydi ve buralarda en az Bulgarlar kadar Türk müslüman nüfus vardı²⁵⁴.

3 - Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı ile Rus ve Bulgarların Baskı Politikaları

Rusya, askeri ve diplomatik bakımdan savaşa hazırlanırken, aynı zamanda bir üçüncü hazırlık da yapmıştır. Bu, Prens Vladimir Çerkaski başkanlığında Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı'nın kurulması ve çalışmalarıydı. Bu teşkilat 1877-78 Türk - Rus savaşının pek dikkate değer özelliklerinden biridir²⁵⁵. Hemen belirtmek gerekir ki, bu teşkilat yalnız Bulgaristan için, yani Tuna cephesinde kurulmuş, Anadolu cephesi için böyle bir teşkilata lüzum görülmemiştir. Maalesef, bu teşkilât hakkında bizim tarihlerimizde fazla bilgiye rastlanmaz. Batıda da bu konuda pek az şey yazılmıştır. Buna karşılık Rus ve Bulgar tarihçileri bu konuda önemle durmaktadırlar.

²⁵⁴Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CLXVIII - CLXIX; Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s. 9-10; İlker Alp, "Bulgaristan'da Türk Nüfusu", *Arşiv Belgelerine Göre Bulgaristan'daki Türk Varlığı Sempozyumu*, Edirne 1991, s. 4.

Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı'nın ilk çekirdeği 16 Kasım 1876'da kurulmuştur. Bunun başına, Çar'ın emriyle Prens Vilademir Çerkaski getirilmiştir. Çerkaski, Çar'ın güvenini kazanmış, Panislavist fikirlere bağlı bir kimseydi. Savaşın askeri ve diplomatik hazırlığı yapılırken, birde mülki veya siyasi hazırlıklara girilmesi fikri, Panislavistler'in etkisiyle Çerkaski'nin kendisinden gelmiştir. Panislavistler, ırkçı ve ihtilâlcî fikirlerini uygulayabilmek için karar mevkiindeki kişilere, özellikle Çar'a tesir etmek istiyorlardı. Çerkaski, Prens olması ve saraya yakın olması dolayısıyla Çar'a doğrudan tesir edebilecek durumdaydı. Bu nedenle Panislavistler, bu amaçları için Çerkaski'yi kullanmışlardır²⁵⁶.

Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı, orjinal bir teşkilattır. Daha önceki Türk-Rus savaşlarında bunun bir benzerine rastlanmaz. Böyle bir teşkilâtın kurulmasındaki ana fikir şudur: Hazırlanmakta olan 1877-78 Türk-Rus Savaşı, bambaşka bir savaş olacaktır. Zira bu savaşın ana hedefi, yeni bir Slav Bulgar Devleti kurmaktır. Zaten Rusya, bu yeni Slav Devleti'ni kurmak için savaşa girmiştir.

Bu nedenledir ki, yeni Bulgar Milli Devleti'nin temellerini atmak, teşkilâtını kurmakla görevlendirilmiş olan Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı'nın karşılaştığı bir numaralı mesele nüfus proplemiydi. Bulgar nüfusu kadar Türk-Müslüman nüfusunda yaşadığı, Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarını da katınca Bulgarlar'ın azınlıkta kaldığı bir bölgede üniter ve tek milletli bir Bulgar milli devleti nasıl kurulabilirdi ve kurulsa bile bu devletin uzun ömürlü olması nasıl sağlanabilirdi? Bunun için Çerkaski ve yönetimi altındaki Mülki İdare Teşkilâtı, kurulacak bağımsız bir Bulgar Devleti'ni sağlam temellere oturtmak azmindeydi. Buda ancak bölgedeki Türk-Müslüman nüfusu bu topraklardan atmakla mümkün olacaktı. Bunun için de akla ilk gelen

²⁵⁵Nedim İpek, "Üsküp Sancağında Göçmenlerin İskanı", *Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s. 98.

²⁵⁶Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CLXII-CLXIII.

tedbir nüfus mübadelesi oldu. Hatta bu konu, Ayastefanos Antlaşması sırasında gündeme getirildiğinde Rus murahhıslar tarafından reddedildi. Ayastefanos'taki Türkiye Delegesi Safvet Paşa 15 Şubat 1878 tarihli raporunda şöyle demektedir: *"...Balkanlar'ın öte tarafındaki İslamları bu tarafına ve bu taraftaki Bulgarları, öte tarafına nakil olunması ve bu münasebetle Balkan'ın her iki tarafında kalacak arazinin bedeli mukabeleten eshabına ita edilmesi tasavvurunu derbiş eyledim. Fakat Rusya murahhasları bu tasavvuru zaten Devleti Aliyüzyile'nin kabul etmiş olduğu esaslara mugayir olmak üzere reddeylediler"*²⁵⁷.

Anlaşma yoluyla bir Türk-Bulgar nüfus mübadelesini reddeden Ruslar, buna karşılık fiilen bir nüfus ihtîali yapmayı düşünmüşler ve planlamışlardır. Bu amaçla 1877-1878 savaşında esir edilen Türk askerleriyle birlikte sivil Türk halkı da çoluk çocuk Rusya'ya sürülmeğe başlandı. Böylece 1877-78 Harbi, savaş olmaktan çıkarak bir ırk yok etme savaşı haline gelmiştir.

Nüfus ihtîali, yani Tuna ve Edirne'den Türkler'i def etme ve yok etme hareketi, Mülki İdare Teşkilâtı tarafından planlanmış ve şu şekilde uygulanmıştır. Buna göre: 1 - Önce işgal edilen yerlerdeki bütün Türk-Müslüman ahali silahsızlandırılmıştır. 2 - Bulgarlar silahlandırılmıştır²⁵⁸. Bu fikir peyder pey uygulamıştır. 3 - Don Kazakları, silahsız Türk halkının üzerine saldırtılmıştır. 4- Nihayet, olağanüstü bazı durumlarda asıl büyük Ruş Ordusu da çok seyrek de olsa, Türk halk kitlelerine saldırtılmıştır²⁵⁹. Nitekim, İstanbul'da iki İngiliz Sefiri Layard tarafından 4 Mart 1878 tarihli raporda Rus ve Bulgar tecavüzlerine ait şu satırlar yer almıştır. *"Ruslar'ın girdikleri yerlerde öldürme, zulüm, ırz ve namusa tecavüz, ev yakmak gibi cinayetler işlenmiştir. Bulgarlar'da zulüm etmekte tecavüzde bulunmakta Ruslardan geri*

²⁵⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c. II, s. 315; Bulgarlar, 93 Savaşı'nda Bulgaristan'da Hristiyanlaştırma-Bulgarlaştırma politikaları izlemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Türker Acaroğlu, "Bulgarlaştırma", *Güneş Gazetesi*, 8 Ocak 1998.

²⁵⁸ Nedim İpek, "Üsküp Sancağında Göçmenlerin İskanı", s. 99.

²⁵⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c. II, s. CLXX - CLXXII.

kalmamışlardır.” Diğer taraftan Türk halkı temsilcileri de Bâb-ı Âlî’ye ve Layard’a sundukları muhtıralarla Türklere yapılan katliamları duyurmaya çalıştılar. Bu muhtıralarda: “*Ruslar ve Bulgarlar, Türklere türlü eza ve cefalarda bulunmuşlar, 7-8 yaşlarındaki masum çocuklara ana-babalarının gözleri önünde tecavüz etmişler ve öldürmüşlerdir*”²⁶⁰. diyorlardı. Katliam, baskı ve yağma hareketlerine maruz kalan bir milyonu aşkın Türk halkı çareyi göç etmekte bulacaktır²⁶¹.

1877-79 yılları arasında Balkanlar’dan Anadolu’ya kitlesel bir göç hareketi başladı. Türk-Müslüman ahalinin boşalttıkları yerlere az sonra Ruslar ve Bulgarlar yerleşiyordu. Geldikleri esnada ise müslümanların evlerini yağmalayıp, ateşe veriyorlar, yolda rastladıklarını da öldürüyorlardı. Bu olaylar üzerine İstanbul’a büyük miktarda muhacir akını başladı. Hükümetin yaptığı hesaplara göre sadece İstanbul, Üsküdar ve Boğaz köylerinde 150.000’e yakın muhacir vardı ve bunların onda dokuzu da müslüman idi²⁶². Bu göç olaylarının genişliği karşısında Osmanlı Devleti bu işle uğraşacak ayrı bir dairenin kurulması çalışmasına başladı. Bunun için 1878 yılında İstanbul’da bir “İskan-ı Muhacirin Komisyonu” teşkil edildi. Sonra da her bir vilayette ayrı ayrı birer İskan-ı Muhacirin müdürlükleri kurulup hepsi de merkezi İstanbul’da bulunan bir Umum Müdürlüğüne bağlandı²⁶³.

30 Mayıs 1878 günü, Hariciye Nazırı Safvet Paşa göçlerle ilgili rakamları şöyle dile getirmektedir: “*Büyük bir kısmını Edirne Vilayeti’nde olmak üzere Rus ve Bulgar işgalini yerinden yurdundan ettiği müslüman*

²⁶⁰Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s. 12-13; Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi, 93 Harbi sonunda yazdığı notlarında, Rus ve Bulgar vahşeti hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Geniş bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, “Osmanlı Adaleti Karşısında Bulgar Vahşeti” *Türk Kültürü*, Yıl. XXIV, S.276, Ankara 1986, s.61-62.

²⁶¹Nedim İpek, “Balkanlar, Girit ve Kafkaslar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskan Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, *Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta 1995, s. 202; Göç etmeye çalışan bu insanların yarısından çoğu da yollarda açlıktan, susuzluktan ve çetelerin baskınlarından telef oldu. Besim Özcan, “93 Harbi Felaketi ve Elviye-i Selâse Dramı”, *Tarih ve Medeniyet*, Yıl. 4, S.39, İstanbul 1997, s.38.

²⁶²Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, c.II, s. 200-204.

ahalinin sayısı 500.000'e varmaktadır. Bunların 1/3'ü ateşli hummadan, çeşitli hastalıklardan ve büyük sefaletlerden telef olmuşlardır." Bunun yanında İngiliz başkonsolosu Fawcett, 28 ve 29 Haziran'da Berlin Antlaşması'ndan sadece 15 gün sonra, Filibe kazası içinde 12 köyün yakıldığını bildiriyordu. Yine uluslararası Rodop komisyonunda bulunan Fransız Delegesi Challet, hazırlamış olduğu raporunda yapılan mezalim ve vahşeti gözler önüne sermektedir²⁶⁴. Nihayet aynı senaryo 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında bir kez daha oynanacaktır²⁶⁵.

Bu göç hareketlerinin önemli sonuçları olmuştur. Evvela bu göçler, Osmanlı Devleti'nde Anadolu'nun İslamlaştırılmasına bir katkıda bulundu. Abdülhamit'in bu sığınmacıları güler yüzle kabul etmesinin nedeni budur. Ayrıca, muhacirlerin gelişiyle Anadolu'nun insansal coğrafyası ile ekonomisinde önemli değişiklikler meydana geldi. Kimi yöreler bundan olumlu yönde yararlandılar. Bu yörelerin başında ise Bursa Sancağı gelmekteydi. 1878'den sonra kentlerde yerleşme hakkını alan muhacirler, planı ve konut biçimi farklı muhacir mahallelerini oluşturdular. Mesela, 1881 ile 1882'de Ankara'da kurulan Boşnak mahallesi bu olaya en çarpıcı örnek olarak gösterilebilir²⁶⁶.

Prens Çerkaski başkanlığındaki Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı'nın planlayıp uyguladığı ikinci bir hareket, "toprak ihtilâli" hareketiydi. Türk

²⁶³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Devletinde Aşiretlerin İskanı*, s. 1XIX.

²⁶⁴ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, c.II, s. 264-265.

²⁶⁵ 1877-1878 Türk-Rus Savaşı esnasında ve sonrasında meydana gelen bu göç olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.I, II; Nedim İpek, *Rumeliden Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994; Balkan göçlerinin sebep ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1994.

²⁶⁶ François Georgeon, *a.g.m.*, s. 174-176; Osmanlı Devleti her ne kadar bu göçmenlerin İskan edilmesi ile Anadolu'nun İslamlaşmasına memnun görünürken diğer taraftan hem Balkanlar'daki Türk bayrağını korumak, hem de göçmen hücumunun yarattığı sıkıntıları hafifletebilmek için göçmenlerin bir kısmını tekrar kadim topraklarına geri dönmeye teşvik etti. Hatta, bir kısım göçmen kafillesi Bulgaristan'a dönmeye başladı. Ancak, Bulgar zulmünün yeniden başlaması üzerine buradaki göçmenler yeniden Anadolu'ya dönmek zorunda kalmışlardır. Nedim İpek, "Üsküp Sancağında Göçmenlerin İskanı", s. 102-103.

emlakının Bulgarlar'a devredilip mal edilmesi demek olan toprak ihtîâli terimi ilk kez Sovyet Akademisyeni Levintov tarafından ortaya atıldı. Levintov, 1877-79 yıllarında Rumeli'de bir toprak ihtîâlinin yapılmış olduğunu belirtmiştir. Bu ihtîâli gerçekleştirenler ise, Ruslar'ın desteği ile Bulgarlar olmuştur. Bu olayın bir sınıf hareketi olduğunu iddia eden bir kısım marksist Sovyet ve Bulgar yazarları, toprakları gaspedilen bir tek Bulgar toprak ağasının adını verememektedirler. Çünkü, bu olaylarda Türk ahalinin zengin ve fakir ayırtedilmeksizin bütün toprakları yağmalanmıştır. Bu nedenle bu olayın sınıf hareketi ile bir ilgisi olamaz. Buradaki amaç, Türkleri bu topraklardan kovarak büyük Bulgaristan hayalini gerçekleştirmektir²⁶⁷.

Sonuç olarak bir kaç söz söylemek gerekirse; Bulgaristan Mülki İdare Teşkilâtı, bağımsız ve tek milletli bir Bulgaristan devleti için gerekli alt yapıyı oluşturmuştur. Gerek nüfus ihtîâli ve gerekse toprak ihtîâlleri ile Rumeli'deki Türk Halkı yok edilmek istenmiş, bunu başaramayacaklarını anlayınca da Türkleri göçe zorlamışlardır. Bu gaye uğruna, 1877-78 harbinde Ruslarla el ele veren Bulgarlar, akıl almaz yöntemler mezalimler ve işkencelerle Rumeli Türklüğünü ortadan kaldırmak istemişlerdir. Ancak, 500 seneden beri, rahat ve huzur içinde yaşayan, dini ibadetlerini serbestçe yapabilen Bulgarlar, Türkler'in kendilerine gösterdiği bu hoşgörünün küçük bir parçasını dahi Türk-İslam ahaliden esirgemişlerdir.

4 - Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ve Bulgaristan

93 Harbi'nden mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, mütareke için Paris Antlaşması'nı imzalamış olan devletlere başvurarak aracılık yapmalarını istedi. Fakat cevap dahî alamadı. Bâb-ı Âli bunun üzerine İngiltere'ye müracaat etti. Londra kabinesi, bu hususta Rusya nezdinde girişimlerde bulunmayı kabul etti ise de bir müddet sonra verdiği kesin cevabında "*Harp hareketlerinin durdurulması için Rusya'ya teklifte bulunamayacağını, fakat Rusya'nın*

²⁶⁷Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. CLXXIII - CLXXIX.

komutalarına mütareke için esas şartları bildirmiş bulunması dolayısıyla işin iki tarafın komutanları arasında halledilmesi icabettiğini” bildirdi. Artık, Osmanlı Devleti hiçbir yerden yardım beklemeyerek başının çaresine bakmak zorunda idi. Anadolu ve Rumeli’deki ordu başkomutanlarına, Rus başkomutanları ile temasa geçerek mütareke şartlarını kararlaştırmaları için emir verildi. Bu emrin yerine getirilmesi için yapılan görüşmelerde, Rus başkomutanları mütareke yapmak için henüz böyle bir talimata sahip bulunmadıklarını söyleyerek tecavüz hareketlerini arttırdılar²⁶⁸. İstanbul’da şaşkınlık, kararsızlık ve korku son haddine ulaştı. Hükümet kaptansız bir gemiye dönmüştü. Bir taraftan İstanbul’un, Edirne’nin müdafaası için tedbir düşünülüyor, diğer taraftan da mütareke için aracı ve muhatap aranıyordu. İngiltere Başvekili bu sırada dahi Ruslar’a karşı mukavemette bulunulmasını imalı bir şekilde tavsiye ediyordu. Durum gerçekten Bâb-ı Âli’nin aleyhine idi. Londra’dan yardım gelmezse, Padişah’ın doğrudan doğruya Çar’la anlaşacağı Layard tarafından Derby’e bildirilmişti. Kraliçeye de 10 Ocak’ta bir telgraf çekilmesine rağmen gerek Derby, gerekse Layard ve özellikle Musurus’un tutumundan İngiltere’nin ne mütareke şartlarını kararlaştırmak ne de tarafların çarpışmasını durdurmak için bir şey yapmayacağı anlaşıyordu. Bunun üzerine II. Abdülhamit, doğrudan doğruya Çar’a bir telgraf çekerek mütarekeye talip oldu²⁶⁹. Çar, Başkomutan Gradük Nikola’ya müracaat etmelerini tavsiye etti. Başkomutan Nikola, mütareke için barış şartlarının önceden görüşülüp, kabul edilmesini şart koştu ve Osmanlı Murahhasları’nı bu kayıtlı Kızanlık’a davet etti.

Osmanlı Devleti, Hariciye Nazırı Server Paşa ile Hazine-i Hassa Nazırı Namık Paşa’yı murahhıs tayin ederek Kızanlık’a gönderdi. Osmanlı Heyeti, Kızanlık’ta Grandük Nikola ile masaya oturunca adeta bir ultimatomla karşılaştı. Zira, Rus Başkomutanı kendilerine Rus şartlarını tebliğ eden

²⁶⁸E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, 58-59.

²⁶⁹Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği*, s. 46-47.

dökümanı uzatarak, cevap almak için 24 saat mühlet vermişti. Buna göre: 1) Bulgaristan muhtar bir Hristiyan devleti olacak, Osmanlı kuvvetleri buradan çekilecek ve Rusya Bulgaristan'ı iki yıl için işgal edecekti. 2) Karadağ bağımsızlığına kavuşacak ve savaşta ele geçirdiği topraklar elinde kalacaktı. 3) Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlıkları tanınacaktı. 4) Bosna ve Hersek'te muhtariyet uygulanacaktı. 5) Osmanlı Devleti, ileride tespit edilecek bir tarihte Rusya'ya harp tazminatı ödeyecekti. 6) Çanakkale ve İstanbul boğazlarında Rusya'nın hukukunu gözetecek şekilde Çar ile Padişah arasında bir antlaşma yapılacaktı²⁷⁰.

Bu şartlar, savaş öncesi devletlerarası toplantılarda tespit edilmiş olan ıslahat tekliflerini gölgede bırakacak kadar ağırdı. Adeta Balkanlar'daki Osmanlı hakimiyeti siliniyordu. Murahhıslar, bu durum karşısında İstanbul'dan talimat istediler. İstanbul'da Meşveret Meclisi toplandı ve mütareke şartları görüşüldü. Görüşmelerde şu üç fikir belirtildi. Birinci fikirde, Rus tekliflerinin kabul edilmesi gerektiği ileri sürüldü. İkinci fikirde, İngiltere ve Avusturya ile bir ittifak yapılması için Londra Elçiliği'nden gelen teklife uyularak müdafaaya devam edilmesi isteniyordu. Bu takdirde hükümetin Padişah ile Gelibolu'ya gidip yerleşmesi ve bu suretle İngiliz deniz kuvvetlerinin himayesi altında harbi sevk ve idareye devam etmesi gerekli görülüyordu. Üçüncü fikir ise, Said Paşa tarafından ileri sürülmüş ve savunulmuştu. Said Paşa, Bulgaristan'ın istiklalini ve Bosna ve Hersek vilayetlerinin muhtariyetini tanımaktansa Girit ve Kudüs'ü İngilizlere, Mısır'ı Fransızlara verip onların yardımını sağlamak suretiyle Osmanlı Avrupa'sının muhafaza edilmesini istiyordu. Ancak, bu görüşe Cevdet Paşa itiraz etmiştir. Cevdet Paşa, ahalisi tamamen Müslüman olan Mısır'ın, Mekke ve Medine'nin kapısı hükmünde olduğu bu nedenle ahalisinin ekseriyeti Hristiyan olan

²⁷⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 33-34; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 50-51.

Bulgaristan'ı kurtarmak için Mısır'ı, müslüman olmayan bir devlete bırakmaya kimsenin razı olamayacağını söylemiştir²⁷¹.

Bütün bu fikirler, Osmanlı Devlet adamlarının perişan halini açık olarak göstermektedir. Neticede tatbik imkanından mahrum olanlar bir tarafa bırakılarak mütareke'nin imzalanması için Osmanlı murahhaslarına yeni talimat gönderildi. Fakat bu sırada Ruslar Edirne'ye girmiş bulunuyorlardı. Rus Başkomutanı, murahhas Paşaları peşine takarak onlara 31 Ocak 1878'de mütarekeyi imzalattı.

Edirne Mütarekesi hükümlerinin öğrenilmesi üzerine, Rus kuvvetlerinin Çatalca'ya kadar geleceği anlaşıncı İngiltere Hükümeti endişeye kapıldı. Derhal harekete geçen İngiliz Hükümeti, İstanbul'da çok sayıda göçmenlerin bulunduğunu işaret ederek, İngiliz tebaasının emniyetinin sağlanması maksadıyla Boğaziçi'ne bir donanma göndereceğini bildirdi. Başvekil Ahmet Vefik Paşa, böyle bir hareketin Rusya tarafından istismar edileceğini, bundan dolayı Osmanlı Hükümeti'nin buna razı olamayacağını ifade etti. Bu haberler üzerine Grandük Nikola, Padişah'a gönderdiği bir haberde, eğer İngilizler Sarayburnu önlerine demirleyecek olursa, kendisinin de İstanbul'a gireceği tehdidini savurdu²⁷². Bunun üzerine İngiltere, Rusya'ya düşmanca bir amacı olmadığı hususunda teminat verdi. İngiliz donanması İstanbul yerine, Mudanya önlerine demirledi. Ruslar'da İstanbul'a ordu sokmak fikrinden vazgeçerek 12.000 kişilik bir kuvvetin Çekmece'de bulunması ve 1500 kadar memur ve subayın Ayastefanos'ta ikamet etmesi hususunda Osmanlı Hükümeti'nin iznini aldılar. Bu suretle atlatılan buhran sonunda Ayastefanos'da barış antlaşmasının hazırlıklarına başlandı. Bu arada Avusturya, kendi içindeki Slavların, Rusya'nın etkisiyle ayaklanabileceği endişesine kapıldı ve Edirne Mütarekesi'ni protesto ettiğini bildirdi. Almanya

²⁷¹ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 35-37; E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 58-60.

²⁷² Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 60-62.

Şansölyesi Bismark ise bu mütarekeden en az Ruslar kadar memnundu. Zira, Almanya'nın Şark Meselesi ile bir ilgisi yoktu. Bu nedenle Bismark kendi deyimiyle namuslu bir hakem durumundaydı²⁷³.

Barış esasları, mütareke şartları ile birlikte Kızanlık'ta görüşüldükten ve Edirne'de imzalandıktan sonra, Rus Başkomutanlığı barış antlaşmasının tanzim ve imzalanması yeri olarak, Ayastefanos'u seçmişti. Ayastefanos, İstanbul'un kapısı demekti. Rusya, bu antlaşmayı Osmanlılara imzalatmakla hem Balkan Slavları'na hem de Avrupa büyük devletlerine kudret ve kuvvetini göstermek istiyordu. Bundan başka Osmanlı Hükümeti'nin muhtemel itirazlarına veya mukavemetlerine de imkan bırakmayacaktı.

Barış görüşmeleri, Osmanlı Hükümeti adına Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile Berlin Elçisi Sadullah Bey; Rus Hükümeti adına da Kont İgnatief ile Nelidof arasında başladı. Safvet Paşa, Rusya'nın müsamahasına güvendiğini ifade edince Rus Baş Delegesi İgnatief savaşın yüz bin Rus askerine ve iki milyar ruble zayiata mal olduğunu belirterek, evvelce kabul edilmiş olan barış esaslarından fedakarlık yapılmasına imkan bulunmadığını söyledi²⁷⁴. Bu şartlar altında başlayan görüşmeler oldukça çetin geçti²⁷⁵. Rus istekleri ikisi dışında kabul edildi. Bu isteklerden ilki, harp tazminatı olarak altı zırhlının da Rusya'ya verilmesi idi. Osmanlı Vükela Heyeti, bu meselede Padişah'ın Grandük Nikola'nın insafına müracaat etmesine, bu da mümkün olmazsa, donanmanın Ruslar'a teslim edilmesine karar verdi. Ancak Padişah II. Abdülhamit, Bâb-ı Âli'nin bu hususta verdiği yetkiyi doğru bulmadığından, bir Hatt-ı Hûmayun'la²⁷⁶ bu hususun kendisince kabûlünün imkansız olduğunu bildirdi. Başvekil Ahmet Vefik Paşa, bu Hatt-ı Hûmayun ile Ayestefanos'a

²⁷³E. Ziya Karal, *a.g.e.*, v. VIII, s. 61- 63.

²⁷⁴E. Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 64.

²⁷⁵Bu görüşmelerin ayrıntıları için bkz. Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c.III, s. 569-573; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 45-47.

²⁷⁶Bu Hatt-ı Humayu'nun sureti için bkz. Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c.III, s. 570; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 47.

giderek, Grandük Nikola ile görüştü. Sonunda Grandük'ü donanmanın Rusya'ya verilmesi talebinden vazgeçirmeye muvaffak oldu²⁷⁷.

Rus isteklerinin ikincisi ise, Ayastefanos Antlaşması'na, Avrupa devletleri tarafından itiraz edildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'nin Rusya ile birlikte bu antlaşmanın müdafaası için çalışması idi. Osmanlı Murahhasları, böyle bir müdafa için gerekli güce sahip olmadıklarını öne sürerek bu hususun da metinden çıkarılmasını temin ettiler²⁷⁸. Fakat antlaşmanın şartları yine de çok ağırdı. Türk murahhasları Safvet Paşa ile Sadullah Bey, bu tekliflerin biraz tadili maksadıyla Padişah tarafından doğrudan doğruya Rusya İmparatoru'na müracaat olunmasını ve Tophane Müşiri Namık Paşa'nın Petersburg'a gönderilmesini istediler. Fakat, Rus Büyükelçisi İgnatief Türk heyetinin bu teklifine karşı çıkmış, bunun nedenini de şu şekilde açıklamıştır: *"Evet, vaktiyle Edirne Muahedesini müteakkip Sultan II. Mahmut tarafından fevkalade elçi sıfatıyla I. Nikola'ya Damat Halil Paşa gönderilmişti. Halil Paşa, Nikola'ya Sultan'ın selamını getirdiğini ve iki taraf arasında dostluğu pekiştirmek istediğini bildirerek huzura kabul olundu. Ancak Halil Paşa, zeki biri olduğu için sözü siyasete getirerek, Edirne Muahedesi ahkâmını tadile muvaffak olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Petersburg'a fevkalade elçi gönderilmesini isteyemeyiz"*²⁷⁹.

Böylece yirmi dokuz madde ile bir ek maddeyi ihtiva eden barış sözleşmesi 3 Mart 1878 (28 Safer 1295)'de Ayestefanos'da iki devlet temsilcileri tarafından imzalandı²⁸⁰. Antlaşma'nın başlıca hükümleri şunlardır:

²⁷⁷ Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, s. 571.

²⁷⁸ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c.III, s. 64-65.

²⁷⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı Devleti'nde İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1959, s. 132.

²⁸⁰ Ayastefanos Antlaşması'nın tam metni için bkz. Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, c.III, s. 575-581.

1 - Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıklarını elde etmelerinin yanı sıra; Sırbistan'a Niş, Romanya'ya Dabruca veriliyor, Karadağ ise Adriyatik Denizi'ne çıkıyordu.

2 - Kars, Batum, Ardahan ve Besarabya Ruslar'a terkediliyordu.

3 - Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'ne tabi olarak muhtariyet elde ediyordu. Ama, Avusturya ve Rusya'nın kontrolü altında ıslahat yapılacaktı.

4 - İlk kez bu antlaşma ile Ermeni meselesi gündeme geliyor ve Bâb-ı Âli onların lehine ıslahat yapacağını kabul ediyordu. Yine Osmanlı Devleti harp tazminatı ödemek zorunda kalıyordu.

5 - Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi veren muhtar bir Hristiyan Prensliği haline getiriliyordu.

Bulgaristan Prensliği'nin kesin hudutları, Rumeli'nin Rus ordusu tarafından boşaltılmasından önce, Rus ve Osmanlı üyelerinden oluşan bir komisyon marifetiyle tayin ve tahdit olunacaktır. Ancak, Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar olan Osmanlı topraklarıyla Kosova ve Manastır Vilayetleri tamamen, Batı Trakya ile Selanik vilayetlerinin de bir kısmı Bulgaristan'a ait olacaktır.

6 - Bulgaristan Prensi, halk tarafından serbestçe seçilecek ve büyük devletlerin muvafakatlarıyla Osmanlı Devleti tarafından tasdik olunacaktır. Büyük devletler hanedanına mensup hiçbir kimse, Bulgaristan Prensi seçilemeyecektir. Bulgaristan Prensliği boşaldığı zaman, yeni prensin seçimi yine o usul ve şartlar dahilinde yapılacaktır. Bulgar ileri gelenlerinden teşekkül edip, Filibe veya Tırnova'da toplanacak bir meclis, prensin seçilmesinden önce, bir Rus Komiseri'nin nezareti altında ve Osmanlı Devleti Komiseri huzurunda 1830 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Tuna

Prenslikleri'nde belirtilmiş olan esaslara göre müstakbel Bulgar Dairesi Nizamnamesi'ni tertip ve tanzim edecektir.

7 - Osmanlı Askerleri, artık Bulgaristan'da oturmayacak ve eski kalelerin hepsi yıkılacaktır.

8 - Bulgaristan'ın, daha sonra Osmanlı Devleti'nin göstereceği banka vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ödeyeceği senelik verginin miktarı yeni idarenin işe başladığı birinci senenin sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya ve diğer devletler arasında birlikte kararlaştırılacaktır.

9 - Bulgaristan'da Milli askerin iki yıl içinde kuruluşuna kadar asayişin muhafazasına yardımda bulunması için altı piyade fırkası ile iki suvari fırkasından ibaret Rus kuvvetleri bulunacaktır.

10 - Emlak sahibi olup da, prensliğin hudutları dışında ikamet edecek müslüman ve diğer halkın emlakı başkalarına idare ettirmek üzere kendi tasarruflarında kalacaktır.

11- Tuna üzerinde bulunan kalelerin hepsi yıkılacak ve bundan böyle bu nehrin kıyılarında müstahkem mevkiiler yapılmayacağı gibi Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan sularında da savaş gemisi bulunamayacaktır. Alışılabilen karakol vapurları ile, nehir güvenliğini korumaya ve gümrük işlerine memur olan ufak gemiler bundan müstesnadır²⁸¹.

Yukarıda geçen hükümlerden de anlaşıldığı üzere Ayastefanos Antlaşması, Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğini büyük ölçüde ortadan kaldırıyordu. Ege Denizi'ne çıkan Bulgaristan vasıtasıyla Rusya'da bir Akdeniz devleti olabiliyordu. Büyük bir Bulgaristan'ın meydana getirilmesi ile Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzu da birdenbire artmış oluyordu²⁸². Öte yandan

²⁸¹ Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c. III, s. 576-578.

²⁸² Akdan Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 87.

Tuna boyundan Ege kıyılarına (Kavala'dan Selanik'e) ve Karadeniz'den Ohri Gölü'nün batısına kadar uzanan bu büyük Bulgaristan'ın teşkiliyle, bin yıl önce bütün Bulgarlar'ın ve Grekler'in Çar'ı ve mutlak hakimi ünvanı alan Boris I. devrinde Bulgarlar'ın bir ara kurmağa muvaffak oldukları küçük çaptaki Ortaçağ imparatorluğu kısmen de olsa ihya edilmiş oluyordu²⁸³. Ayrıca Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'ın terki ile doğudan Rus baskısı ile karşı karşıya kalınıyordu. Rusya iki asır boyunca izlemiş olduğu Balkanlar'ı ele geçirme, İskenderun ve Basra körfezleri yoluyla sıcak denizlere inme politikalarını gerçekleştirmek üzere idi. Kısaca ifade etmek gerekirse Ruslar, Şark Meselesi'nin Rumeli kısmını kendi çıkarları doğrultusunda çözerek bu topraklar üzerinde tek söz sahibi durumuna gelmiş oluyorlardı²⁸⁴.

Bundan başka, Osmanlı Devleti Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta yapacağı ıslahat hususunda Rusya ile istişare etmeği de kabul etmiştir ki, bu durum içişlerine yabancı bir devletin müdahalesini kabul etmek anlamına geliyordu.

Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerinin öğrenilmesi Balkanlar'da ve Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı. Bu yerlerde umumi efkar hızla Rusya aleyhine dönmeğe başladı. Balkan devletlerinden Sırbistan, Bosna-Hersek'i almayı ümit etmiş ama, bu ümidi boşa çıkmıştı. Romanya, savaşta yaptığı yardımların mükafaatı olarak Besarabya'yı istemiş, ancak istediği olmayınca Rusya'ya karşı cephe almıştı. Yunanistan ise Balkanlar'da büyük bir Bulgaristan kurulmasından rahatsız olmuştu. Sözün kısası, Rus nüfuzu Balkanlar'da yerleşmiş, fakat Balkan topluluklarının ihtirasları ortadan kaldırılamamış ve sükun sağlanamamıştı²⁸⁵.

²⁸³Rauf Ahmet Hotinli, "Bulgarlar" maddesi, *I.A.*, c. II, M.E.B. Yay., İstanbul 1961, s., 801-802.

²⁸⁴Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 144.

²⁸⁵E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s., 67-68; Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi (1839-1878)", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. II, (Çev. Server Tanili), İstanbul 1995, s. 141.

Avrupa'da Ayastefanos Antlaşması ile menfaati zedelenmiş olan iki devlet, Avusturya ile İngiltere idi.

Avusturya, Almanya ve İtalya'nın birliklerini tamamlamaları yüzünden Orta Avrupa ile Güney Avrupa'daki topraklarını kaybetmiş ve artık büyük devlet olma vasfını kaybetmemek için Balkanlar'da ve Adriyatik'te nüfuz kazanmak yolunu tutmuştu. Rusya'nın Balkan statüsünü dilediği gibi tanzim etmesi, yani büyük Bulgaristan Prensliği kurması ve Karadağ Prensliği'ni de genişleterek müstakil hale getirmesi, Avusturya'nın Selanik istikametinde ve Adriyatik sahilleri üzerinde yayılma yolunu kesmiş bulunuyordu²⁸⁶. Bu nedenle Avusturya, kendisini zarara uğramış gördüğünden, antlaşmanın hemen gözden geçirilmesini istedi. Sesini daha iyi duyurabilmek için de ordusunu seferber ederek, Rusya'ya karşı olası savaşa hazır olduğunu ilan etti²⁸⁷.

Avusturya Selanik yolunun tıkanmasını, İngiltere'de Ruslar'ın Ege Denizi'ne inmelerini ve doğuda önemli üs elde etmelerini kendi menfaatlerine tamamen ters gördüklerinden bu durumu kabul etmeyeceklerini ve anlaşma hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini Petersburg'a bildirdiler. İngiltere Başbakanı Lord Beaconsfield parlamentoda yaptığı konuşmada Ruslar'ın bu antlaşma ile İngiliz çıkarlarını zedelediğini ve gerekirse savaşa başvuracaklarını belirtti. İngiltere'nin bu sert tutumu üzerine Rusya endişeye kapıldı. Çar, bu istekler karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. İngiltere ile Rusya arasında yapılan 30 Mayıs 1878 Londra Görüşmeleri'nde²⁸⁸ şu önemli değişiklikler yapıldı: Büyük Bulgaristan Prensliği, muhtar Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti'ne (Hristiyan vali tarafından yönetilecek) bağlı Şarki Rumeli olarak ikiye ayrıldı. Doğu Bayazıt Türklere geri verildi. Bulgaristan Prensliği'nin Ege ile münasebeti kesildi. İngiltere, bu son madde

²⁸⁶E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. III, s. 68.

²⁸⁷Paul Dumont, *a.g.m.*, s. 141.

²⁸⁸Bu görüşmelerin sureti için bkz. Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, c. III, s. 618-619.

ile Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemiş oluyordu. Diğer taraftan toplanacak kongrelerde Avusturya, Osmanlılar lehine hareket etmesi karşılığında Bosna-Hersek'in terkinin istediye de kabul edilmedi²⁸⁹.

Bu sırada Bahriye Nazırı İngiliz Sait Paşa'nın gayretiyle, İngiltere ile savunma ittifakına karar verildi. İngiltere, Ayastefanos Antlaşması ile doğudaki çıkarlarının zedelendiğini aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de Rusya'ya karşı koyacak gücü bulunmadığı için böyle bir ittifakın faydalı olabileceğini belirtti. Ancak İngiltere, bu ittifaka karşılık Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı istedi. Aksi takdirde Osmanlı Devleti'ne yönelik düşmanca girişimler yapacaklarını açıkca ifade etti. İngiltere'nin bu tehditlerine Safvet Paşa karşı çıktı. Bunun üzerine İngiltere elçisi, Safvet Paşa ile görüşerek yapılacak uluslararası bir kongrede Osmanlı Devleti'ni desteklemeyeceklerini, gerekirse donanma gücü ile Kıbrıs'ı alabileceklerini söyledi. Safvet Paşa bu baskı karşısında mecburen kongre mazbatasını imzaladı²⁹⁰. Böylece Kıbrıs resmen İngiltere'ye devredilmiş oldu.

Ayastefanos'a bir itirazda Almanya'dan geldi. Daha önceleri Şark Meselesi'ne karışmak istemeyen Başbakan Prens Bismark, İngiltere ve Avusturya'yı doğuya tek başlarına hakim olma fikrinden vazgeçirmek için tehdit etti. Bismark, Büyük Almanya'yı oluşturduktan sonra kendileri için en önemli amaç olarak doğuya doğru ilerleyip Ege Denizi'ne ulaşmak istiyordu. Ancak Ayastefanos'ta Büyük Bulgaristan kurulunca bu yol tıkanmış oluyordu²⁹¹. Bunun yanında İngiltere ile Avusturya'nın Rusya'ya karşı çıkması ise Bismark'ı endişelendiren bir başka husustu²⁹². Bundan dolayı Bismark,

²⁸⁹E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s., 69-70.

²⁹⁰Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c. III, s. 607-608.

²⁹¹Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi* (Çev. Zaven Biberyan), İstanbul 1975, s. 38-39.

²⁹²Zira Avusturya, Rusya ve Almanya arasında bir Üç İmparatorlar Antlaşması vardı. Bismark'ın bu antlaşmayı bozmaya hiç niyeti yoktu. Bismark, Rusya'nın Balkanlar'a bu derece sarkmasının kendisine mevkisini kaybettireceğini düşünüyordu. Çünkü, böylece hem Üç İmparator Antlaşması bitecek, hem de Almanya'nın siyasi üstünlüğü sona erecekti. Bunun içindir ki Bismark, ne Avusturya'yı, ne de Rusya'yı küstürmek ve İngiltere, Avusturya ve Rusya'yı birbiriyle uzlaştırmak

hem Rusya'ya barış şartlarında değişiklik yaptırmak hem de İngiltere ile Avusturya'nın "*Şark Meselesi*"ni tek başlarına çözmesini engellemek için Berlin'de bir kongre toplanması fikrini ileri sürdü.

5 - Berlin Antlaşması ve Bulgaristan

Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya, İngiltere ve Avusturya arasında tadil edilmesi hususunda bir kongrenin toplanması için uzlaşmaya varılması, Almanya'nın yardımı ile mümkün olmuştu. Bu sebeble kongre'nin Berlin'de toplanması yolunda Prens Bismark tarafından yapılan teklif, ilgili devletlerce kabul edildi.

Kongreye 1856 Paris Antlaşması ile 1871 Londra Antlaşması'nı imzalayan devletler üye gönderdiler. Osmanlı Devleti, Nafia Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa, Mehmet Ali Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey'i; Almanya Başvekil Prens Bismark, Hariciye nazırı Mösyö Dö Bülov ve Prens Dö Hohanlohe'u; Avusturya Hariciye Nazırı Kont Andraşi, Berlin Büyükelçisi Kont Karoli ve Roma Büyükelçisi Baron dö Haymerle'yi; Fransa Hariciye Nazırı Mösyö Vaddington, Berlin Büyükelçisi Kont Dö Şovalye ve Mösyö Depre'yi; İngiltere, Başvekil Kont Beaconsfield, Hariciye Nazırı Kont Salisbury ve Büyükelçisi Oddo Rassıl'ı; İtalya, Hariciye Nazırı Kont Korti ve Berlin Büyükelçisi Kont Loney'i; Rusya, Başvekili Gorçokof, Londra Büyükelçisi Kont Şuvalof ve Berlin Büyükelçisi Mösyö Dubril'i memur ettiler²⁹³.

Bu isimler gösteriyor ki, ilgili devletler başvekilleri ve hariciye nazırları ile kendilerini temsil ettirdikleri halde; Osmanlı Devleti en alakalı devlet olmasına rağmen buna riayet etmemişti. Sadrazam Safvet Paşa'nın gerek Sadarette olması itibariyle ve gerekse Ayastefanos Sulh görüşmelerinde

yoluna gidecektir. B. Sıtkı Baykal, "100. Yıldönümü münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, c. III, S. 202, Ankara 1988, s. 200-201.

²⁹³ Mahmut Celalettin, *a.g.e.*, c. III, 621-622; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c. II, s. 63.

bulunması dolayısıyla birinci temsilciliğe tayin edilmesi gerekirdi²⁹⁴. Böyle iken onun yerine bir Hristiyan'ın birinci temsilci olarak gönderilmesi kongre heyetince ümit edilenin aksine hüsnü kabul görmedi²⁹⁵. Ayrıca ikinci delege Mehmet Ali Paşa'nın Prusyalı olması, Alman lisanına vakıf olması ve Bismark'ı etkileyeceği üzerinde durularak böyle bir yola başvurulmuş olabilir. Ancak, Mehmet Ali Paşa'nın dönme olması nedeniyle, istenilenin aksine Osmanlı Devleti Almanya nezdinde itibardan düşmüştür. Fakat her ne olursa olsun Bismark'ın, Garçakof'un ve Lord Beaconsfield'in yanında bizim delegeler sönük kaldılar²⁹⁶.

Kongre'ye başkan seçilen Bismark, her vesile ile Osmanlı delegelerine çok ağır hakaretlerde bulunmuştur. Bismark'ın bu suretle hareket etmesinde Osmanlı Devleti hakkında sahip olduğu fikirlerinde rol oynadığına şüphe yoktur. Osmanlı devlet adamlarının yapmış oldukları ve yapacaklarını vaadettikleri ıslahat teşebbüslerinde samimi olduklarına inanmıyordu. Zaten kongreden önce Osmanlı üyelerine şu ihtarda bulunmuştur: *"Bugünkü durumu sizden saklamak istemem; Kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığı zannına kapılarak kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastefanos Antlaşması, Avrupa Devletleri'nin menfaatlerine dokunur bazı maddeleri ihtiva etmeseydi olduğu gibi bırakılırdı. İşte bu menfaatlerin uzlaştırılması için bu kongre toplanmıştır."* Bismark, bu sözlerini kongre boyunca sık sık tekrarlayarak Osmanlı delegelerini küçük düşürmüştür.

Kongre görüşmeleri esnasında İngiltere Başvekili Beaconsfield Yunanistan hudutlarının genişletilmesini, Bosna ve Hersek eyaletlerinin Avusturya'ya verilmesini, Yunan ve Ermenilerle meskun Osmanlı

²⁹⁴Hatta, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Henry Layard, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin Ahmet Vefik Paşa tarafından temsil edilmesini istiyordu. Ancak, Sultan Abdulhamid, Ahmet Vefik Paşa'nın çok hasta, Sadrazam Safvet Paşa'nın çok meşgul olduğunu ileri sürerek Berlin'e göndermedi. Bu durum Layard'ı bile çok şaşırtmıştı. Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, c. III, s. 1XVIII.

²⁹⁵Mahmut Celalettin, *a.g.e.*, c. III, s. 622.

²⁹⁶B. Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, s. 203.

topraklarında ıslahat yapılmasını teklif etti. İngiltere'nin bu tekliflerdeki gayesi Rusya ve Avusturya'ya karşı dengeyi sağlamaktı. Zira, Rusya Bulgaristan yoluyla, Avusturya'da Bosna Hersek üzerinde Balkanlar'da nüfuz sahibi oluyordu. İngiltere'de Yunanistan üzerinde bir nüfuz tesis ederek, Balkanlar'daki bu duruma ortak olmayı istiyorlardı. Avusturya birinci delegesi Kont Andraşi'de yaptığı konuşmada Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya terk edilmesini istemişti.

Kongrede yalnız bırakılan Osmanlı delegelerine, gerek padişah tarafından, gerekse Bâb-ı Âli'den verilen talimatlarda Balkan savunma hattının Osmanlı Devleti'nin elinde kalması, Varna'nın Osmanlı Devleti'ne bırakılması, Karadağ ve Sırbistan hududunun fazla genişletilmesinin engellenmesi, Eleşkird vadisiyle Batum'un geri alınması ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya nakdi tazminat ödemekten kurtarılması isteniyordu²⁹⁷.

İngiltere'nin Varna şehrini Bulgaristan'a bırakması üzerine, Osmanlı temsilcileri yoğun teşebbüslerde bulunarak Varna'nın kurtarılması için mücadele etmişlerdir. Osmanlı temsilcileri, Varna'nın Osmanlı Devleti'nde kalması için her türlü fedakarlığa hazır olduklarını İngiltere'ye bildirdiler. Bu durum İngiltere'nin tutumunun Osmanlı Devleti'nin lehine değişmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Almanya Başbakanı Bismark harekete geçti. Varna'nın bir an önce Rusya'ya terk edilmesini veya tahliyesini istedi. Çünkü, Ruslar Varna teslim olunmadığı takdirde, İstanbul'u terketmeyeceklerini ima ediyorlardı. Ama Bismark'ın Varna meselesinde böyle aktif rol oynaması menfaatleri gereği idi. Eğer Osmanlı Devleti, Bismark'ın tavsiyesiyle Varna'yı boşaltsaydı, Rus-İngiliz anlaşmazlığı sona erecekti ve Bismark'ta bu işe ön ayak olduğu için haklı bir şöhrete sahip olacaktı.

²⁹⁷ Mahmut Celalettin, *a.g.e.*, c. III, s. 639-642.

Kongre, bir ay süren bir çalışmadan sonra 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması adıyla tarihe geçecek olan andlaşma metnini tespit etti. Bu antlaşma hükümleri 64 maddeden ibaret olup²⁹⁸, ana başlıkları şöyle idi:

1- Bulgaristan, Padişah hazretlerinin tabiyüzyileti altında vergi verir bir prenslik haline getirilmiştir. Bir Hristiyan hükümeti ve bir milli ordusu olacaktı.

2- Bulgaristan Prensi halk tarafından seçilip, Padişah'ın bu seçimi tastiki ve bu devletlerin muvafakatı ile tayin edilecektir. Prens, iktidarda bulunan Avrupa devletleri hanedanlarından birisine mensup olmayacaktır.

3- Bulgaristan Prensiği ancak dokuz ay süreyle Rusya tarafından idare edilecektir.

4- Şarki Rumeli eyaletinin iç ve dış güvenliği tehdit olunduğu takdirde, Osmanlı ordularını çağırmaya valinin hakkı olacak ve böyle bir hali vukuunda Bâb-ı Âli o hususta verilen kararı ve gerekçesini İstanbul'daki yabancı sefirlere bildirecektir.

5- Şarki Rumeli Valisi, devletlerin muvafakatıyla beş sene için Bâb-ı Âli tarafından tayin olunacaktır.

6- Makedonya ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır.

7- Bulgaristan'da ve Şarki Rumeli'de ikamet edecek Rus ordusu, altı piyade fırkası ile süvari fırkasından oluşacak ve hepsi elli bin kişiyi geçmeyecektir ve masrafları, ikamet ettikleri memleket tarafından karşılanacaktır.

²⁹⁸Berlin Antlaşması'nın tam metni için bkz. Mahmut Celalettin, *a.g.e.*, c. III, s. 685-698.

8- Bosna ve Hersek, Avusturya tarafından işgal edilip idare edilecek fakat bu Osmanlı hakimiyetinin bu eyaletten kalktığı manasını taşımayacaktır.

9- Sırbistan'ın istikbali tanınmıştır; kendisine Niş Vilayeti'nden başka Bulgaristan'ın güneydoğusundan bazı topraklar verilmiştir.

10- Karadağ'ın istiklali tanınmıştır. Adriyatik sahilinde Antivari Limanı Karadağ'a verilmiştir. Fakat Spezzia Limanı Avusturya'ya ve Dulcigno Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.

11- Romanya müstakil bir devlet olarak tanınmış, çoğunluğu Romen olan Besarabya'yı Rusya'ya terk etmeye ve mukabilinde çoğunluğu Türk olan Dobriçeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

12- Yunanistan, Girit, Tesalya ve Epir'i istemiş olmasına rağmen kendisine bir şey verilmemiş, bununla beraber Bâb-ı Âli tarafından kuzey Yunanistan hududunda düzeltmeler yapılacağı tespit edilmiştir.

13- Rusya, Kars, Ardahan ve Batum şehirlerini muhafaza edecek, Doğu Bayazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade edecek; Batum'da askeri tesisler yapmayacaktır.

14- Girit'te, Âli Paşa tarafından hazırlanmış olan nizamname kesin bir surette tatbik edilecektir.

15- Bâb-ı Âli Ermenilerle meskun vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı geciktirmeksizin yapmayı ve Ermeniler'in Çerkez ve Kürtler'e karşı emniyet ve asayişlerini sağlamayı taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri ara sıra devletlere bildireceğinden bu devletler, sözü edilen tedbirlerin yerine getirilmesine nezaret edeceklerdir.

16- 30 Mart 1856'de Paris'te ve 13 Mart 1871'de Londra'da imzalanan antlaşmaların ve bu antlaşma ile ilgili iptal veya tadil edilmeyen hükümleri muhafaza edilmiştir²⁹⁹.

Berlin Kongresi daha önce toplanmış olan Viyana Kongresi ile Paris Kongresinden sonra gelen üçüncü büyük kongredir. Kongrenin çalışma tarzı ve meydana getirdiği antlaşma hükümleri göstermektedir ki, büyük devletlerin amacı, yalnızca Ayastefanos Antlaşması'nın tadilini sağlamak olmamıştır. Yine büyük devletler, Paris Antlaşması'nın evvelce temin etmiş olduğu ve Osmanlı-Rus Harbi ile ortadan kalkan devletler dengesi yerine, yeni bir denge kurmak istemişlerdir. Bu denge, Osmanlı topraklarının taksimi ile meydana gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması, yalnız Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının Rusya nüfuzu altında, Balkan devletleri arasında paylaşılmasını temin ettiği halde, Berlin Antlaşması, bu husustaki neticeleri biraz tadil etmekle beraber taksim keyfiyetini Osmanlı topraklarının bütününe yöneltmiştir. Avusturya'nın Bosna-Hersek'e yerleşmesi, İngiltere'nin Kıbrıs'ı alması, bu hususu açıkça gözler önüne sermiştir. Bundan başka, Bismark Berlin Kongresi'nden eli boş dönmek zorunda kalmış olan Fransız baş delegesine, Fransa'nın Tunus'u pekala işgal edebileceğini gizli olarak ifade etmiştir. O halde Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti topraklarının bir kısmını büyük taksime tabi tuttuğu gibi, ortaya koyduğu örnek ve ifade ettiği zihniyet ile geri kalan toprakların da taksimi için açık kapı bırakmıştır³⁰⁰. Bu nedenledir ki, 93 Harbi ve Berlin Antlaşması, Şark Meselesi'nin yani Türkler'i Balkanlardan atma amacının dönüm noktasını oluşturmuştur. Bununla beraber Berlin Antlaşması, Türkleri Balkanlar'dan tamamen atmamış, Balkan Savaşları sonuna kadar onların bu bölgede kalmalarını sağlamıştır.

²⁹⁹Mahmut Celalettin, *a.g.e.*, c.III, s. 685-698.

³⁰⁰E. Ziya Karal, *a.g.e.* c. VIII, s. 78.

Kısaca ifade etmek gerekirse, 93 Harbi ve Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olmuştur³⁰¹. Paris Antlaşması'nda kabul edilmiş olan "*Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı prensibi*", Berlin Kongresi'nde yer almamıştır. Ayrıca yine Paris Antlaşması'nda yer alan "*Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeme*" prensibi de Berlin'de tarihe gömülmüş oluyordu. Bu durum Berlin Kongresin'de, devletler hukuku kaidesi olarak kabul edilmişti. Şöyle ki:

Osmanlı Devleti, kendisine bağlı olarak kurulmuş olan Bulgaristan Prenslığı için herhangi bir idari tasarrufta bulunamayacaktı. Çünkü, bu prensliğin içişlerinde serbest olduğu kabul edilmişti. Şarki Rumeli Vilâyeti ise, tam manasıyla Osmanlı hakimiyetinde bulunmasına rağmen bu eyaletin idaresi devletlerarası bir komisyon tarafından düzenlenecek bir nizamnameye göre yapılacaktı³⁰². Kıbrıs, Bosna ve Hersek, Türk hakimiyetinde bulunmakla beraber; birincisi İngiltere, ikincisi de Avusturya tarafından işgal ve idare olunacaktı. Bu bölgelerdeki Osmanlı idaresi ise, sözde kalmış olacaktı. Bâb-ı Âli'nin, Anadolu'da Ermeniler'in de bulunduğu yerlerde ıslahat yapması ve bu ıslahattan Avrupa büyük devletlerini haberdar etmesi, hükümlerinin haklarının kaybolduğunun göstergesi olmuştur.

Berlin Antlaşması'nın meydana getirdiği bu durumdan Osmanlı Devleti'nin kendisini kurtarması, çok güç olmakla beraber bazı kurtuluş yolları aramak zorundaydı. Sultan II. Abdülhamit için tutulacak iki yol vardı. Birincisi Meşrutiyet idaresini geliştirerek çeşitli unsurlardan meydana gelmiş Osmanlı Toplumu'nu menfaat bağlarıyla birarada tutarak, parçalanmaya engel olmaktı.

³⁰¹ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 148.

³⁰² İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Henry Layard, Hariciye Nazırı Salisbury'e göndermiş olduğu uzun mektupta Berlin Antlaşması'na dair şahsi tenkitlerini yaptı. Layard'a göre, Şarki Rumeli Eyaleti'nde asayişin sağlanması ancak bir hayalden ibaretti. Daha doğrusu Balkan dağlarının güneyinde kalan Bulgaristan, kuzey ile birleşmek için çabalayacak ve kargaşalıklar çıkaracaktı. Öte yandan Batum'un Rusya'ya verilmesi Layard'ı çok üzmüştü. Bundan başka, Bulgaristan'daki Rus ordusu, Bâb-ı Âli ile Rusya arasındaki harp tazminatı meselesinin bir sonuca bağlanmamış olması, ileride çıkacak anlaşmazlıkların temelini oluşturuyordu. Kısacası Layard bu durumu: "*Kuvvetin adaletle galip gelmesi*" şeklinde özetlemiştir. Yuluğ Tekin KURAT, *a.g.e.*, s. 124.

İkinci yol ise, kuvvetli bir Avrupa devletinin peşine takılıp, onun vesayetinde Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamaya çalışmaktır. Bu ikinci yolunda az çok bir geleneğide kurulmuştur. 1871'e kadar Fransa'ya, 1871'den sonra da kısa bir süre için Rusya'ya ve daha çok İngiltere'ye dayanmak şartı ile devletin devamı sağlanmıştı. Fakat, Berlin Kongresi göstermişti ki, Osmanlı Devleti artık bu devletlerin hiçbirisine dayanmayı ümit edemezdi. Bunların dışında Almanya kalıyordu. Berlin Kongresi'nde Almanya, Osmanlı Devleti'ni desteklememişti. Fakat, Osmanlı Devleti'nden herhangi bir kazançta sağlamamıştı. Bundan dolayı, II. Abdulhamid, Almanya'ya yaklaşmak suretiyle devletin varlığını devam ettirme politikasına yönelecektir.

Avrupa büyük devletlerinin Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti hakkındaki niyet ve tutumlarını M. De. Blowitz, şöyle tasvir etmektedir: *"Berlin Kongresi'nde, Avrupa diplomasisinin en büyük doktorlarından yirmisi yeşil örtülü masanın etrafına oturmuşlar ve 30 gün hasta adam dedikleri Türkiye'nin durumu üzerinde görüşmüşlerdir. Görüşmeleri sonucunda yirmi doktor, başlarında büyük hipokrat olduğu halde, ilkin hastanın sağ ayağını, sonra sol ayağını ve daha sonra hastanın sağ elini kesmeye karar verdiler ve dört ameliyat başarı ile sonuçlanınca hastaya: "Artık hastalığımız geçmiştir hele biraz yürüyünüz de görelim" dediler. Çolak ve kötürüm hale getirilen hasta kımıldamakta ısrar edince Alim doktor: "Şu halde geri kalan uzuvları Avrupa'nın anatomi müzelerine dağıtıp fizyolojik denemeler yapmaktan başka çarem yok" dedi. İşte Avrupa, Türkiye'yi hastalığından kurtarmak için bu surette hareket etti"*³⁰³.

Avrupa büyük devletlerinden Avusturya, bu buhrandan en karlı çıkan devletlerden biri olmuştur. Bosna-Hersek'in işgaliyle Yenipazar Sancağı'nda karakol bulundurma hakkı elde etmekle ve nihayet Sırbistan'la Karadağ'ın

³⁰³E. Ziya Karal, a.g.e., c. III, s. 79-80.

genişleme arzularını engellemekle, Balkanlar'da siyasi ve askeri üstünlük kurmuş, Selanik yolunu da kendine açmış bulunuyordu.

İngiltere, Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Rusya tarafından parçalanmasına engel olmuştu. Buna karşılık Kıbrıs'ı almakla, Ermeniler'e sahip çıkmakla ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden vazgeçmekle, devletin tamamen parçalanmasına ve çöküşüne yol açmış ve bu süreci başlatmıştır.

Rusya ise, savaşın galip tarafı olmasına rağmen umduğu sonuçları elde edemedi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne büyük bir darbe vurdu ve Balkan Slavları'nın hamisi rolünü pekiştirdi.

Almanya, Berlin Kongresi'nde tarafsız davranmaya gayret etti. Bismark özellikle Avusturya ve Rusya'ya karşı tarafsız bir politika takip etmeyi Almanya'nın geleceği için zaruri görüyordu. Ancak, bazı konularda Avusturya'yı destekler gibi görünmesi Rusya tarafından tepki ile karşılanmış ve ihanet olarak nitelendirilmiştir³⁰⁴.

Sonuç olarak, Berlin Antlaşması, ne Avrupa ne de Balkanlar'da barışı ve dengeyi sağlamıştır. Devletler arası dengeler alt üst olduğundan, yeni dengelerin oluşumuna ve böylece de yeni mücadelelerin başlamasına neden olmuştur. Bu mücadeleler ise özellikle Balkanlar'da yoğunlaşmış ve bu bölgenin huzurunun kaçmasına yol açmıştır. Böylelikle Şark Meselesi'ne çözüm bulmak için toplanan Berlin Kongresi, istenilen amaca ulaşamadığı gibi Şark Meselesi'de daha karmaşık bir duruma girdi.

³⁰⁴Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 150.

B - BERLİN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA BULGARİSTAN VE ŞARKİ RUMELİ EYALETİ

1 - Bulgaristan Prensliği'nin Teşkilatlanması ve Durumu

Berlin Antlaşması'nın birinci maddesi gereğince, Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinde bulunmak üzere bir Bulgar Prensliği'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Antlaşmanın altıncı maddesiyle Bulgaristan, dahili nizamnamesi tanzim edilip tamamlanıncaya kadar bir Rus Komiseri tarafından geçici olarak idare olunacaktı. Geçici idare müddeti ise antlaşmanın imza tarihinden itibaren dokuz aydan fazla uzatılmayacaktı.

Nitekim, Berlin Antlaşması'ndan sonra, Rus subay ve memurları Sofya'ya yerleşmeğe başladı. Antlaşma uyarınca, Bulgaristan'a bir prens seçilinceye kadar da, ülkenin yönetimini Rus Komiseri Prens Dondukof üstlendi. Dondukof, Bulgaristan'ın hükümetini, ordusunu ve maliyesini Rus prensiplerine ve menfaatlerine uygun düşecek bir şekilde teşkilatlandırmaya başladı. Önemli görevlere Rus taraftarlarını getirdi. Hatta kendisini Bulgaristan Prensi bile seçtirmeye çalıştı. Fakat, diğer devletlerin etkisi ile bunu başaramadı³⁰⁵. Buna rağmen Dondukof, Bulgaristan'da Sırp anayasasını model olarak bir Bulgar anayasası tanzim etti. Buna göre Bulgaristan, bir prens ve Sobranya adını taşıyan bir meclis tarafından idare edilecektir. Bulgarlar, Rus komiserinin istememesine rağmen bu meclisin tek dereceli seçim ile kurulmasını temin ettiler. Tırnova'da toplanan ilk meclis 23 Nisan 1879'da Anayasayı kabul etti ve Sofya'yı hükümet merkezi olarak seçti. 29 Nisan'da da Battemberg'li Aleksandr'ı Bulgaristan Prensliği'ne intihap etti. Bu zat, Hesse Alman hanedanından olup, Rus İmparatoru'nun yeğeni idi. Plevne

³⁰⁵Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985, s. 313.

muhasarasında da bulunduğu için Bulgarlar arasında bir dereceye kadar şöhreti vardı³⁰⁶.

Prens Aleksandr, tahta oturur oturmaz, Rus Çarı'na bir mektup yazarak bütün kalbi ile kendisine bağılı bulunduğunu bildirdi. Çar'ın da istediğı bundan başka bir şey değildi. Bulgaristan Prensliği'nin bu şekilde kurulmasından sonra, Rus kuvvetleri önce Şarki Rumeli'yi sonra da Bulgaristan'ı boşalttılar. Ancak, önemli görev yerlerinin bir çoğuna Ruslar yerleşmişti. Bu nedenle, Prens Aleksandr'ın Bulgaristan'ı yönetmesi kolay olmadı. Ruslar'ın sürekli olarak ülkenin yönetimine karışmaları, Bulgarlar'ın arasında kurtarıcı olarak görülen Ruslar'a karşı şikayetlerinin başlamasına neden oldu.

Bulgar Meclisi'nin kurulmasından sonra iki parti ortaya çıktı. Bunlar, Rus etkisinde olan ve Avrupa ile anlaşmazlığa düşmek istemeyen "Muhafazakarlar" ile, tamamen bağımsız bir politika güdülmesini ve gerektiğinde Şarki Rumeli'nin ittihadı için savaşı dahi göze alan "Liberaller" idi.

Prens Aleksandr, önce aynı zamanda Avusturya ile de bağlaşma taraftarı olan Muhafazakar'lardan bir hükümet kurdu. Ancak, Meclis ile Prens arasında bir anlaşmazlık meydana geldi. Bunun üzerine Sobranya 1879'da dağıldı. 1880'de yeniden seçim yapıldı. Halk, Rusya'ya kurtuluş hareketlerindeki yardımından dolayı müteşekkir olmakla beraber, Rus müdahalesi ve nüfuzunu istemiyordu. Prens Aleksandr, halkın bu tutumu üzerine, yeni hükümeti Liberaller'den kurdu. Fakat bunlarla da anlaşamadı. Bunun üzerine, 27 Nisan 1881'de anayasayı kaldırıp, Sobranya'yı dağıttı ve Liberaller'in şeflerinden bir kısmını hapse atıp, bir kısmını da sürgüne gönderdi³⁰⁷. Bundan sonra, Rus Generali Ernroth'u hükümetin başına getirdi.

³⁰⁶E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 102; Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 45.

³⁰⁷E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 102; Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 313-314.

General Ernroth, bir Rus diktatörlüğü estirdi. Önemli mevkilere Ruslar'ı getirdi. Bulgaristan'ı Rusya'nın nüfuzundan çıkarmamak için uğraştı³⁰⁸. İki yıl süren bu dönemde, Bulgarlar hor görülüyor ve her vesile ile de tahkir ediliyordu. Bu olaylar, Bulgarlar üzerinde büyük bir tepkinin oluşmasına neden oldu. "*Bulgaristan Bulgarlarıdır*" tezi ortaya atıldı. Bu durum, Prens'in izlemiş olduğu siyasetinde değişiklik yapmasına neden oldu. Bulgarlar, 1883'te önce kendi aralarında, sonra da Prens ile anlaştılar. Liberaller'den Zankoff, hükümetin başına getirildi. Böylece 1879 Anayasası yeniden yürürlüğe kondu. Rus generalleri hükümetten uzaklaştırıldı³⁰⁹. Prens'in, Liberaller'in temsilcisi olan Zankoff'u işbaşına getirmesi, Bulgar-Rus ilişkilerini gerginleştirdi. 9 Temmuz 1884'te Karavelov başkanlığında yeni kurulan Liberal Hükümeti ise, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesini istemeye başladı.

O günkü şartlarda Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ndeki konumuna bakacak olursak: Berlin Antlaşması'nda yeni Bulgar Devleti'ne koyulan ad, "*Bulgaristan Emareti*" idi. Emaret emirlik, prenslik manasına geliyordu. Bu emaretin tahtına oturtulan Aleksandr'ın Osmanlı Devleti teşrifatındaki yeri, Sadrazam'la aynı mertebede sayılan Mısır Hidivliği'nden de sonra geliyordu. Ayrıca, Bulgar Prensi Osmanlı Ordusu'nun bir mareşali ve Padişah II. Abdülhamit'in de yaverlerinden sayılıyordu. Ancak, bu durum sözde kalıyordu. Gerçekte, Bulgaristan gayri resmi müstakil bir devlet olmuştu. Osmanlı Devleti, Sofya'da oturttuğu "*Bulgaristan Komiseri*" ile³¹⁰ bir nevi elçilikle temsil ediliyordu. İşin ilginç yanı, bu göreve Lübnan'lı bir Hristiyan Arap olan Necip Melhame Paşa atanmış bulunmaktaydı. Filibe'de ise konsolos

³⁰⁸Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, T.T.K. Yay., Ankara 1983, s. 12.

³⁰⁹Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, s. 138; Paul Imbert, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri* (Çev. Adnan Cemgil), İstanbul (tarihsiz), s. 154; Battenberg'in 19 Eylül 1883'te bakan olarak atadığı iki Rus Subayı, Sobolef ve Kaulbars, 29 Eylül 1883'te istifa ettiler. Kaulbars, Sobranya'daki çoğunluğun yüzüne, "*Domuzlar, baldırı çıplaklar, yalancılar!*" diye bağırarak çıktı. Bulgarlar ise, coşkun "Hurra!"larla karşılık verdiler. Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 45.

³¹⁰N. Nazif Tepedelenlioğlu, *Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlı Devleti'nde Komitacılar*, İstanbul 1989, s. 67-68.

makamına eşit olarak, bir “*Komiserlik Katipliği*” tesis edilmiş, buraya da İbrahim Fehmi Bey adında bir Türk subayı tayin edilmiş bulunuyordu³¹¹.

Bekir Sami Seçkin’in yayınlamış olduğu bir belgenin fotokopisinde, Bulgaristan’la ilgili son derece ilginç bilgiler yer almaktadır. Bükreş Sefiri Süleyman Sabit Bey tarafından, devrin Hariciye Nazırı Safvet Paşa’ya gönderilen 2 Teşrinievvel 1295 (15 Ekim 1879) tarihli bu belgede şu bilgiler yer alıyordu: Romanya Prensi Charles’in Bulgar Prensi Aleksandr şerefine verdiği ziyafette, Bulgar Prensi ve milleti saadetine kadeh kaldırırken, hangi düşüncelere dayandığı açıkça bilinmeyen, “*Majeste*” ünvanını kullanması, çeşitli dedikodulara yol açmıştır. Çünkü, Bulgaristan Prensi Aleksandr, bir Prens olduğundan ünvanı asalet, fehamet anlamına gelen Altes olmalıydı. Ancak, Romanya Prensi Charles’in, burada zikrettiği “*Majeste*” kelimesi azamet, haşmet, şevket anlamlarını taşımakta ve hükümdarlar için kullanılmaktadır. Bu tahlile göre, Prens Charles’in bu ziyafette söylediği: “*Sa Majeste Le Prince De Bulgarie*” (Bulgaristan Prensi Majesteleri) cümlesi tamamıyla yanlıştır. Majeste ünvanları ancak kral ve imparatorlar için geçerlidir. O halde, Romanya Prensi’nin söylemesi gereken söz şu olmalıydı: “*Son Alteste Le Prince De Bulgarie*” (Bulgaristan Prensi Altestleri). Bu sözlerin tepki alması üzerine, Prens Charles özür dilemek zorunda kaldı. Prens bunun bir hata olduğunu, başka maksadla söylenmediğini ve bu duruma çok üzüldüğünü, İstanbul’daki Romanya Sefiri Mösyö Bratiana vasıtasıyla, Bâb-ı Âli’ye bildirmiştir³¹².

Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, Avrupa büyük devletleri de Bulgaristan meselesi ile ilgilerini henüz kesmemişlerdi. Nitekim, 18 Haziran 1881’de, Almanya, Avusturya ve Rusya arasında imzalanan “*Üç İmparatorlar Antlaşması*”nda, Bulgaristan ile ilgili hususlara da yer verilmekte idi. Buna

³¹¹ Ali Kemal Balkanlı, *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara 1986, s. 258.

³¹² Bekir Sami Seçkin “Ruslar’ın Balkanlar’da Bir Konfederasyon Kurma Teşebbüsleri”, *B.T.T.D.*, S. 22, İstanbul 1969, s. 32-33.

göre bu üç büyük devlet, Şarki Rumeli ve Bulgaristan'ın işgalini umumi sulh için çok tehlikeli görmekteydiler. Bunun için de, Bâb-ı Âli'nin böyle bir teşebbüs' de bulunmasına mani olacaklardır. Ancak, Bulgaristan'da Osmanlı Devleti'ni kızdıracak tutum ve davranışlardan uzak tutulacaktı. Diğer taraftan Avrupa'nın bu büyük devletleri Bulgaristan'la Şarki Rumeli'nin birleşmesinde bir sakınca görmüyorlar, ama Bulgaristan'ın Makedonya'da hak iddia etmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı³¹³.

Böylece, Ayastefanos Antlaşması sonucu kurulan 163.000 km² büyüklüğünde ki büyük Bulgaristan Prenslığı, Berlin Antlaşması ile küçültülerek 64.390 km²'ye indirilmiş oluyordu³¹⁴. Tuna Vilayeti, Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna şehirlerinden oluşan yeni Bulgaristan Prenslığı, Rusya'nın da yardımıyla kurulmuş oluyordu³¹⁵. Bu nedenledir ki, Bulgarlar Rus Çarı II. Aleksandr'ı "*Kurtarıcı Çar*" olarak anmışlardır³¹⁶. Ancak, Bulgaristan Prenslığı bir müddet sonra kendi başına hareket etmek istemiş, Rusya'nın baskılarından kurtulmak için harekete geçmiştir. 1883'de Liberaller'in de iş başına gelmesiyle Bulgaristan'da Rus aleyhtarlığı had safhaya ulaşmıştı. Hatta, 1885'ten 1914'e kadar daima Rus aleyhtarı bloka girmek, Bulgaristan'ın ana politikası haline gelmiştir. Aslında bütün bu olaylar XIX. ve XX. yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik akımının doğal sonuçlarıydı.

³¹³Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 26-28; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, c.I, Ankara 1993, 25.

³¹⁴Yorga, *Osmanlı Tarihi*, c.V, s. 592.

³¹⁵İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarıyla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 1990, s.1.

³¹⁶Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 356.

2. Şarki Rumeli Vilayeti

a) Şarki Rumeli Vilayeti'nin Teşekkülü

Şarki Rumeli (Doğu Rumeli) tabiri, ilk defa olarak Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya ile İngiltere arasında sebep olduğu ihtilaf sonunda, İngiliz Başvekili tarafından ortaya atılmıştı. İngiltere'nin büyük Bulgaristan'ın kurulmasına karşı gösterdiği şiddetli muhalefet karşısında Rusya, büyük Bulgaristan topraklarından bir kısmının "Doğu Rumeli" adıyla muhtar bir vilayet haline getirilmesine razı olmuştur. Buna karşılık Rus Hükümeti; bu vilayetin hudutlarını tesbit etmiş ve muhtariyet statüsünün hazırlanmasını Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin temsilcilerinden kurulan bir komisyona havale etmişti³¹⁷. Bu komisyon tarafından meydana getirilen ve 228 sayfa tutan nizamnamede, Şarki Rumeli Vilayeti hakkında ana hükümler şöyle ifade edilmiştir:

"Şarki Rumeli Vilayeti, siyasi ve askeri bakımdan doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlı olup, bir Hristiyan vali tarafından, mümtaz bir vilayet olarak idare edilecektir. Vali ise, Avrupa Devletleri'nin muvafakati ve Bâb-ı Âli'nin tasdiki ile, beş sene için tayin olunacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti, vilayetin karadan ve denizden muhafazası için, hudud üzerinde istihkamlar inşa ederek, bu mevkilere asker yerleştirebilecektir. Fakat bu hususta, Çerkesler'den ve başı bozuklardan hiçbir suretle istifade edilemeyeceği gibi, muntazam askerin hudud boylarına sevki esnasında, vilayet dahilinde ikametlerine de izin verilmeyecektir. Şarki Rumeli'deki asayiş ise, subayları Bâb-ı Âli tarafından tayin olunan ve vazife sahaları, ahalinin mezhebi dikkate alınarak tespit edilen mahalli milis askerinin de yardımı ile, yerli jandarma vasıtasıyla sağlanacaktır. Eğer vilayet, dahili veya harici bir tehlikeye maruz kalacak olursa, vali Osmanlı askerini davet

³¹⁷E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 103.

edebilecektir. Fakat, Bâb-ı Âli böyle bir müdahaleden önce, bu husustaki kararını sebepleri ile birlikte, İstanbul'daki yabancı devletlerin sefirlerine bildirecektir"³¹⁸.

Bu hükümlerden de anlaşıldığı gibi, Şarki Rumeli'ye muhtar bir idare şekli verilmiş oluyordu. Padişah'ın vilayet üzerindeki hakimiyeti tam değildi. Çünkü, gerek valinin tayininde gerekse vilayete asker sokmakta, büyük devletlerle istişare etmeye ve birinci halde muvafakatlarını almaya, ikinci halde ise onları ikna etmeye mecbur idi³¹⁹.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin bu tarihe kadar imzalanmış olduğu ve imzalayacağı her türlü antlaşma ve mukavelenameler, bütün Osmanlı vilayetleri gibi, Şarki Rumeli'de de geçerli olacaktır. Aynı durum, yabancı uyruklu kişilerin sahip oldukları muafiyet ve imtiyazlar ile, din ve mezhep serbestliği için de tatbik edilecektir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Şarki Rumeli Vilayeti'ndeki demiryollarına ait hukuku saklı kalacaktır. Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de ikamet edecek Rus işgal kuvvetleri ise, mevcutları 50.000 kişiyi geçmemek şartıyla altı piyade ve iki süvari fırkasından ibaret olacak, masrafları da bulundukları mahallin idareleri tarafından karşılanacaktır. Berlin Antlaşması'nın tasdikinden itibaren dokuz ay süre ile Şarki Rumeli'de kalacak olan bu birlikler, vilayeti tahliye edecekleri zaman karayolu ile değil de, Karadeniz limanları ve bilhassa Bergos üzerinden memleketlerine döneceklerdir.

³¹⁸Berlin Antlaşması'nın 13. Maddesinden 22. Maddesine kadar olan kısmı Şarki Rumeli ile ilgili olup, bu hususta bkz. Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, c.III, s. 689-691; Ali Fuat Türkegeldi, *a.g.e.*, c. II, s. 71-72; Nihat ERİM, *Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, 1953, s. 409-413.

³¹⁹E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 103; Zaten devrin hükümdarı II. Abdülhamit, Berlin Antlaşması'nın ikinci ve onbeşinci maddeleriyle kendisine verilen müdahale yetkisini kullanmamış ve Şarki Rumeli Eyaleti'nin sınırlarını tahkim etmediği gibi, bu sınırları korumak üzere herhangi bir askeri kuvvet de bulundurmamıştır. Tahkimin ve savunma birliklerinin olmayışı, ileride Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etmesinde başlıca etken olmuştur. Ali Kemal Balkanlı, *a.g.e.*, s. 262-263.

Şarki Rumeli'nin teşkilatına ait hususlar da, antlaşma metninin tasdikinden sonra kurulacak ve Bâb-ı Âli ile müştereken çalışacak bir Avrupa Komisyonu tarafından, üç ay zarfında tespit edilecektir. Dahili nizamname şeklinde hazırlanacak olan bu hususlar, daha sonra Osmanlı Devleti tarafından ilan ve diğer devletlere tebliğ olunacaktır. Vilayetin mali meseleleri ise, hazırlanan nizamnamenin uygulamaya konulmasına kadar, yine aynı komisyon ile Bâb-ı Âli tarafından halledilecektir³²⁰.

Şarki Rumeli Vilayeti, doğudan Karadeniz, kuzeyden Bulgaristan, batıdan yine Bulgaristan ve Selanik, güneyden de Selanik ve Edirne vilayetleri ile sınırlandırıldı³²¹. Bu vilayet, coğrafi bakımdan; Balkanlar, Rodoplar ve Filibe Havzası bölgelerini içine almaktadır. En büyük akarsuyu Meriç Nehri'dir³²².

b) Rusya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Şarki Rumeli Vilayeti'nin Teşekkülü Karşısındaki Tepkileri

Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan konusundaki en mühim kararı, Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Bulgaristan topraklarını, takriben üçte bir oranda küçülterek, kalan kısmını Osmanlı idaresine bırakmasıdır. Fakat, bu değişiklik Bulgarlar'ın olduğu kadar, Ruslar'ın da hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Zira, Berlin Kongresi'nin müzakereleri esnasında içine düştüğü yalnızlık ile teklif edilen şartları kabule mecbur kalan Rusya, Balkan topraklarında takip ettiği Panislavizm siyasetinin yetersiz kaldığını görünce, son derece müteessir olmuş ve Berlin Antlaşması'nın aleyhinde bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Çünkü, Ruslar stratejik önemi bulunan Balkan geçitlerinin Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmesini ve İstanbul yolunun

³²⁰Mahir Aydın *Şarki Rumeli Vilayeti*, T.T.K. Yay., Ankara 1992, s. 17-XVIII.

³²¹Berlin Antlaşması'nın 14. Maddesi Şarki Rumeli Vilayeti'nin sınırlarını tespit etmiştir. Bu hususta bkz. Mahmut Celaleddin, *a.g.e.*, c. III, s. 689-690; Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Şarki Rumeli Vilayeti, (1878-1885)*, Ankara 1986, s. 59-69.

³²²Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 64-69.

kapanmasını istemiyorlardı. Bu maksatla, henüz Yeşilköy ve Edirne'yi tahliye etmemiş olan Rusya, bu konuda hiç acele etmediği gibi, 200.000 kişilik yeni bir kuvveti Edirne önlerine kadar yığmaya çalıştı. Ayrıca General Totleben, Edirne'yi tahliye için emir almadığını belirtirken, Osmanlı topraklarını terkettikleri takdirde, Türklerin, bu topraklarda yaşayan Hristiyan ahaliyi katledeceği iddiasıyla, yaptıkları hareketi haklı göstermeye çalışmıştır³²³.

Rusya, 1878 Ekim'inde Yeşilköy, Çatalca ve Tekirdağ'daki bazı kuvvetlerini geri çekmiş, bu bölgelerdeki Bulgarlar'da, Rus askeri ile birlikte Bulgaristan'a göçmüşlerdir. Fakat, bu göçün sebebi ne Osmanlı idaresi, ne de Hristiyan ahalinin Türkler tarafından katledileceğine dair çıkarılan şayialar olmuştur. Böyle bir hareketin gerçek sebebi ise, o esnada Trakya'daki köyleri dolaşarak Henry Layard'a bilgi veren İngiliz gazeteci Chermiside'in bildirdiği gibi, kendileri ile birlikte gitmeleri için Rusların Bulgar ahaliye yaptıkları baskılar olmuştur. Bu açıklamalar, Rus iddialarının asılsızlığını bir kere daha göstermiştir³²⁴.

Rusya'nın bütün propagandalarının amacı, Şarki Rumeli Vilayeti'ndeki Bulgarlar'ın Osmanlı İdaresinden memnun olmadıklarını, Avrupa umumi efkarına da kabul ettirmek olmuştur³²⁵. Böylece, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'a verilmesi, Rusya'ya İstanbul yolunu yeniden açmış olacaktı. İngiltere'nin Edirne Konsolos Vekili Calvert, 17 Mart 1879'da İstanbul Maslahatgüzarı Malet'e gönderdiği raporda, yeniden Osmanlı idaresine geçen Edirne'de can güvenliği, adalet ve asayişin hüküm sürdüğünü, halbuki Rus işgali altında bulunan yerlerde, Türk ahaliye karşı zulümler yapıldığını bildirmiştir³²⁶. Bu sırada, Bulgaristan ve Şarki Rumeli Vilayeti'nin Rus Umumi Valisi Prens Dondukof, Filibe ileri gelenlerine hitaben yaptığı bir

³²³Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s.143-144; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 19.

³²⁴Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 145-146.

³²⁵Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. 166-167.

³²⁶Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, c.II, s. 168; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 20.

konuşmasında: *"Vâki olan muavenetiniz semeresi olarak az zaman içinde Rumeli Şarki'nin bilcümle şubat-ı idaresine Bulgaristan'da cari nizamın idhaline muvaffak oldum. Muvakkat olan bu nizamın iktisabı kat'iyüzyilet etmesi me'mul-i kavidir. Çünkü, tarihin cereyanı bütün insanların tedabirinden akvadır"*³²⁷ diyerek Bulgaristan'la Şarki Rumeli'nin birleşmesinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürüyordu. Rus Çar'ı da, gerek Bulgaristan ve gerekse Şarki Rumeli'deki Bulgarlara hitaben 11 Nisan 1879'da yayınladığı birer beyanname ile şu anda Berlin Antlaşması'nın hükümlerini kabulden başka çare olmadığını, fakat istikbalden ümit kesmemelerini ve maksatlarını temin için daha çok gayret göstermelerini kendilerine tavsiye etmiştir.

Şarki Rumeli olayında istediğini alamayan Rusya'nın Berlin Antlaşması'na aykırı olarak Makedonya'daki Bulgar çetecilerini eğitmesi, Avrupa büyük devletlerince şaşkınlıkla karşılandı. Bunun neticesi olarak da İngiltere, Fransa ve Avusturya arasında bir yakınlaşma meydana geldi. Hatta, Avrupa'da Şarki Rumeli yüzünden yeni bir savaşın çıkabileceği üzerinde tartışmalar bile yapıldı. İngiltere Hariciye Nazırı Lord Salisbury, Ruslar'ın 1879 Mayıs'ında Şarki Rumeli'deki askerlerini geri çekmemesi durumunda, İngiliz Hükümeti'nin Bâb-ı Âli'ye gerekli yardımı yapacağını taahhüt etti. Fakat Salisbury, Layard'a bu meseleyi Safvet Paşa'dan başka kimseye açıklamamasını sıkı sıkı tenbih etmişti. Aksi takdirde bu husus Padişah'ın cesaretini yükselteceği kadar, Rusları da zorluklar çıkarmaya yöneltebilirdi. Bu nedenle İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yapacağı yardımın Rusya ile aralarında meydana gelecek ihtilafın şekline bağlı olduğunu da bildirmek ihtiyacını hissetmiştir.

Öte yandan, Rus propagandasının parlak vaadlerine kapılıp Şarki Rumeli'ye dönen müslümanlar, arazilerinin yalnız yakılıp tahrip edildiğini

³²⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 194.

değil, aynı zamanda ellerinden de alınarak Bulgarlara verilmiş olduğunu gördüler. Rus işgal ordusunun ileri gelen subayları, bu vilayetteki müslüman unsurunun ortadan kaldırılmasını istediklerini çekinmeden söylüyorlardı. Bulgarların müslüman kadınlara yaptıkları muamele, her türlü ahlak ve insanlık anlayışı dışında idi. Nitekim, İstanbul Büyükelçisi Layard bu örnekleri göstererek, artık 1876'da İngiltere'de bilinen bir terim haline gelen "*Bulgar Mezalimi*"nin bu defa "*Türk Mezalimi*" olarak değiştirilmesi gerektiğini Salisbury'ye yazarken, mektubunu şöyle bitiriyordu:

"İşgal ettikleri bölgelerdeki kadınlara her türlü ahlak dışı davranışlarıyla nam salan Ruslar bile, Bulgarların bu hareketleri karşısında onlara müdahale etmek zorunda kalmışlardı"³²⁸.

Bütün bu olaylar, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir gerginliğe yol açtı. Fakat muharebeler esnasında yorgun düşen her iki devlet, yeni bir harbi göze alamazlardı. Nihayet 8 Şubat 1879'da İstanbul'da barışı kesinleştiren antlaşma imzalandı³²⁹.

1879 Mayısı'nda Rus kuvvetlerinin Şarki Rumeli'den çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin asker göndermek niyetini açığa vurması, Bulgaristan tarafından tepkiyle karşılandı. Şarki Rumeli'deki Bulgar halkı Osmanlı askerine mukavemet kararında olduklarını ilan ettiler. Osmanlı Hükümeti, teşebbüse geçmeden önce, ilgili devletlerin düşüncesini öğrenmek istedi. Devletler adına İngiltere Hariciye Nazırı Lord Salisbury, Bâb-ı Âli'nin hakları

³²⁸Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 20; Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 146-150.

³²⁹Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 146-151; Osmanlı Devleti, yapmış olduğu bu antlaşma ile Şarki Rumeli üzerindeki hakimiyetini Rusya ile paylaşmış oluyordu. Berlin Antlaşması'nda bir Osmanlı eyaleti haline getirilen Şarki Rumeli, kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli ile Rusya hükümeti arasında hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu mücadelelerden istediği neticeleri alamamasının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz: 1 - Berlin Antlaşması hükümlerinin yeterince açık olmaması. Mesela, Osmanlı Devleti bölgeye yapacağı vali tayininde bile büyük devletlere danışmak zorundaydı. 2 - Rusya'nın ve Bulgaristan Emareti'nin Şarki Rumeli üzerindeki yoğun propoganda faaliyetleri. 3 - Padişah II. Abdülhamit'in bölgeye asker göndermekten çekinmesi ve sınırları tahkim ettirmemesi. Bu arada, meseleyi Şarki Rumeli'deki Bulgar ahaliye nasihat etmekle halledeceğini zanneden Bâb-ı Âli'nin iyi niyetli yöneticilerinin ihmali de unutulmamalıdır.

saklı tutulmak şartıyla Şarki Rumeli'nin 15.000 kişilik karma bir Avrupa ordusu tarafından bir müddet için işgal edilmesini teklif etti. Dilediği takdirde Osmanlı Devleti'nde Burgaz bölgelerinde asker bulundurabilecekti.

Bâb-ı Âli, müşterek işgal fikrini kabul etmedi ve zor kullanmak suretiyle asker göndermek niyetinde de değildi. Şarki Rumeli halkına, nasihatta bulunulmak suretiyle buhranın halledilebileceği inancındaydı.

Rusya, Bulgaristan Prensliği'ni kendi eseri olarak kabul ediyor. Şarki Rumeli Vilayeti'nde çıkan buhranı da bir "*Bulgar Meselesi*" olarak görüyordu. Bu sebeple, Şarki Rumeli Vilayeti'nin devletlerarası bir kuvvet tarafından geçici olarak işgal edilmesini pek hoş karşılamamıştı. Bu buhranın, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Rus menfaatlerine uygun bir şekilde çözüme kavuşturulmasını istiyordu. Bu amaçla Çar, II. Abdülhamit'e bir mesaj göndererek yardım teklifinde bulundu. Bu yardımın içeriği ise, şu şekilde belirlenmişti: General Obrençof, Şarki Rumeli'ye gönderilip, Çar adına halka, Padişaha itaat etmesi için nasihatta bulunacak, Bâb-ı Âli de buna karşılık Şarki Rumeli'ye asker sevk etmekten vazgeçecekti.

Bâb-ı Âli bu teklifi kabul etti. General Obrençof Şarki Rumeli'ye gitti. Halkı yatıştırmak için şöyle hitap etti: "*Padişah, her türlü güvensizlik fikrinin ortadan kalkması için Osmanlı askerinin şimdilik Şarki Rumeli'ye gönderilmesinden vazgeçmiştir. Avrupa Devletleri'de bugünkü durumda Balkanlar'ın askeri bir maksatla işgal edilmesini faydasız görmüşlerdir.*"

Akıllıca bir hareketle, eyaletin idaresini tesis etmeye çalışınız ve Berlin Antlaşması'na aykırı düşen her türlü ihtîâl fikirlerinizi zihninizden çıkarınız; size açık söylüyorum ki, ne Rusya ne de Avrupa artık sizin için bir damla kan dökmek istemez"³³⁰.

³³⁰E. Ziya Karal, a.g.e., c. VIII, s. 104-105.

Rusya'nın bu müdahalesi ile Şarki Rumeli'de sükunet sağlanmış oluyordu. Ancak, Osmanlı Devletinin Balkan geçitlerinde asker bulundurmaktan vazgeçmesi, Şarki Rumeli'deki Osmanlı egemenliğinin hukuken olmasa da fiilen ortadan kalkmasına neden olmuştur.

c) Bulgaristan'ın ve Şarki Rumeli Bulgarlarının Tepkisi

Diğer taraftan Bulgaristan, Şarki Rumeli Vilayeti'nin teşekkülüne başından beri karşı çıkmıştı. Tırnova'da toplanan ilk Bulgar Meclisi'nde de bu olay şiddetle protesto edilmişti. Bulgaristan Emareti için bir nizamname hazırlayan Prens Dondukof, bu nizamnamenin kabulü için 23 Şubat 1879'da meclisin toplanmasını isteyince, Şarki Rumeli Vilayeti'nden ve Makedonya'dan da temsilciler gelmişlerdi. Fakat, bu temsilcilerin meclise kabul edilmemeleri, gerek emaret dahilinde bulunan ve gerekse hariçten gelen Bulgarlar'ın protestolarına sebep olmuştur. Hatta, müzakereler başladığı zaman Şarki Rumeli ve Makedonya'nın Bulgaristan toprakları dışında bırakılmasına itiraz eden azalar, *"Avrupa bildiği gibi yapsın, biz karışmayız"* diyerek, meclisi terketmek istemişlerse de, daha sonra güçlkle teskin edilmişlerdir³³¹.

23 Mart 1880'de yeniden seçim yapılmasına rağmen Bulgaristan'da hadiselerin sonu gelmemiş ve Liberaller ile Muhafazakarlar arasında cereyan etmekte olan çatışmalar devam edip gitmiştir.

Liberaller'in öncülük ettikleri şiddet taraftarları şöyle diyorlardı: *"Şarki Rumeli, Osmanlı Devleti için kaybolmuştur. Şarki Rumeli, tatbiki asla kabul olunmayacak bir idare tasavvur eden Berlin Kongresi ile kaybolmuştur. Bu idareyi kabul etmektense, mahvolmayı tercih eden Bulgar Milleti'nin kuvvetli azmi ile kaybolmuştur. Malını mülkünü satarak Anadolu'ya giden*

³³¹ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 21.

*Türklerin zan ve tahmini ile kaybolmuştur. Padişahın bila ihtiyar kabul ve imza ettiği Ayastefanos Antlaşması ile kaybolmuştur*³³².

Aynı zamanda Şarki Rumeli'deki Bulgarlar'da rahat durmuyorlardı. Hatta, Rus işgal kuvvetlerinden de destek alarak, Türk ahalinin en amansız düşmanı kesilmişlerdi. Şarki Rumeli'deki Bulgar komiteleri, Türklerin mallarını gaspediyor ve akla hayale gelmedik katliamlarda bulunuyordu. Komiteciler bu hareketleriyle, Şarki Rumeli'deki Türk nüfusunu yoketmeyi planlıyorlardı³³³.

d) Şarki Rumeli Vilayeti'ndeki Türk Ahalinin Durumu

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Balkanlar'da yeni bir Bulgar Devleti ortaya çıkardı. Ancak, ahalisinin büyük bir çoğunluğu Türk olan bu coğrafyada böyle bir Slav devletinin kurulması elbette kolay olmadı. Bu amaçladır ki Rusya, bu tür engelleri aşmak için Bulgaristan Mülki İdare Teşkilatı'nı kurdurdu. Prens Çerkaski'nin başkanlığını yaptığı bu teşkilatı; nüfus ihtîali ile Türk ahaliyi ortadan kaldırmayı, toprak ihtîali ile de Bulgaristan'daki Türk topraklarının zorla Bulgarlara verilmesini sağlamak için çalıştı. Bulgaristan'daki bu olaylar, Şarki Rumeli için de geçerliliğini korudu. Ayrıca, Şarki Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi Rusya'ya, İstanbul yolunun yeniden açılmasını sağlayacaktı. Ancak bu birleşmeye tek engel vardı, o da bölgedeki Türk ahaliydi. Bu amaçla Rusya, Bulgarları da kışkırtarak, Şarki Rumeli Türklerine karşı insanlık dışı katliamlara girişti. Bu tecavüzler karşısında Türk halkı, çareyi göç etmekte buldu. Bu göçmenlerden 100 000 kadarı Anadolu'ya ve 150 000 kadarı da İstanbul'a geçti. Ayrıca 150 000 kadar göçmende Rodop Dağları'na ve Batı Trakya'ya sığınmışlardı. Geriye kalanların büyük bir kısmı katledilmiş, geriye kalanlar yollarda şiddetli soğuklardan ve çeşitli hastalıklardan hayatlarını kaybetmişlerdi.

³³²Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 156.

³³³Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 21-22.

Osmanlı Devleti, göçmen sayısının fazlalığı karşısında zor durumda kaldı. Bu nedenle, göçmenlerin bir kısmı orta ve batı Anadolu'ya, bir kısmı (özellikle çerkesler) Suriye'ye yerleştirilmiş, bir kısmı da İstanbul'da kalmıştır³³⁴.

Bâb-ı Âli, Şarki Rumeli'deki Türk ahalinin yerlerini terketmelerini istemiyordu. Eğer, bölgedeki Türk ahali, Bulgarlar karşısında azınlık durumuna düşerlerse, uluslararası alanda savunulacak pek fazla bir şey kalmamış olacaktı. Bunun için Bâb-ı Âli tarafından bölge halkına nasihatle bulunularak, yerlerini terketmemeleri tenbih edildi. Bu arada, savaş durumunun ortadan kalkmasından sonra, Anadolu'daki göçmenlerin büyük bir kısmı Şarki Rumeli'ye geri döndü. Fakat, bölgelerine geri dönen Türk ahali, mallarının ve topraklarının Bulgarlar tarafından gaspedildiğini gördüler. Bununla da yetinmeyen Bulgarlar, Türkleri tekrar kovabilmek için yeniden tecavüz hareketlerine giriştiler. Diğer taraftan, Edirne Vilayeti'nin Osmanlı Devleti'nde kalan yerlerinden, Bulgaristan'a ve Şarki Rumeli'ye Bulgar göçleri de başlamıştı³³⁵.

Sözde bir Osmanlı Vilayeti olan Şarki Rumeli'de Aleko Paşa'nın valiliğe getirilmesi, Türk ahalinin daha fazla ezilmesine yol açtı³³⁶. Osmanlı Devleti'nin dirayetsizliği ve olaylara vakıf olamamasından dolayı vilayette çoğunluğu teşkil eden Türkler, adeta yok sayılmışlardır.

Mahkemelerde Bulgarlar daima haklı görünüyorlardı. Türk ahali, haklı oldukları bir konuda dahi haksız muamelesine uğruyorlardı. Bulgarların yaptıkları tecavüzler yanlarına kar kalıyordu. Vilayetteki önemli mevkiilere Bulgarlar getirilmiş ve Bulgar lisanı adeta resmi dil haline gelmiş bulunuyordu. Bulgarların meydanı bu kadar boş bulmalarının ana sebebi,

³³⁴Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s. 28; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 27-29.

³³⁵B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Rumeli Şarki Evrakı*, Dosya No:1, Vesika No:17.

³³⁶Şarki Rumeli Türklerinin mülki idare, adliye ve askeriye konularında karşılaştıkları güçlükler için bkz. Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 134-154.

Osmanlı Devletinin Berlin Antlaşması ile kendisine verilen haklarını kullanamamış olmasıdır. Bâb-ı Âli'nin Balkan hudutlarına asker yığmaması ve Vilayetin Bulgaristan'la temasını kesmemiş olması, Bulgarların bu kadar rahat hareket etmelerini sağladı³³⁷.

3 - Aleko Paşa'nın Şarki Rumeli Vilayeti Valiliği'ne Getirilmesi

Şarki Rumeli meselesinin en önemli safhalarından biriside vali tayini ile ilgilidir. Bu husus, Berlin Antlaşması'nın 17. Maddesinde belirtilmiştir. Bâb-ı Âli, kendisine tanınan hakla Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Rüstem Paşa'yı Şarki Rumeli Valiliği'ne getirdi. Ancak, bu tayinin büyük devletlerce onaylanması gerekiyordu. Osmanlı hükümeti bu amaçla yaptığı girişimlerden olumlu sonuçlar almış, fakat Rusya'yı ikna edememişti. Zaten Rüstem Paşa'da, böyle zor bir görevin üstesinden gelemeyeceğini mazeret beyan ederek, Padişah'tan affını istemişti³³⁸.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Şarki Rumeli'ye yeni bir vali bulmak için çalışmalara başladı. Sonunda Rusya'nın baskısıyla Aleko Paşa Şarki Rumeli Valiliği'ne tayin olundu³³⁹. Yanına İçişleri Müdürü olarak, gene bir Osmanlı Paşası olan Bulgar soyundan Gavril Kristoviç verildi³⁴⁰.

Aleko Paşa, 27 Mayıs 1879'da, başında Bulgar kalpağı olduğu halde, Filibe'ye giderek görevi Rus Vali Stolipin'den devraldı. Aleko Paşa, Şarki Rumeli Valiliği'nin çok zor bir görev olduğunun farkındaydı. Bu nedenle önceleri hem büyük devletlere taraf görünmüş, hem de vilayet dahilindeki bütün ahaliye sempati ile yaklaşmıştır. Böylece, kendi valiliğinin kalıcı olmasını amaçladı. Mesela, Aleko Paşa bir yandan Bulgarlara kendisinin de Bulgar olduğunu ve Büyük Bulgaristan Projesi'ni desteklediğini söylerken,

³³⁷Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 43-45; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 30-32.

³³⁸Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 41.

³³⁹Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 151.

³⁴⁰Yorga, *a.g.e.*, c.V, s. 596; Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 96.

diğer yandan da Rum ahaliye, aslının Rum olduğunu, Bulgarlarla iyi geçinmesinin Rumların menfaati icabı olduğunu söylüyordu. Bu arada, Türkleri de ihmal etmeyen Aleko Paşa başına fes takarak, Türkçe konuşarak, Padişah'ın sadık tebası olduğunu belirterek, vaziyeti idare etmek istiyordu³⁴¹.

Ne var ki, Aleko Paşa'nın bu tutumu bir müddet sonra değişmeye başladı. İleride kurulması muhtemel olan Büyük Bulgaristan Prensliği'nin başına geçmek isteyen Aleko Paşa³⁴², bu amaç için Bulgarlara daha fazla ilgi göstermeye başladı. Vilayetteki nüfus oranını dikkate almadan, önemli mevkilere Bulgarları yerleştirdi. Vilayetin diğer Hristiyan ahalisinin, Bulgarları desteklemelerini sağlamak amacıyla bir çok Bulgar ajanı görevlendirdi. Bundan başka, savaş sırasında ülkeden kaçmış olan ancak 1879 Eylül'ünden itibaren geri dönmeye başlayan Türk göçmenlerine, geçmiş vergileri almak tehdidinde bulundu. Türklerden boşalan topraklara Bulgar göçmenleri yerleştirdi³⁴³. Bu hususta bilgisine başvurulmak üzere Bâb-ı Âli'ce İstanbul'a çağırılan Aleko Paşa, Padişah II. Abdülhamid'le görüştü. Bu görüşmelerde Padişah'ı ikna etmeyi başaran Aleko Paşa tekrar Filibe'ye döndü³⁴⁴.

Aleko Paşa, yaklaşık beş yıl süren valiliği döneminde Osmanlı Devleti'nin desteğini arkasına aldı. Çok geçmeden yaptığı faaliyetler ortaya çıkınca Bâb-ı Âli tarafından da istenmeyen adam ilan edildi. Osmanlı devlet adamları Aleko Paşa'nın özellikle, Bulgaristan'la birleşmeye yönelik çalışmaları ve Türk ahaliye karşı olan tutumundan dolayı, bir daha Şarki Rumeli Valiliği'ne atanmasını istemiyorlardı. Öte yandan, Rus Hükümeti de, aleyhinde faaliyetlerde bulunan Aleko Paşa'ya karşı cephe aldı. Zira Aleko Paşa, Şarki Rumeli'de Rus nüfuzunun artmasını istemiyordu³⁴⁵. Bu nedenle,

³⁴¹Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 116.

³⁴²Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 151-152.

³⁴³Süleyman Kocabaş, *Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul 1995, s. 169.

³⁴⁴Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 117-119.

³⁴⁵Stanford J. Shaw-E. Kural Shaw, *Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye*, c.II, s. 248.

Rusya'nın Filibe'deki konsolosu Prens Çeretlef ile sürekli mücadele halinde olmuştu. Aleko Paşa'nın valiliğini o günkü şartlarda uygun bulan Rusya, yeni buhran yaratmamak için bu duruma ses çıkarmamıştı. Ancak, Aleko Paşa'nın valilik süresi dolunca, Rusya da tavrını ortaya koyarak, yeniden seçilmesine engel oldu. Bu olaylar üzerine, 12 Nisan 1884'te memuriyet süresi sona eren Aleko Paşa, Şarki Rumeli Valiliği'nden ayrılmaya mecbur kaldı ve yerine müsteşarı Gavril Efendi vekaleten tayin edildi.

4 - Gavril Paşa'nın Şarki Rumeli Valiliği

Aleko Paşa'nın valilik süresinin 12 Nisan 1884'te sona ermesi üzerine, Osmanlı Devleti bu makama atanacak yeni vali için çalışmalara başladı. Bâb-ı Âli, Aleko Paşa'nın bir daha seçilmemesi konusunda hemfikirdi. Ancak, Şarki Rumeli'ye atanacak dirayetli bir vali bulmak o kadar kolay olmadı. İlk önce Cebel-i Lübnan eski valisi Rüstem Paşa'nın adı zikredildi. Fakat, Rüstem Paşa daha önce bu hususta affını istemişti. Aynı zamanda Rüstem Paşa'nın Katolik Mezhebi'nden olması ve Bulgaristan olaylarının dışında kalması, tercih edilmemesine neden oldu³⁴⁶.

Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Bulgar milletinden ve yöneticilikte tecrübe sahibi olan Gavril Efendi'nin Valiliğe getirilmesini uygun buldu. Bu amaçla, büyük devletlere müracaat edilip, fikirleri alındı. İngiltere, İtalya ve Rusya bu olaya sıcak bakarken; Almanya, Avusturya ve Fransa böyle bir tayine karşı çıktı³⁴⁷. Bütün bu gelişmelere rağmen, Gavril Efendi 18 Mayıs 1866'da rütbesi vezarete çıkarılarak Şarki Rumeli Valiliği'ne tayin edildi³⁴⁸.

Gavril Paşa, Şarki Rumeli Vilayeti'nin ilk dahiliye müdürü ve müsteşarı'dır. Aleko Paşa, Şarki Rumeli Valiliği'ne atandığında, kendisi de

³⁴⁶ Mahir Aydın, *a.g.e.*, 118-119; Süleyman Kocabaş, *Sultan II. Abdülhamid*, s. 169.

³⁴⁷ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 120-121.

³⁴⁸ Süleyman Kocabaş, *Sultan II. Abdülhamid*, s. 169; Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 45. Ayrıca bkz. Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve...*, s. 147.

dahiliye müdürlüğüne getirilmiş ve beş yıl boyunca bu makamda kalmıştır. Memuriyeti süresince kazanmış olduğu tecrübe, onun valiliğe atanmasında en önemli etken olmuştur.

Ancak, Gavril Paşa'da Türkler'e karşı olumsuz bir tavır sergiledi. Memleketlerine geri dönen Şarki Rumeli Türklerini sınırdan geri çevirerek Trakya'ya süren Gavril Paşa, Bulgarlar'a karşı ise son derece iyi davrandı. Hatta Bulgarlara karşı hoş görünerek onların muhabbetini de kazandı. Gavril Paşa'nın bu çifte standardı, bölgedeki huzurun bozulmasına neden oldu. Gavril Paşa'nın Vilayet idaresindeki kilit noktalara Bulgar milliyetçilerini getirmesi, Şarki Rumeli'ye gönderilen Bulgar ajanlarını koruması Türk ahalinin büyük tepkilerine yol açtı³⁴⁹.

Gavril Paşa valiliği süresince Osmanlı Devleti ve Rusya'dan her hangi bir tepki ile karşılaşmadı. Osmanlı Devleti, Gavril Paşa'nın sadakatinden şüphe etmiyordu. Rusya ise, Gavril Paşa'nın bölgedeki Rus menfaatlerine aykırı bir tutum içinde olamayacağını tahmin ediyordu.

Ne var ki Gavril Paşa, kendisine güvenenleri mahcup etmekte gecikmedi. 1885'te Filibe'de patlak veren isyan ile Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etmesi, hem Osmanlı Devleti'nde hem de Rusya'da şok etkisi yarattı. Bu olayın baş sorumlusu ise Bulgaristan Milli Partisi'nin bu bölgedeki teşkilatlanmalarını ve faaliyetlerini zamanında Bâb-ı Âli'ye bildirmeyen Gavril Paşa oldu³⁵⁰. Fakat, bu olay onun valiliğinin sona ermesine neden oldu.

C - 1885 FİLİBE İSYANI

1 – Filibe İsyanı'nın Sebepleri

Ayastefanos Antlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan, Berlin

³⁴⁹Stanford Shaw - Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, c.II., s. 248; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 123.

³⁵⁰Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 123.

Antlaşması ile parçalanarak üç bölüme ayrılmıştı. Bu durum, gerek Rusya'nın gerekse Bulgaristan Eمارeti'nin büyük tepkisine neden oldu. Bulgaristan Eمارeti'nin tesisinde büyük rol oynayan Rusya, bu Eمارet'in daima kendi vesayeti altında olmasını istedi. Nitekim Rusya, Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Eمارeti'nden ayrılan Şarki Rumeli ile Makedonya'nın tekrar iadesi için de büyük çaba sarfetti. Ruslar'ın bu mesele ile yakından ilgilenmesinin ana sebebi ise, I. Petro'dan itibaren devlet politikası haline getirdikleri boğazlara inme ve Balkanlar'daki Slav birliğini gerçekleştirme ve (Panislavizm) arzusuydu³⁵¹. Fakat, herşey Rusya'nın istediği gibi olmamış, Bulgarlar Rusya'nın nüfuzundan kurtulup kendi istiklallerini sağlamak için Rusya'ya cephe almaya başlamışlardı. 1883'te Liberaller'in Rusya aleyhindeki çıkışları ve 1884'de Karavelov Hükümeti'nin kuruluşu, bu gayeyi gün ışığına çıkardı.

Rus vesayetine karşı çıkan Bulgarların yeni hedefi Şarki Rumeli Vilayeti'ni Osmanlı Devleti'nden geri almak düşüncesi oldu. Bu düşünce, Şarki Rumeli Bulgarlarınca da kabul gördüğü içindir ki, bu maksadın gerçekleşmesi, sadece zaman bağlı bir mesele haline gelmişti. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması ile kendisine verilen, Şarki Rumeli'nin hudutlarına asker sevk etmesi ve Bulgaristan Eمارeti ile Şarki Rumeli arasındaki irtibatın kesilmesine dair olan hakkını kullanamaması³⁵² Filibe İsyanı'nın ana sebebini teşkil etti.

Diğer taraftan Şarki Rumeli Bulgarları, bir yandan Bulgaristan Eمارeti'nin kuvvetlenmesini beklerken, diğer yandan da vilayet dahilinde tertipledikleri gösterilerle Osmanlı Devleti ve Rusya aleyhine sloganlar atmaktaydılar³⁵³. Bu gösteriler, özellikle 1884 ve 1885 yıllarında büyük bir

³⁵¹ H. Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa*, Ankara 1954, s. 106-107.

³⁵² Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 200; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 255.

³⁵³ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 203.

artış gösterdi. Bu arada, Zaharye Stoyanof tarafından yayınlanan “*Kavga Gazetesi*” ile Bulgarlar alenen isyana teşvik ediliyordu³⁵⁴.

Filibe İsyanı’nın bir diğer sebebi de Şarki Rumeli Valisi Gavril Paşa’nın bilerek veya bilmeyerek yapmış olduğu ihmalkarlıktır. Gavril Paşa, vilayetdeki bu olayları zamanında İstanbul’a bildirmediği için Bâb-ı Âli’nin olaylara müdahalede bulunmasını engellemiştir. Hatta, 1885 yılı Eylül başlarında İstanbul’u ziyaret eden Gavril Paşa, Filibe’ye dönerken şu ifadeleri kullanmıştır: “1885 yılı, Eylül ayının ilk Pazar günü İstanbul’dan Şarki Rumeli’ye dönüşümde bütün demiryolu boyunca bilhassa Filibe’de din adamları, memurlar ve ahali tarafından iyi niyet ve sevgi gösterileri ile karşılandım. Vilayet merkezi Filibe’ye vardığımda, hükümet dairelerinde ve diğer yerlerde işlerin memnuniyet verici bir şekilde yürütüldüğünü gördüm. Diğer kaza ve kasabalarda da aynı durumun hüküm sürmekte olduğunu öğrendim”³⁵⁵. Ancak, Gavril Paşa’nın bu sözlerine inanmak oldukça güçtür. Zira, Gavril Paşa’nın vilayetteki olaylardan habersiz olması mümkün değildi.

2 – Filibe İsyanı’nın Başlaması ve Şarki Rumeli’nin Bulgaristan ile İttihadı

Gavril Paşa’nın Şarki Rumeli’ye dönüşünden sonra meydana gelen bazı hadiseler, kısa bir süre sonra meydana gelecek olan ihtilalin ilk işaretleri oldu. Bu hadiselerden ilki, 14 Eylül 1885’te Otlukköy’de meydana geldi. Bilindiği gibi Otlukköy, Tatarpazarcık Sancağı’na bağlı bir kaza olup, 1876 Bulgar isyanı da buradan başlamıştı. Kaza halkından üç kişi, peşlerine taktıkları bir grup ahali ile beraber sokaklarda dolaşp, tabancalarıyla havaya ateş ettiler. Diğer taraftan da: “*Düşün Şarki Rumeli, Yaşasın Hürriyet ve*

³⁵⁴Şarki Rumeli Bulgarları, propagandalarını basın yoluyla kuvvetlendirirken, burada ki Türk ahalinin henüz basınla tanışmamış olması ilgi çekicidir. Şarki Rumeli Türkleri, Bulgaristan’ın vilayeti ilhak etmesinden sonra basının önemini kavrayabilmişlerdir. 1896’da Filibe’de yayın hayatına başlayan; Emniyet, Gayret ve Rağbet gazeteleri ile 1897’de Filibe’de yayın hayatına başlayan Hayret Gazetesi, Şarki Rumeli Türklüğü’nün sesini duyurmaya çalışmışlardır. Adem Ruhi Karagöz, *Bulgaristan Türk Basını*, İstanbul, 1945, s. 7-12.

³⁵⁵Süleyman Oğuz, a.g.e., s. 161-162.

Birleşme” naraları atarak, halkı geleyana getirmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine, hareketin önderliğini yapan üç komiteci, polislerce yakalanmış ve tutuklanmışlardır. İkinci hadise ise Filibe’ye bağlı Çırpan Kazası’nda 40-50 kadar silahlı kişilerin halkı isyana teşvik etmeleri ile başladı. Ahaliden destek bulamayan asiler, Eski Zağra kaymakamı ve milis kumandanının olay yerine yetişmesi ile dağıtıldı. Üçüncü hadise ise Filibe’ye bağlı Koyuntepe Nahiyesi’nin Konar Köyü’nde, 16 Eylül 1885’te meydana geldi. Konar Köyü’ndeki isyan, komiteciler tarafından çıkartılmadı. İsyanın sebebi, köyün belediye yetkililerinin yolsuzluklara karıştığı iddiası idi. Durumu incelemek maksadıyla kurulan tahkik komisyonuna ve belediye yetkililerinin görevden alınmasına rağmen köy halkı teskin edilemedi. Bunun üzerine Filibe Valiliği, Mutasarrıf Dimitrof Efendiyi, asayişin sağlanması için Konar Köyü’ne gönderdi. Fakat, asiler daha da ileri giderek Dimitrof Efendi’yi yakalayıp hapsedtiler. Bunun üzerine Şarki Rumeli Hükümeti, bölgeye bir miktar asker göndermek istemişse de, Rusya konsolosunun muhalefeti üzerine bu düşüncesinden vazgeçmek zorunda kaldı³⁵⁶.

17 Eylül 1885’te, Şarki Rumeli idaresi toplanarak Konar Köyü olayını müzakere etmeye başladı. Bu müzakerelerde; Konar Köyü olayının daha önceden tertiplendiği, bu nedenle de her ihtimale karşı Yüzbaşı Yakopson idaresindeki bir bölük askerle hükümet konağının korunması fikri kabul edildi. Fakat, aynı gün öğleden sonra, umumi meclisin Encümen-i Daimi azasından ittihat taraftarı olanlarla, iktidar partisine mensup mebuslar, yeni bir toplantı düzenleyerek hadiseyi kendi maksatları yönünden müzakere ettiler. Bu müzakerelerde, hükümetin düşürülmesine karar verildiği gibi, Maarif Müdürü Konstantin Delickof’un ilhakin biran evvel yapılması yönündeki teklifi de, toplantıya katılanlarca kabul olundu. Ayrıca, ilhak taraftarları bu konuda Rus subayları ile ortak hareket etmek istemişler, bunun için de Rusya

³⁵⁶Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 256; Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 163-164.

Konsoloslugu'na bir heyet göndermişlerdi. Fakat, Rus Konsolosu böyle bir hareketin vahim sonuçlar doğurabileceğini, bu nedenle de olayların tabii seyrine bırakılmasının daha doğru bir hareket tarzı olacağını belirterek, ortak hareket etme düşüncesine karşı çıktı.

Ertesi gün, 18 Eylül 1885'te şafak vakti Rusya Konsolosu Ateşemilteri Miralay Çeçakof tarafından uyandırılan Vali Gavril Paşa, Binbaşı Nikolayef ve Filof'un idaresindeki Konar köylülerinden müteşekkil silahlı redif askerlerince hükümet konağının muhasara altına alındığını öğrendi. Bu esnada, konağı muhafaza ile görevlendirilen Yüzbaşı Yakobson kapıları bizzat açarak asilerle birleşti³⁵⁷. Böylece Gavril Paşa, senelerdir kendi kazmış olduğu kuyuya düşüyor ve kaptanı bulunduğu gemiyi terk etmek zorunda kalıyordu.

Şaşkınlığını bir türlü üzerinden atamayan Gavril Paşa, dışarıya çıkarak kendisini niçin istediklerini sorduğunda Nikolayef yanına yaklaşarak; "*Biliniz ki tutuklusunuz ve bir başka bir yere götürüleceksiniz*" demiştir. Bunun üzerine Gavril Paşa, asileri uyarmak istemişse de, buna muvaffak olamamış, ailesini ve eşyalarını bırakarak, valilik konağını terk etmek zorunda kalmıştır. Asiler, Gavril Paşa'yı silahlı askerler eşliğinde Filibe sokaklarında yüz kızartıcı bir şekilde dolaştırarak teşhir ve tahkir ettiler. Daha sonra, ihtilalin başladığı yerlerden biri olan Konar Köyü'ne götürülen Gavril Paşa, üç gün üç gece göz hapsinde tutulmuş, serbest kalınca da, Sofya üzerinden İstanbul'a gitmiştir³⁵⁸.

Şarki Rumeli valisinin bu şekilde ortadan kaldırılmasından sonra Doktor Stranski başkanlığında "*Şarki Rumeli Muvakkat Hükümeti*" kuruldu. Asilerin ileri gelenlerinden olan Binbaşı Nikolayef ise askeri kuvvetlerin kumandanlığına getirildi³⁵⁹. Bu arada, Osmanlı Devleti'nin olası bir askeri

³⁵⁷Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 257.

³⁵⁸Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 165-166; Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'si'nin Kaybı ve...*, s. 148; Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 146.

³⁵⁹Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 237.

müdahalesine engel olmak için, Edirne'nin Kuzeyinde Cisri Mustafa Paşa Köprüsü, asiler tarafından dinamitle havaya uçuruldu. Böylece, Edirne ile olan demiryolu bağlantısı kesildi³⁶⁰. Ayrıca, haberleşme araçlarında ihtilâlcilerin kontrolü altına alındı³⁶¹. Bu sırada isyan haberi Bulgaristan'a ulaştı. Düzenlenen mitinglerle, ihtilâle destek verildi. Varna'da bulunan Bulgaristan Prensi Aleksandr'a, bir telgrafnâme gönderilerek, Filibe'ye gelip idareyi ele alması teklif olundu.

Prens, Osmanlı Devleti'nden ve Rusya'dan çekindiği için biraz tereddüt etti. Bunun üzerine isyanın önderlerinden, İstanbulof: *"Önünüzde iki yol var; birisi Filibe'ye gitmek, diğeri de memleketinize dönmektir."* demek suretiyle Prensi ikna etmeye çalıştı³⁶². Prens Aleksandr, Rus Çarı III. Aleksandr'a bir telgrafnâme göndererek, durumu izah etti. Bundan dolayı da, Çar'dan yardım talebinde bulundu. Zira, iki eyaletin birleşmesi meselesi aslında Rusya'nın öteden beri arzuladığı bir olaydı. Ancak, Rus Çarı bu olay karşısında şaşkınlığını gizleyemedi. Rusya'yı kızdıran bir diğer durum ise, bu ihtilâle hareketinde İngiltere'nin rolünün olması ve Prens Aleksandr'ın³⁶³ İngiltere ile samimi ilişkilerde bulunmuş olmasıydı³⁶⁴. Nitekim, Çar III. Aleksandr, Bulgaristan Prensi'nin yardım talebine şu şekilde cevap vermiştir: *"Rusya Devleti, Bulgarlar için bu kadar kan döktü, mal sarfetti. Böyle bir işe teşebbüs edecek olduklarında kendisine müracaat ederler zann ederken, Bulgarlar'ın böyle hod be hod bir işe teşebbüs eylemeleri, ba'is-i te'accüb*

³⁶⁰H. Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa*, s. 109; İ. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. VIII, İstanbul 1965, s. 1353.

³⁶¹Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 203.

³⁶²E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c.VIII, s. 106.

³⁶³Bulgaristan Prensi, Aleksandr Josef Von Battenberg, Rus Çarıçesi'nin biraderi olan Prens Aleksandr Von Hassen'in bir kontes ile evlenmesi neticesinde meydana gelen oğludur. Bulgarların Prens Dondukof'u kendilerine Prens seçmek için yaptıkları müracaat, Çar tarafından kabul olunmayınca, yine Çar'ın teklifi üzerine Bulgaristan Prensi seçilerek, 13 Temmuz 1879'da göreve başlamıştır. Mahir Aydın *a.g.e.*, s. 256.

³⁶⁴Prens Aleksandr'ın İngiltere ile samimi ilişkilerde bulunmasının nedeni, biraderinin İngiltere Kraliçesinin damadı olmasından dolayıdır. Ahmet Cevdet Paşa *Tezâkir*, c.IV, s. 227.

oldu. Bu babda, kendisi tarafından asla muavenet olunmaz mes'uliyüzylet kendi üzerlerindedir”³⁶⁵.

Varna'dan Ruscuk'a geçen Prens, daha sonra Filibe'ye yirmi kilometre mesafede bulunan Banya Kasabası'na gelerek, halkı seferberliğe davet etti. Daha sonra, yanına Miralay Çeçakof'u da alarak, Harmanlı'dan Yanbolu'ya kadar olan hududu köprüleri ve milis kıt'alarını teftiş etti. Ayrıca, Tırnova'da “Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi” imzasıyla bir beyanname yayınlayan Aleksandr, Bulgaristan Emareti ile Şarki Rumeli Vilayeti'nin birleştiğini ilan etmiş oluyordu. Bu arada, Bulgar halkına seslenerek her türlü fedakarlıklara hazır olmalarını istedi³⁶⁶. Bütün bunlardan sonra 21 Eylül 1885'te Filibe'ye gelen Prens Aleksandr, halkın sevinç gösterileri arasında, Şarki Rumeli'nin idaresini de aldı. Böylece, Bulgaristan Emareti ile Şarki Rumeli Vilayeti'nin ittihamı gerçekleşmiş oluyordu.

3 – Filibe İsyanı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu

a) Meclis-i Vükelâ'da Yapılan Müzakereler ve Bâb-ı Âli'nin Tutumu

Osmanlı Devleti, Filibe İsyanı'ndan önce Şarki Rumeli Vilayeti'nde gelişen olaylar hakkında kesin bir bilgiye sahip değildi. 16 Eylül 1885'te, Vali Gavril Paşa tarafından İstanbul'a çekilen bir telgrafnamede, Otlukköy'de meydana gelen olaylar ve Paniçe isimli bir Bulgarın faaliyetleri, buna karşılık valiliğin aldığı tedbirlerle olayların yatıştırıldığı belirtilmiştir³⁶⁷.

³⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c.IV, s. 227.

³⁶⁶ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 258.

³⁶⁷ Gül Çağalı Güven, *Kamil Paşa'nın Anıları*, İstanbul, 1991, s. 225; Tefik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 47-48.

18 Eylül 1885'te ihtilâlin ilk gecesinde. Gavril Paşa olup bitenleri İstanbul'a bildirmek üzere bir telgraf kaleme almış, fakat isyancıların engellemesi üzerine bu telgrafi gönderememişti³⁶⁸.

İsyan haberi, ilk önce Edirne telgraf müdüriyeti daha sonra Edirne valiliği, ve Bulgaristan komiserliği tarafından İstanbul'a aynı günde yani 18 Eylül 1885'te bildirildi. Ancak, Bâb-ı Âli gelen haberlere rağmen Şarki Rumeli valiliğinden olayın doğru olup olmadığı konusunda ilgi almak istiyordu. Fakat, bir türlü valilikle irtibat kurulamadı. Bunun üzerine Bulgaristan Komiseri Nihad Paşa'nın gönderdiği telgraflar, ciddiye alınmaya başlandı. Bu sıralarda, olayı Sofya'daki Rusya politika memurundan öğrenen Rusya İstanbul Sefiri Mösyö Nelidof'da, durumu hemen Padişah'a bildirdi³⁶⁹. Böylece Osmanlı Devleti, Filibe İsyanı'ndan kesin olarak haberdar oluyordu.

Gelen haberlerden büyük bir üzüntü duyan Sultan II. Abdülhamit, kurban bayramının birinci günü, bayram namazından sonra³⁷⁰ Sadrazam Said Paşa'ya kızgınlığını bildirip, bayramlaşma merasimini müteakip, Meclis-i Vükela'nın toplanmasını istedi³⁷¹. Mabeyn-i Hümayun'da toplanan Meclis-i Vükelâ, meselenin hukuki yönünün müzakeresine başlamış ve bu esnada isyan haberini doğrulayan telgrafnameler, Hariciye Nezareti yetkilileri tarafından okunmaya başlanmıştı³⁷². Müzakereler esnasında, Sadrazam Said Paşa, Bulgarların Berlin Antlaşması'nı ihlal ettiklerini, antlaşmanın kendilerine tanıdığı hakkı kullanarak bölgeye derhal asker sevk edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu teklif, vekiller heyetinin çoğunluğu tarafından desteklendi. Yalnız, Evkâf Nazırı Kamil Paşa ile Maliye Nazırı Zihni Paşa, asker sevki fikrine karşı çıktılar.

³⁶⁸Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 169.

³⁶⁹Gül Çağalı Güven, *a.g.e.*, c.VIII, s. 106; Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 170; İ. Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 1352.

³⁷⁰Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 170.

³⁷¹Gül Çağalı Güven, *a.g.e.*, s. 11; H. Kamil Bayur, *a.g.e.*, s. 109; E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 106.

³⁷²Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 258.

Ancak, Sadrazam Said Paşa'nın hararetle savunduğu asker sevk edilmesi fikri, sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Nitekim Kamil Paşa, Osmanlı Devleti'nin böyle bir müdahalede bulunması için yeterli askeri olup olmadığını hatıratında şöyle anlatmaktadır: *"Bu konuda, Edirne'de ne kadar asker bulunduğu Serasker Gazi Osman Paşa'ya sorulduğunda, Paşa mevcudun yedi bin asker olmakla birlikte, bunlar olay yerine sevk edilince, diğer bölgelerden takviye edilebileceğini belirtti. O zamanlar, İstanbul'daki asker miktarı bugünkü gibi çok olmayıp ancak mahalli asayiş sağlayacak kadardı. Bu nedenle asker celbi ve sevki zaman alacak bir tedbirdi. Ayrıca, Bulgarların bu harekete Rusya'nın yardımıyla kalkışıp kalkışmadığı bilinmeden öyle yedi bin askerle, savaşa tam hazırlıklı Bulgarlarla sonucu belirsiz bir muharebeye girmek akılcı değildi"*³⁷³. Görüldüğü gibi Kamil Paşa, böyle belirsiz bir yola başvurmakta olsa, Avrupa büyük devletleri ile ortaklaşa hareket etmenin daha akılcı bir politika olacağını iddia etti³⁷⁴.

Meclis-i Vükela'da yapılan şiddetli müzakerelerden sonra bir mazbata müsveddesi hazırlanarak Padişah'ın onayına sunuldu. Bu mazbataya göre, Şarki Rumeli meselesi askeri yoldan çözümlenecekti. Zira, bu karar meclisin çoğunluğu tarafında kabul edilmişti. Ancak, Sultan II. Abdülhamit bu kararı doğru bulmamıştı. Bunun nedenlerini ise şöyle izah etmiştir: *"Alınan karar ile Şarki Rumeli'ye derhal asker sevk edilmesi istenmektedir. Halbuki Serasker Osman Paşa'nın ifadesine göre, Bulgar ve Şarki Rumeli kuvvetleri almış yetmiş bin nefer olduğu halde, Osmanlı Devleti tarafından tertip olunacak redif taburlarının toplamı, Edirne'deki kuvvetlerle beraber, ancak kırk sekiz tabur yani 38.400 neferden ibarettir. Bu nedenle, aradaki kuvvet farkının*

³⁷³Gül Çağalı Güven, *a.g.e.*, s. 12; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 204-205; İ. Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 1353.

³⁷⁴H. Kamil Bayur, *a.g.e.*, s. 110; Ancak, Said Paşa, ileriki yıllarda yayınlanan hatıratında, bu tutumundan dolayı Kamil Paşa'yı eleştirmiştir. Halbuki, Kamil Paşa kendi hatıratında bu suçlamaları kabul etmemektedir. Zira, Kamil Paşa bu meselelerin sadece askeri yoldan halledilemeyeceğini, bu nedenle de, Avrupa büyük devletleri ile istişare edildikten sonra askeri yola başvurulmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Bu nedenle de Said Paşa'yı sözlerini yanlış yorumlamakla suçlamıştır. Gül Çağalı Güven, *a.g.e.*, s. 342.

büyüklüğü ve yeni asker tertibinin uzun zaman alacak olması dolayısıyla asker sevk edilmesine dair olan karar yeniden gözden geçirilmelidir. Bu sebeple bir taraftan askeri hazırlıklara başlanırken, diğer taraftan ilgili devletlere başvuruda bulunarak Berlin Antlaşması hükümleri yerine getirilmelidir³⁷⁵. Osmanlı Devleti'nin hukukuna saygı göstermeyen Prens Aleksandr'ın Filibe'yi tahliye etmesi, gelebilecek istenmeyen hadiselerin mesuliyetinin Bulgarlara ait olacağı Osmanlı Sefirleri vasıtasıyla ilgili devletlere bildirilmelidir³⁷⁶. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Sultan II. Abdülhamit askeri müdahaleden yana değildi. Sultanın bu tutumunda, İngiltere ve Avusturya'ya güvenememesi ile Yunanistan'dan gelecek her hangi bir saldırıya karşı hazırlıksız yakalanmama düşüncesi de önemli rol oynadı³⁷⁷.

Padişah'ın bu istekleri karşısında, Meclis-i Vükelâ durumu yeniden müzakere etmeye başladı. Bu arada, Prens Aleksandr'ın Filibe'ye ulaşarak idareyi ele aldığını belirten telgraflar Bâb-ı Âli'ye ulaştı. Neticede, Meclis-i Vükela 21 Eylül 1885 tarihli mazbata ile şu sonuca vardı. Bu gibi hallerde alınacak tedbirler üç türdür, Birinci tedbir askeri yola başvurmak, ikinci tedbir diplomatik yolları kullanmak üçüncü tedbir ise her iki yolu birden denemektir. Fakat, bu mesele sadece diplomatik tedbirlerle çözümlenemeyeceği için Şarki Rumeli'ye asker sevki zaruridir. Bu nedenle, bir taraftan Edirne'deki askerler sevk edilirken diğer taraftan Berlin

³⁷⁵Zira, Berlin Antlaşması'nın 16. Maddesi, Osmanlı Devleti'ne müdahale hakkını tanımış olmakla birlikte bu durumdan büyük devletlerin haberdar edilmesini şart koşmuştu. Mahmut Celaledin, *a.g.e.*, s. 690.

³⁷⁶Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 205-206; Mahir Aydın *a.g.e.*, s. 259; Sultan II. Abdülhamit, niçin böyle bir yola başvurduğunu 1917 yılında kaleme aldığı hatıra defterinde şöyle açıklamaktadır: "93 harbinin perişan ettiği ordu daha toplanamamıştı. Hazine tamtakır olup, memurların aylıkları ve askerlerin masrafları güçlüklerle karşılanabiliyordu. Eğer hesapsız, kitapsız meydana atılsaydım, Bulgarlarla Sırp lar düşman değil, dost ve mütefik olurlar ve yalnız Şarki Rumeli meselesini değil, Makedonya meselesini de hallederlerdi... Gavril Paşa'nın Şarki Rumeli Valiliğ'in den uzaklaştırılmış olmasından ötürü gözüm kızsada işe girişseydim, 1912 yılındaki Balkan savaşlarını o zaman, yani ordusuz, parasız ve hazırlıksız bir sırada kendi elimle hazırlamış ve felakati davet etmiş olurum...", İsmet Bozdağ, *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1975, s. 29-31; Esasında II. Abdülhamit'in bu kadar ihtiyatlı davranmasının bir diğer sebebi de Avrupa kamuoyunda bir kere daha Bulgar katliamı suçlamalarına maruz kalmak istememesiydi. Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 261.

³⁷⁷Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 152-153.

Antlaşması'nı imzalayan devletler nezdinde girişimlerde bulunarak, antlaşma maddelerinin gereği yapılmalıdır³⁷⁸.

Görüldüğü gibi, Meclis-i Vükelâ'nın bu ikinci kararında da askeri müdahale ağırlık kazanmaktaydı. Ancak, Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı sefirlerine gönderdiği telgrafname ile diplomatik mekanizmanın hemen harekete geçirilmesini, aynı zamanda askeri birliklerin de hazır hale getirilmesini istedi³⁷⁹. Ayrıca, verilen emirlere göre hareket edilmesini, devleti büyük bir savaşa sürükleyecek tutumlardan kaçınılmasını da sıkı sıkıya tenbih etti³⁸⁰.

Bu gelişmeler sonucunda, Osmanlı Devleti Şarki Rumeli meselesinde askeri bir tedbire gerek görmedi³⁸¹. Rusya'nın İstanbul'daki sefiri Mösyö Nelidof ve Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefiri Şakir Paşa vasıtasıyla Rusya İmparatoruna tebligat yapıldı³⁸². Rusya Hükümeti 26 Eylül 1885'te İstanbul Rus Sefareti Baş Tercümanı Mösyö İvanof vasıtasıyla Şarki Rumeli meselesinde Osmanlı Devleti ile ortak hareket etme arzusunda olduklarını bildirdi. Hatta Rusya, Padişah'a her konuda yardımcı olmak istediklerini ve gerekirse bu konuda bir anlaşmanın dahi imzalanabileceğini ifade etti³⁸³.

Öte yandan Osmanlı Devleti, Fransa Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak, İtalya'nın Sicilya'daki olaylardan dolayı bölgeye yedi bin asker gönderildiğinin haber alındığını, İtalya'nın bu müdahalesi sahih oluyorsa, aynı uygulamanın kendilerine de tanınmasını istedi³⁸⁴.

³⁷⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 206-207.

³⁷⁹ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 260.

³⁸⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 207.

³⁸¹ B.O.A., B.E.O Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No:19, Vesika No:35.

³⁸² B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No:107.

³⁸³ B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 126.

³⁸⁴ B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 55.

Almanya Başbakanı Prens Bismark, Şarki Rumeli vukuatından dolayı, Osmanlı Devleti'nin yapacağı en münasip misilleme hareketinin antlaşmalarla temin edilmiş olan halin iadesine çalışmak olacağını belirtti. Bismark, Padişah'a tabii olan Prens Aleksandr'ın bu davranışının ahlaka ve sadakata aykırı olduğunu ve bu hareketinin men edilmesi hususunda Bâb-ı Âli'nin derhal Rusya İmparatoru'na başvurarak yardım ve desteğini sağlamaya çalışmasının en akılcı yol olacağını iddia etti³⁸⁵.

Böylece, Sultan II. Abdülhamit'le Kamil Paşa'nın ısrarla savunduğu diplomatik teşebbüsler semeresini vermiş, Avrupa büyük devletlerinden bir çoğunun desteği alınmış oldu.

b) Hükümet Değişikliği

Şarki Rumeli meselesinde askeri yola başvurmak fikrinde olan Said Paşa Hükümeti, siyasi çözüm taraftarı Padişah II. Abdülhamit'le bir anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bu nedenle II. Abdülhamit, başta Sadrazam Said Paşa olmak üzere hükümet üyelerini değiştirdi. 25 Eylül 1885'te yapılan bu değişiklik neticesinde; Sadarete Evkâf Nazırı Kamil Paşa, Meşihât'e Üryanizade Ahmet Esad Efendi, Seraskerliğe Tophane Müşiri Ali Paşa, Şuray-ı Devlet Riyasetine Arifi Paşa, Dahiliye Nezâreti'ne Maliye eski Nazırı Münir Paşa, Hariciyye Nezâretine Berlin Sefiri Said Paşa, Adliyüzyile Nezâreti'ne Server Paşa, Maarif Nezareti'ne Münif Paşa, Maliye Nezareti'ne Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne Aydın Valisi Hakkı Paşa, Nafia Nezareti'ne Maliye eski Nazırı Zühdi Efendi ve Evkâf Nezâreti'ne de Maliye Nazırı Zihni Efendi getirildi. Bahriye Nazırı Hasan Paşa, aynı vazifede kaldı³⁸⁶.

³⁸⁵B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No:21.

³⁸⁶Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 260.

Yeni hükümet, bir taraftan Şarki Rumeli'ye gerektiğinde müdahalede bulunabilecek askeri kuvvetin hazırlanması ile meşgul olurken, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Şarki Rumeli'deki hukukunun muhafazası için büyük devletler ile istişarede bulunmayı uygun gördü³⁸⁷. Netice itibariyle, Osmanlı Devleti Şarki Rumeli'ye herhangi bir askeri müdahalede bulunmadı³⁸⁸. Diplomatik yollarla bazı başarılar elde edildiyse de, Şarki Rumeli'yi geri almak mümkün olmadı.

c) Şarki Rumeli'nin Geri Alınabileceği Hususunda Yapılan Tartışmalar

Şarki Rumeli meselesinde Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu siyaset, bu vilayetin geri alınamayacağı intibasını gündeme getirmişti. Ancak, tam bu sıralarda beklenmeyen bir olay meydana geldi. Bulgarlar'ın Şarki Rumeli'yi ihlak etmesi ve Bâb-ı Âli'nin herhangi bir müdahalede bulunmaması Sırbistan'ı çileden çıkarttı. Aleksandr Battenberg'in Osmanlı Devleti tarafından Şarki Rumeli Valiliği'ne tayin edilmesi³⁸⁹ üzerine, Sırp Prensi Milan, Avusturya'nın da tahriki ile Balkanlar'daki dengenin kendi aleyhine bozulduğunu iddia ederek Bulgar Prensiği'ne karşı harp ilan etti. Fakat Bulgarlar, Silivnitsa'da yapılan savaşta Sırp'ları perişan ettiler. Sırp Prensi Milan, 3 Mart 1886'da savaştan önceki durum esas olmak üzere bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı³⁹⁰.

Bu durum en çok Sultan II. Abdülhamit'i sevindirmişti. Zira, Padişah böylece bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu. Çünkü, hem Bulgarlarla Sırp'lar arasında bir düşmanlık tesis edilmiş, hem de iki devletin silahlı kuvvetleri önemli ölçüde yıpranmış oluyordu. Ne var ki, Şarki Rumeli Vilâyeti hala geri alınabilmiş değildi.

³⁸⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 209.

³⁸⁸ B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No:19; Vesika No:35.

³⁸⁹ N. Nazif Tepedelenlioğlu, *Sultan II. Abdülhamit ve...* s., 69.

³⁹⁰ Türker Acaroğlu, "Bulgaristan", s. 394.

İstanbul'da, bir Sırp-Bulgar savaşının çıkacağı daha önceden tahmin ediliyordu. Nitekim, Sırlarla Bulgarlar'ın ihtilaf halinde olduğu dönemlerde Sadarette bulunan Said Paşa, bu ihtilafdan faydalanılarak Şarki Rumeli'ye acilen asker sevk edilmesini istedi³⁹¹. Ancak, Kamil Paşa'nın meseleye önce siyasi yoldan yaklaşılması gerektiği şeklindeki düşüncesine, Padişah II. Abdülhamit'de katılınca Said Paşa'nın çabaları boşa gitti. Sonuçta, 24 Mart 1886'da Bulgarlarla bir anlaşma yapılarak Bulgaristan Prensi Aleksandr'ın Şarki Rumeli Valiliği, Bâb-ı Âli tarafından kabul edildi. Buna karşılık, askeri bakımdan büyük önem taşıyan Rupçoz ve Kırcaali nahiyeleri Edirne Vilayeti'ne ilhak edildi³⁹².

Bu anlaşmayla mesele hallolmuş gibi görünse de tartışmalar daha da artarak devam etti. Suçlamaları kabul etmeyen, dönemin Sadrazamı Kamil Paşa, hatıratında: "... O sırada Sırlılar da Bulgaristan'a savaş açınca Heyet-i Vükela hemen ordu gönderilerek Şarki Rumeli'nin alınması kararını verdi. Ancak, Padişah'ın karşı çıkması üzerine, bu büyük fırsat kaçırılmış oldu..."³⁹³ demektedir. Kamil Paşa'nın bu sözlerine, 1328 (1910)'da Tanin Matbaası namına neşrolunan risalede şiddetle hücum edilerek deniliyor ki: "... Rum İli de kuvvetli bir Osmanlı Ordusu mevcut. Bulgaristan ile Sırbistan harp ediyor. Bu kadar münasip bir zamanda bizim de hukuk-i Osmaniye'yi müdafaya şitaban olmamız lazım iken, Kamil Paşa "Abdülhamit müsaade etmedi" diye kendisini kurtarmak istiyor. Devletin hayatına tealluk eden bir meselede Abdülhamit'e tebasbus ve şiddetli irtibat saikası ile koca bir kıta'ı Osmani'nin

³⁹¹ Sait Paşa hakkında, İngiliz gizli belgelerinde çok ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu belgelerde Sait Paşa ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: "...üç defa Başnazır olmuştur. Vatanı müthiş sever, ve aşırı derecede zekidir... İngilizleri sevdiği söylenmiştir, mameh son zamanlarda Rus dostu diye tanınmıştır... Türkiye'nin menfaatlerine hizmet ettiği müddetçe İngiliz dostu bir politika izlemiş fakat 1896'dan sonra Rusya'ya yakınlık göstermiştir. En büyük hatası sabırsız oluşu ve sultana karşı çok açık davranışdır. Kabinedeki nazırların çoğunu hakir görmüş ve doğunun Bismark'ı olmak istemiştir. 1885'te Şarki Rumeli'ye orduları yürütmek fikrini sultana kabul ettiremediği için istifa etmiştir." Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, c.I, İstanbul 1967, s. 27.

³⁹² İ. Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul 1972, s. 328; Süleyman Kocabaş, *II. Abdülhamit*, s. 172.

³⁹³ Gül Çağlı Güven, *a.g.e.*, s. 14.

bizden ayrılmasına ruy-i rıza göstermek, Kamil Paşa'nın yakasına kıyamete kadar asılı bir vebali azim olarak kalacaktır. İşte görülüyor ki Kamil Paşa bunu da inkar edemez"³⁹⁴.

Öte yandan, Tevfik Bıyıklıoğlu, "*Trakya'da Milli Mücadele*" adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin, Şarki Rumeli meselesinde istenilen sonuca niçin ulaşamadığını şöyle açıklamaktadır: "*Daha birkaç ay evvel (yani yedi yıl evvel) Tuna boyunda, Plevne önlerinde ve Balkanlar'da koca Rus ordularını durdurmuş, hırplamış, yıldırılmış ve bütün dünyaya cesaret ve yurtseverlik örnekleri vermiş olan kahraman Türk ordusunun, altı yıllık Bulgar Prensligi'nin henüz bir ordu denemiyecek haldeki kuvvetleri karşısında içine düşürüldüğü aciz ve çekingen durumu gözönüne getirince o vakit devletin başında, değil bir dahi ve kahraman, hatta küçük çapta akıllı ve az cesur bir adam bulunmasına esef etmemek elden gelmiyor*"³⁹⁵. Yazar, bu görüşleri ile o sıralarda Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Padişah II. Abdülhamit ile Sadrazam Kamil Paşa'yı ağır bir şekilde eleştirmiştir. Fakat, Hilmi Kamil Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun bu görüşlerine şiddetle karşı çıkmaktadır. Hatta, Hilmi Kamil Bayur bu hususta yazmış olduğu bir makale ile meseleye açıklık getirmek istemiştir. Bayur'a göre Şarki Rumeli vukuatında devletin başında bulunan Sadrazam Kamil Paşa³⁹⁶ ile Serasker Gazi Osman Paşa yakın tarihimizdeki yüksek seviyede sayılabilecek iki kuvvetli şahsiyettir. Ayrıca,

³⁹⁴İ. Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, c.VIII, s. 1354; Şarki Rumeli'ye asker sevki konusunda Prens Bismark Berlin Sefiri Tevfik Paşa'ya yaptığı açıklamasında; Osmanlı Devleti'nin politikasını eleştirerek, Bâb-ı Âli'nin müdahalede bulunma hususunda geç kaldığını, adeta fırsatı kaçırdığını belirtmiştir. İ. Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, c.VIII, s. 1356; Cevdet Paşa'ya göre Sırp-Bulgar savaşı devam ederken Osmanlı Devleti, bu fırsattan yararlanıp Şarki Rumeli'ye girebilirdi. Ancak, Edirne Ordu Müşiri Serhoş Tahir Paşa'nın levazımının noksanlığından bahsederek, Serasker Saib Paşa ile anlaşmazlığa düşmesi, İngilizler'in böyle bir müdahaleye karşı çıkması ve havaların soğuması gibi nedenler bu büyük fırsatın kaçmasına neden olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa *a.g.e.*, c.IV, s. 228.

³⁹⁵Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 51.

³⁹⁶Nitekim, İngiliz gizli belgelerinde de Kamil Paşa hakkında ilginç ifadeler görülmektedir. Bu belgelere göre: "*Kamil Paşa, Kıbrıs asıllı bir Musevi olup bir hayli iyi bir tahsili vardır. Kabiliyetli ve namusludur. Sultan onu, ihtilâlcî olmakla itham edip, Suriye'ye sürmüştür. Oğlu ve damadı şerefsizdir. Kamil Paşa, Mısır'da İngilizlere karşı hareketi yürütme emrini aldı. Ancak, görevinden alınıp Rodos'a sürülünce o da İngiliz elçiliğine iltica etti*". Erol Ulubelen, *a.g.e.*, c.I, s. 27.

Kamil Paşa'nın izlediği siyasete tamamen katılan Bayur, Sırp-Bulgar savaşından Kamil Paşa'nın da askeri müdahale istediğini ancak buna Sultan II. Abdülhamid'in engel olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Kamil Paşa'nın izlediği bu siyasetin son derece önemli sonuçları³⁹⁷ olduğunu belirten yazar, Kamil Paşa'ya karşı yönetilen eleştirilerin son derece haksız ve yersiz olduğunu belirtmektedir³⁹⁸.

Ali Fuat Türkgeldi, "*Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*" adlı eserinin, ikinci cildinde Şarki Rumeli'ye asker sevki meselesinde bazı açıklamalarda bulunmuştur. Türkgeldi'ye göre; Kamil Paşa, Padişah'ın vehim ve arzusunda kalarak daha ilk başta Şarki Rumeli'den vazgeçildiği kanaatını uyandırmıştı. Halbuki, birleşme olayından sonra, Avrupa büyük devletlerinden Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın, Berlin Antlaşması hükümlerine saygılı olduklarını belirtmesi, Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunabilme imkanı sağlamıştı. Bizde kalmasında er yada geç hiç bir askeri ve mali fayda beklenmeyen bir sancak için neticesi meçhul bir harbe girmek hatalı olur idi. Ancak, Bâb-ı Âli izlemiş olduğu bu hareket tarzı ile hem Berlin Antlaşması'nın ilgili maddelerinin ihlaline, hem de Bulgarların kuvvetlenerek İstanbul kapılarına dayanmalarına göz yummuştur. Bu arada Suldan II. Abdülhamit'in 1877-1878 yenilgisinden sonra harbe muhalif bir siyaset izlemesi de Şarki Rumeli'ye asker sevk edilmesini engellemiştir. Bu durum, bir yandan Yunanlıları cesaretlendirerek Makedonya üzerinde hak iddia etmelerine, diğer yandan da Bulgarların Makedonya'da ihtilâl komiteleri kurmalarına neden olmuştur³⁹⁹. Hatta, Ermeni ihtilâl hareketinin önderleri,

³⁹⁷Bu sonuçlar Kamil Paşa tarafından Sultan Abdülhamit'e sunulan bir arizada şöyle belirtilmiştir: 1 - Üç İmparator anlaşması dağıldı. 2 - Osmanlı Devleti'ni destekleyen doğu üçlü ittifakı oluştu. 3 - Yunanistan tehlikesi karşısında büyük devletlerin desteği sağlandı. 4 - Sırp tehlikesi de bertaraf edildi. 5 - Bulgaristan Prensiği'nin Şarki Rumeli'nin İlhakından sonra Osmanlı Devletine olan bağlılığı arttı. H. Kamil Bayur, *Sadrızam Kamil Paşa*, s. 37.

³⁹⁸H. Kamil Bayur, "Şarki Rumeli Meselesine Dair", *Belleten*, c.XX, S. 79, Ankara, 1956, s. 527-530.

³⁹⁹Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 243-246; Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin Şarki Rumeli meselesinde asker kulanmaması özellikle Bulgaristan'ı cesaretlendirdi. Bundan dolayı da Bulgaristan, Ayastefanos Antlaşması'nda kendilerine verilen Makedonya'yı yeniden ele geçirmek

kendilerinin de Bulgarların yolundan giderek bağımsızlığa ulaşacaklarını düşünüyorlardı⁴⁰⁰.

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nin Şarki Rumeli meselesinde takip ettiği politikanın lehinde ve aleyhinde pek çok görüş ileri sürüldü. Zaten buraya kadar olan bölümlerde de bu görüşleri ortaya koymaya çalıştık. Ancak, tarihi olayları değerlendirirken günümüzün değil, o devrin şartlarını gözönüne almayı unutmamalıyız.

1885'te Filibe'de isyan meydana geldiği vakit, Bâb-ı Âli'yi endişelendiren en önemli faktör, Avrupa büyük devletlerinin isyan hakkındaki görüşlerinin bilinmemesiydi. Bu durum ise, Avrupa'da bulunan Osmanlı elçilikleri ile, Bâb-ı Âli arasındaki irtibatsızlığın ne derecede olduğunu ortaya koymaktaydı. Zira, daha sonra özellikle Rusya, Avusturya ve Almanya gibi Avrupa'nın büyük devletlerinin isyan ile ilgili olumsuz düşünceleri öğrenilince gerçekten büyük bir fırsatın kaçırılmış olduğu anlaşıldı. Öte yandan, Sultan II. Abdulhamit'in 93 harbi yenilgisinden sonra, harp karşıtı bir politika izlemesi, Sadrazam Kamil Paşa'nın Padişahla aynı görüşü paylaşması, böyle bir sonucu kaçınılmaz kıldı. Oysa ki Osmanlı Devleti, isyan sonrası büyük devletlerle zamanında istişare edip, Berlin Antlaşması'ndaki haklarını yeterince savunabilseydi, Şarki Rumeli'nin geri alınması mümkün olabilirdi.

istemştir. Bu amaçla da Makedonya da Bulgar İhtiâl komiteleri kuruldu. Bu komiteler, Makedonya'da çeşitli fesat ve karışıklıklar çıkarmışlardı. Osmanlı Devleti de bunun üzerine Bulgar eşkiyalarına karşı gerekli önlemleri almaya çalıştı. Özellikle Görüce bölgesindeki ahali, bu tür hareketlere karşı uyarılmış ve emniyet tedbirleri artırılmıştı. B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No:20, Vesika No: 34.

⁴⁰⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 245; Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve...*, s. 176-178.

4 – Filibe İsyanı Karşısında Diğer Devletlerin Tutumu

a) Rusya'nın Tutumu

Şarki Rumeli meselesinde Rusya'nın en büyük rakibi İngiltere oldu. Zira, Şarki Rumeli tabirinin ilk defa İngilizler tarafından kullanılması ve Vilayetin büyük ölçüde İngiltere'nin desteği ile kurulması Balkanlar'daki Rus nüfuzunun sınırlandırılmasını sağladı⁴⁰¹. Rusya, 1877-1878 savaşında ve daha sonra Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nda Büyük Bulgaristan'ın tesisi için önemli gayret göstermişti. Ancak, Rusya'nın bütün bu teşebbüslerinin ana sebebi, kendi nüfuzu altında bir Bulgar Prensliği meydana getirip, İstanbul ve boğazlara yaklaşmak istemesiydi.

1885'te Filibe İsyanı ile meydana gelen Şarki Rumeli buhranı üzerine Osmanlı Devleti, Mösyö Nelidof ve Şakir Paşa vasıtalarıyla Rusya İmparatoru III. Aleksandr'a tebligatda bulundu⁴⁰². Bunun üzerine Rusya Hükümeti, 26 Eylül 1885'te İstanbul'daki Rus Sefareti Baş Tercümanı Mösyö İvanof'un aracılığı ile, Şarki Rumeli meselesinde Osmanlı Devleti ile ortak hareket etmek arzusunda olduklarını bildirdi⁴⁰³.

Rusya, aslında Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesine taraftar olup, 1878 Ayastefanos ve 1881 Üç İmparatorlar Antlaşmaları ile bu konuya uluslararası alanda savundu. Fakat, Bulgaristan'daki Rus aleyhtarı hareketler, isyan hazırlıklarının Rusya'dan gizli tutulması ve isyanın Prens'in İngiltere'den dönüşü esnasında yapılması, Rusya'nın tepkisine neden oldu. Çünkü, Rusya bu olayın İngiltere tarafından tertiplendiği ve Bulgaristan'ın İngiliz nüfuzu altına girdiğini düşünüyordu⁴⁰⁴.

⁴⁰¹Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 177; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁰²B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107.

⁴⁰³B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107.

⁴⁰⁴Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 43.

Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etmesi ve Osmanlı Devleti'nin bu duruma herhangi bir müdahalede bulunmaması, Rusya'yı müttefikleri karşısında küçük düşürmüştü. Bunun üzerine Rusya, Bulgaristan'a asker sevk etmek istemişse de Almanya ve Avusturya'nın tepkisinden çekindiği için böyle bir müdahalede bulunamadı⁴⁰⁵. Rusya'nın bu tutumunda ısrar etmesi, Üç İmparatorlar Antlaşması'nın sona ermesine neden oldu. Çünkü, Rusya'nın Balkanlar'a inerek nüfuzunu genişletmek istemesi en çok Avusturya'yı rahatsız ediyordu. Bu arada Avusturya, Bulgaristan'daki Rus nüfuzunun sona ermesini fırsat bilerek, kendi egemenliğini tesis etmek istedi. Bütün bu olaylar, Rusya ile Avusturya'nın aralarının açılmasına ve daha sonra da Üç İmparatorlar liginin dağılmasına neden oldu⁴⁰⁶.

Bu olaylar çerçevesinde, Rusya İmparatoru'nun amacı, Bulgaristan Prensi Aleksandr'ın azledilmesi idi. Hatta, İmparator bu amaçla Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bile bulunmuştu⁴⁰⁷. Rusya, asırlardır savaş halinde olduğu Osmanlı Devleti ile Şarki Rumeli meselesi yüzünden yakın ilişkilerde bulundu. Bu durum, Bâb-ı Âli tarafından büyük bir şaşkınlıkla karşılandı.

Öte yandan, bu gelişmelerden rahatsız olan Rus hükümeti daha da ileri giderek, Şark Rumeli meselesinin uluslararası bir konferansta çözüme kavuşturulmasını istedi. Rusya İstanbul Sefiri Mösyö Nelidof'da böyle bir konferansta, Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerini ve Bulgarlar'ın Şarki Rumeli'den çekilmelerini isteyeceklerini belirtti⁴⁰⁸. Diğer taraftan, Prens Aleksandr'ı hedef adam haline getiren Rus Çarı, bundan sonra Prens Bulgaristan'ı terketmesi için yoğun çaba sarfetti. Nitekim, Sofya'da harbiye

⁴⁰⁵Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 178.

⁴⁰⁶Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 25.

⁴⁰⁷B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107.

⁴⁰⁸B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 185, Vesika No: 1.

bakanı olan bir Rus generali Çar'ın emriyle azledilerek Rusya politika memuriyetine ateşemilter olarak atandı⁴⁰⁹.

b) Bulgaristan'ın Tutumu

Filibe isyanı ile Şarki Rumeli'deki Bulgarlar'ın ayaklanması, en çok Bulgaristan Prenslığı'ni memnun etmişti. Prens Aleksandr'ın Şarki Rumeli'ye gelerek idareyi ele alması ile Ayastefanos'taki Büyük Bulgaristan kısmen de olsa fiiliyata geçirildi.

Ancak, Bulgaristan'ın bu hareketi, başta Rusya olmak üzere, Sırbistan ve Yunanistan tarafından büyük tepki ile karşılandı. Osmanlı Devleti ise, tepki göstermekle beraber askeri müdahalede bulunamadı. Bu olay üzerine de Sırbistan Bulgaristan'a savaş ilen etti. Ama bütün bu olanlar Bulgaristan'ı yıldırmadı. Prens tarafından olağanüstü toplantıya çağrılan Bulgar Sobranya'sı, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'la ilhakını tasdik ve Bulgar ordusunun seferber hale getirilmesi içinde beş milyon Frank sarfını oybirliği ile karara bağladı⁴¹⁰.

Sırp-Bulgar Savaşı devam ederken, Prens Aleksandr 18 Kasım 1885'te Sadrazam'a bir telgraf çekerek, yürüttüğü siyaseti ve aldığı durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"Altesinizin 16/11/1885 tarihli telini aldığımı bildirirken şunu söylemek isterim ki, Filibe'den bu ayın 14'ünde çıktım. Bulgar askerlerinin bir kısmı bundan da önce Şarki Rumeli'den çıkmıştı ve kalanı da aynı günde bu yolda emir aldıkları için Bulgaristan'a doğru yürümektedir. Binaenaleyh, Altesinizden şunu müşahede etmesini rica ederim ki, benim ve askerlerimin Şarki Rumeli'den çıkışı Altesinizin telinin alınmasından önce olmuştur. Dolayısıyla bunları Padişah'a ve Bâb-ı Âli'ye sunmanızı ve Sırp taarruzunu

⁴⁰⁹B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, Dosya No: 19, Vesika No: 35.

⁴¹⁰Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 50.

defetmek ve bütünlüğüne riayet ettirmek için Osmanlı Hükümeti'nin almayı düşündüğü tedbirleri bana bildirmenizi dilerim"⁴¹¹.

Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi Prens Aleksandr zor durumda kalınca, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirerek yardımını talep ediyordu. Fakat, bir müddet sonra Prens Aleksandr, Sırpı önce Silivnitsa'da daha sonra da Fabribrod'da mağlup etti⁴¹². Bulgaristan'ın bu başarıları Şarki Rumeli'deki durumunu daha da kuvvetlendirdi.

Öte yandan, Şarki Rumeli'nin ilhakı, Bulgaristan için pek çok zorlukları da beraberinde getirdi. Mesela, 28 Ekim 1885'te Rusçuk'daki bir kısım Bulgar tüccarları, Hariciye Nezâreti'ne sundukları bir tahriratda şu sorunları dile getiriyorlardı: *"Bulgaristan ihtilâl hareketinin, Rusya'nın malumatı olmaksızın gerçekleştirilmesi, Rusya'nın Bulgaristan Prensi'ne cephe almasına yol açmıştır. Ruslar, daha da ileri giderek, Bulgaristan'a bazı ajanlarını yollamışlar ve bu ajanları vasıtasıyla da, bazı Avrupa gazetelerinde, Bulgarlar aleyhinde faaliyetde bulunmuşlardır. Rusya, böyle davranmakla Bulgar halkını ümitsizliğe düşürmek istemiş, bunun için de yalan haberler neşretmekten çekinmemiştir. Diğer taraftan, bu isyan, Bulgar halkına pahalıya malolmuştur. Zira, Bulgarların Padişah'a karşı bir savaşa niyetleri olmayıp ancak Avrupa umumi efkârı sonucu böyle bir harekete başvurdıkları gözardı edilmemelidir. Bir çok Bulgar; humma, sıtma, ishal vesair hastalıklardan telef olmuştur. Zahire yetersizliği, doktor ve seyüzyılar hastanelerin noksanlığı ve soğukların bastırması da hastalıkların artmasına neden oldu. Ayrıca, Bulgar ordusunda deneyimli ve bilgili kumandanların eksikliği de hissedilmektedir"*⁴¹³.

⁴¹¹Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 48; H. Kamil Bayur, *a.g.e.*, s. 112.

⁴¹²Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 47; Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c.IV, s. 227.

⁴¹³B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 184, Vesika No: 101.

Bu arada 9 Ekim 1885'te İstanbul'a gelen iki Bulgar mebusu Padişah II. Abdülhamit'le görüşerek, Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesinin tanınmasını istediler⁴¹⁴. Osmanlı Devleti ise, Gadban Efendi'yi Sofya'ya göndererek, Bulgaristan'daki durum hakkında ayrıntılı bilgi aldıktan sonra, konuyu müzakere edeceğini bildirdi⁴¹⁵. Gadban Efendi, Sofya'ya geldiğinde Prens Aleksandr tarafından gayet iyi karşılandı. Aleksandr, Gadban Efendi ile yaptığı görüşmede; Bulgaristan'la Şarki Rumeli'nin birleşmesinin kabul edildiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin bazı menfaatler elde edeceğini ifade etti⁴¹⁶. Sultan II. Abdülhamit, savaş istemediği için Prens Aleksandr'ın bu teklifini olumlu karşıladı. Zira II. Abdülhamit, Aleksandr'ı Şarki Rumeli Valiliği'ne getirmeyi, böylece devlete olan bağlılığını artırmayı düşünmüştü. Bu hareket, Bulgaristan'ın bağımsızlık isteğini bir süre için de olsa engellemiş oluyordu. Nitekim 1 Ocak 1886'da, Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prensi ile bir anlaşma yaparak Prensi Şarki Rumeli Valiliği'ne tayin etti. Ayrıca Şarki Rumeli Valiliği her beş yılda yine Bulgaristan Prensi'ne verilecek, buna karşılık Kırcaali kazası ile Rodop'lardaki bazı Pomak⁴¹⁷ köyleri, Bulgaristan'dan ayrılarak Edirne Vilayeti'ne bağlanacaktı⁴¹⁸. Böylece, Bulgaristan istediğini elde etmiş oluyordu.

Fakat, Rusya bu durum karşısında, Prens Aleksandr'ı 21 Ağustos 1886'da bir darbe ile istifaye mecbur etti. Aleksandr, daha sonra Rusya'ya

⁴¹⁴B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 141.

⁴¹⁵B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107.

⁴¹⁶B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 186, Vesika No: 126.

⁴¹⁷Pomaklar, Balkanlar'da Pomakça konuşan müslümanlara verilen addır. Dillerinin Bulgarca'ya yakın olmasından dolayı, Bulgarlar onları Bulgarca konuşan müslümanlar olarak tarif ederler. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevat Eren, "Pomaklar", s. 572-576; Pomaklar öz ve öz Türktür. Bunlar Orta Asya'dan kuzey göç yolunu takip ederek, Ukrayna ile Besarabya'ya giden buradan XI.asırda Balkanlara inen Kıpçakların veya Avrupalıların Kuman olarak adlandırdıkları kabilelerin torunlarıdır. İlker Alp, "Pomak Türkleri ile İlgili Bazı Gerçekler", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 33, Ankara 1992, s.2; İlker Alp, "Bulgaristan'da Türk Nüfusu", s.5-10.

⁴¹⁸Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 50; H. Kamil Bayur *a.g.e.*, s. 113.

kaçırıldı. Buradan da Avusturya sınırına sevk edildi. Ancak, bu olay Bulgaristan'daki Rus nüfuzunun tamamen sona ermesine neden oldu⁴¹⁹. Hükümetin başına geçen Stanbulof, Rusya aleyhtarlığı bir politika izlemeye başlayarak, bu konuda kararlı olduğunu Çar'a gösterdi. Bu arada Prens Aleksandr, Bulgaristan'a tekrar çağrılarak alkışlar içinde tahta oturdu⁴²⁰. Fakat, Çar'ın tehdidi üzerine 7 Eylül 1886'da tahtdan vazgeçip⁴²¹ Bulgaristan'dan ayrılmak zorunda kaldı⁴²².

Görüldüğü gibi, Filibe İsyanı ve Şarki Rumeli ile birleşme, Bulgaristan için pek de kolay olmadı. Bir yandan Rusya ve diğer Balkan devletlerinin baskısı, diğer yandan yiyecek, giyecek ve tıbbi malzeme eksikliği, Bulgarlar için büyük bir sıkıntı teşkil etti. Ancak, bütün bu zorluklar, Bulgaristan'ı amacından uzaklaştıramadı. Aksine, daha da güçlendirdi. Sonuçta, Şarki Rumeli buhranından en karlı çıkan yine Bulgaristan Prenslığı oldu.

c) Almanya'nın Tutumu

Almanya Şansöliyesi Prens Bismark, Şarki Rumeli vukuatından dolayı, Osmanlı Devleti'nin yapacağı en münasip misilleme hareketinin, antlaşmalarla temin edilmiş olan durumun iadesine çalışmak olacağını belirtmiştir. Bismark ayrıca, Padişah'a tabi olan Prens Aleksandr'ın bu

⁴¹⁹Bulgarlar, Rusya'nın Prens Aleksandr'ı zorla kaçırmaları üzerine büyük tepki gösterdiler. Bunun için Rus yanlısı Partinin şeflerinden Zankoff ile, Metropolit Klemanti'yi Bulgaristan'dan kovdular. Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁴²⁰E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c.VIII, s. 110.

⁴²¹İlginçtir ki Osmanlı Devleti, Prens Aleksandr'ın Rus tehdidi ile Prenslikten ayrılmasından Ferdinand'ın ikinci Bulgar Prenslığı'ne seçilmesine kadar geçen süre zarfındaki karışıklıklardan faydalanmamış ve kendine menfaatler sağlamak için çalışmamıştır. Yorga, *a.g.e.*, c.V, s. 605.

⁴²²Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 52; Haluk F. Gürsel, *a.g.e.*, s. 139; Bulgar Sabranya'sı 7 Temmuz 1887'de toplanarak, Saxe-Cabourg Gotha Prensi Ferdinand'ı Bulgaristan Prenslığı'ne getirdi. Ferdinand, anne tarafından Fransa Kralı Louis Philippe'nin torunuydu. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan ordusunda görev yapmıştı. Bu nedenle Avusturya ve Almanya, Ferdinand'ın Prenslığını desteklemişlerdir. Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 48; Ancak, Osmanlı Devleti Ferdinand'ı Bulgaristan Prenslığı'ne seçilmesinin gayri meşru ve Berlin Antlaşması hükümlerine aykırı olduğunu bir nota ile büyük devletlere bildirdi. Hatta bu amaçla Bulgaristan Başbakanı Stanbulof'a dahi telgraf gönderdi. B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No: 22, Vesika No: 17.

davranışının ahlaka ve sadakata aykırı olduğunu dile getirerek, Bâb-ı Âli'nin bu hususta derhal Rusya İmparatoru'na başvurarak ortak hareket etmesi gerektiğini tavsiye etti⁴²³.

Diğer taraftan Prens Bismark, Bulgaristan'daki müslümanların silahlarının toplanması bahanesiyle dökülecek kanlardan Prens Aleksandr'ın mesul tutulacağını belirterek, Bulgaristan Prensi'ne dikkatli olması hususunda ikazda bulundu. Aleksandr'da Bismark'ın bu uyarılarını dikkate aldı. Zira, Sofya'da alınan bazı tedbirler ve gazetelerde neşrolunan haberler, Bismark'ın bu uyarılarının semeresiz kalmadığını göstermiştir⁴²⁴.

Berlin Kongresi müzakerelerinde Osmanlı Devleti elçilik heyetine ağır hakaretlerde bulunan Bismark'ın, Şarki Rumeli meselesinde tavır değiştirmesi Bâb-ı Âli'de şaşkınlık yaratmıştır. Ancak, Bismark'ın bu tutumunun nedenini 1881'de imzalanan Üç İmparatorlar Antlaşması'nda aramak gerekir. Zira, Rusya ve Avusturya bu antlaşmayla Almanya'nın müttefiki olmuştu. Dolayısıyla, Rusya'nın Şarki Rumeli ile Bulgaristan'ın ittifadına karşı oluşu ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, Bismark'ın böyle bir siyaset izlemesini zorunlu hale getirdi.

Prens Bismark, Şarki Rumeli buhranın çözümü konusunda Osmanlı Devleti'ne bazı önerilerde bulundu. Bismark'a göre, Şarki Rumeli meselesi, devletlerarası bir konferansta müzakere edilmeliydi. Hatta, Osmanlı Devleti böyle bir konferans için geç bile kalmıştı.

Yine Bismark, toplanacak olan bu konferansda, Osmanlı Devleti'nin en iyi neticeyi alabilmesi için elinden gelen gayreti göstereceğini de ifade etmiştir. Bu nedenle de Osmanlı Devleti, acilen böyle bir toplantının

⁴²³B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 21.

⁴²⁴B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 55.

yapılmasını sağlamalı ve bu konuda engel olabilecek devletleri saf dışı bırakmalıydı⁴²⁵.

d) İngiltere'nin Tutumu

İngiltere, 1881'de Almanya, Avusturya ve Rusya arasında imzalanan Üç İmparatorlar Antlaşması ile Balkanlar'da saf dışı edilmişti. Bu durumu kabullenemeyen İngiltere, Prens Aleksandr'la olan akrabalık bağlarını da kullanarak Bulgaristan'a nüfuz etmeye çalıştı. Bu nedenle de, biraderinin düğünü için Londra'ya gelen Prens Aleksandr'a, Şarki Rumeli ile birleşme zamanının geldiğini ve suhuletle hareket edildiği takdirde kendisini destekleyeceklerini vaad etti. Zaten aynı fikirde olan Prens, şüpheleri üzerine çekmemek için İngiltere'den sonra Fransa'ya uğramış ve Rusya'ya, sadakatle hizmet edeceğine dair sözler vermiştir. 1885'te Bulgaristan'la Şarki Rumeli'nin ilhakı üzerine İngiltere Hükümeti, isyanla herhangi bir ilgisi yokmuş gibi davrandı⁴²⁶. Hatta, isyanın duyulmasından sonra İstanbul'daki İngiliz Sefareti'ne bir telgraf gönderen Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Prens Aleksandr'ın Filibe'ye hareketinin doğru olup olmadığı ve Bulgarlar'ın Şarki Rumeli'den Edirne hududuna asker sevketmeleri üzerine Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerin durumu hakkında bilgi istedi⁴²⁷.

İngiltere Hükümeti, bu olayın Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunu kabul etmekle birlikte, "olmuş-bitmiş şeyler" için asker sevketmenin hiç bir sorunu çözemeyeceğini dile getirdi. Bu konuda Rusya'nın muhalefetini anlamsız bulduğunu ifade eden İngiltere, sorunun müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulmasının daha akılcı olacağını iddia etti⁴²⁸. İngiltere'nin bu

⁴²⁵B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No: 19, Vesika No: 45.

⁴²⁶Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 263.

⁴²⁷B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 16.

⁴²⁸Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 263.

tutumunda, Türk düşmanı olan Gladstone'un iktidarda bulunması da önemli rol oynamıştı⁴²⁹.

e) Yunanistan'ın Tutumu

Yunanistan Hükümeti, Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesinden son derece rahatsız oldu. Bu nedenle, konunun sürüncemede kalmasının daha büyük karışıklıklara yol açacağını belirten Yunanistan, meselenin bir an evvel büyük devletlerin de katılacağı bir konferansla çözüme kavuşturulması taraftarıydı⁴³⁰.

Makedonya'da öteden beri gözü olan Yunanistan, Bulgaristan'ın Filibe İsyanı ile bu bölgeye yaklaşmasını büyük bir tehlike olarak gördü. Bu amaçlada, isyandan sonra Osmanlı Devleti'ne başvurarak Girit, Epir ve Makedonya'yı istedi. Hatta, bu arada Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında küçük çapta çarpışmalar bile oldu. Ancak, Fransa'nın bu olayı desteklemesine rağmen, başta İngiltere olmak üzere büyük Avrupa devletlerinin muhalefeti karşısında Yunanistan yalnız kaldı. Bu durum üzerine büyük devletlere başvuran Yunanistan Hükümeti, isteklerinden vazgeçtiklerini ancak Şarki Rumeli Rumları'nın emniyet altına alınmasını istedi⁴³¹.

f) Avusturya'nın Tutumu

Avusturya, Üç İmparatorlar Antlaşması'nı imzalayan devletlerden birisiydi. Ancak, Balkanlar'da öteden beri Rusya ile nüfuz mücadelesi içerisindeydi. Rusya böyle bir antlaşmayla, Avusturya'nın Balkanlardaki herhangi bir tecavüz hareketine engel olmak istemişti⁴³².

⁴²⁹Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 49.

⁴³⁰B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107.

⁴³¹Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 182.

⁴³²Almanya Başbakanı Prens Bismark, Üç İmparatorlar Antlaşması ile Balkanlar'da Rusya ile Avusturya arasındaki amansız mücadeleye engel olmak istemişti. Bismark'a göre, Avusturya Bulgaristan işlerine karışmamalı, Rusya'da Sırbistan'la uğraşmamalıydı. Ancak, hem Avusturya'nın

Bulgaristan'ın, Rusya'dan habersiz Şarki Rumeli'yi ilhak etmesi, bu bölgedeki Rus nüfuzunun sona ermesine neden olmuştu. Bu durum, Avusturya için bir kazanç sayılabilirdi. Ancak, Avusturya bu ilhaka esasında karşıydı. Zira, Bulgaristan'ın Makendonya'ya doğru yayılması Avusturya çıkarlarına engel teşkil ediyordu. Bunun üzerine harekete geçen Avusturya, Sırbistan'ı teşvik ve tahrik ederek, Bulgarlar üzerine göndermeyi başarmıştı. Fakat, Bulgarların Sırpları Silivnitza'da mağlup etmesi, Sırbistan'daki Avusturya nüfuzunu da sona erdirmişti⁴³³.

Diğer taraftan, Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi kolayca ilhak etmesi ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda sessiz kalması, Avusturya'yı endişelendirdi. Avusturya Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek, Bosna-Hersek'in kendilerine verilmesini istedi. Avusturya'nın bu konudaki dayanağı ise, Şarki Rumeli'deki Bulgar ileri hareketi oldu. Ancak, Osmanlı Devleti Avusturya'nın bu teklifini kabul etmedi⁴³⁴.

Aslında Avusturya'nın bütün bu çabaları, Balkanlar'daki hakimiyetini genişletmeye ve özellikle Bosna-Hersek'i almağa yönelikti. Bulgaristan olayında, ittifadın aleyhinde yer almasının ve Osmanlı Devleti'ne şirin gözükmek istemesinin ana sebebini de bu çerçevede düşünmek daha gerçekçi olacaktır.

g) Sırbistan ve Karadağ'ın Tutumu

Bulgaristan'ın Şarki Rumeli ile birleşmesi en fazla Sırbistan'ı kızdırdı. Çünkü, Bulgaristan Balkanlar'ın hassas dengesini kendi lehinde değiştirmiş ve Makedonya'ya yaklaşmış bulunuyordu. Avusturya'nın da tahrikiyle Sırbistan,

hem de Rusya'nın Bismark'ın bu öğüdünü dikkate almayarak, birbirlerinin hakimiyet alanlarına girmek istemeleri, I. Dünya Savaşı'nın ana nedenlerini oluşturmuştur. H. Kamil Bayur, *a.g.e.*, s. 115-116.

⁴³³Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I., s. 51; H. Kamil Bayur, *a.g.e.*, s. 115.

⁴³⁴Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 180.

Bulgaristan Prenslığı'ne savaş ilan etti⁴³⁵. Sırp Prensi Milan, Silivnitza'da ağır bir yenilgiye uğradı⁴³⁶. Bu ağır yenilgi, tahtı zaten sallantıda olan Prens Milan'ın daha da kötü duruma düşmesine neden oldu. Bu arada, Sırp tahtının diğer varisi olan Kara Yorgeviç Ailesi, Avusturya düşmanıydı. Bu durum Avusturya'nın harekete geçmesine neden olmuş ve Sırbistan ile Bulgaristan arasında 3 Mart 1886'da ilhaksız, tazminatsız bir antlaşmanın yapılmasını sağlamıştır.⁴³⁷

Öte yandan Karadağ Prenslığı ise, Şarki Rumeli meselesinde Osmanlı Devleti'nden yana tavır değiştirmiştir. Karadağ'ın bu tutumunda, Rusya'dan aldığı talimatın büyük rolü olmuştur⁴³⁸.

5 - Osmanlı - Bulgar Yakınlaşması ve Suret-i Tesviye Anlaşması

Osmanlı Devleti Şarki Rumeli olayında başlangıçta Prens Aleksandr'ın azledilmesinden yanaydı. Hatta, bunun için Rusya ile aynı saflarda yer almayı dahi göze almıştı⁴³⁹. Fakat, Bâb-ı Âli daha sonra konuyu şahsi bir mesele olmaktan çıkartıp, Aleksandr'ın askeriyle birlikte Sofya'ya dönmesini ve Berlin Antlaşması'nın tatbikini yeterli görmüştü. Rusya İmparatoru III. Aleksandr'ın muhalefeti ile yalnız duruma düşen Prens'in tekrar kazanılması için bazı teşebbüslerde bulunuldu. Bâb-ı Âli'nin bu olumlu tavrı karşısında Prens Aleksandr da Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya başladı. İşte bu sırada Osmanlı Devleti, Bulgar milletinden olup uzun zamandır devlete sadakatle hizmette bulunan Jorji Efendi'yi ahaliyi itaate davet eden bir beyanname ile 19 Kasım 1885'te Şarki Rumeli'ye gönderdi.

⁴³⁵Türker Acaroğlu, "Bulgaristan", s. 394.

⁴³⁶Yorga, *a.g.e.*, c.V., s. 604.

⁴³⁷Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 181.

⁴³⁸B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 183, Vesika No: 42.

⁴³⁹B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107.

Bâb-ı Âli, bir taraftan Bulgar ahaliye bu beyannameyi tebliğ ederken, diğer taraftan da Şarki Rumeli Muvakkat İdaresi'nde görevli bulunan memurlara bildirilmek üzere bir beyanname daha hazırladı⁴⁴⁰. Bu iş için Lebib ve Gadban Efendiler görevlendirildi. 2 Aralık 1885'te Filibe'ye ulaşan Lebib ve Gadban Efendiler, ahali tarafından gayet iyi karşılandılar. 6 Aralık 1885'te Filibe'deki durum hakkında Bâb-ı Âli'ye bilgi veren Lebib ve Gadban Efendiler; her tarafta mahalli idarenin hakim olduğunu, bu idarenin merkezinin Sofya olduğunu, Şarki Rumeli ahalisinin askere verdikleri levazıma karşılık ellerinde bulunan senetlere itibar etmediklerini ve bu nedenle galeyan halinde bulunduklarını, böyle bir ortamda askeri bir müdahale istemediklerini ifade etmişlerdi⁴⁴¹.

Prens Aleksandr, 4 Ocak 1886'da Gadban Efendi ile İstanbul'a gönderdiği bir arızasında, Şarki Rumeli hadiselerine mecburen katıldığını, bu hususta Padişah'ın affına sığındığını ve Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesine, Osmanlı Devleti için bazı menfaatlerin sağlanması şartıyla, rıza gösterilmesini beyan etti. Osmanlı Devleti de Prens'in bu talebini makul karşıladı⁴⁴². Bu ılımlı hava neticesinde, Bulgaristan Umur-ı Ecnebiye Müdürü Mösyö Canof, Bulgaristan Komiseri Gadban Efendi ile birlikte 24 Ocak 1886'da İstanbul'a geldi. Bâb-ı Âli ile Mösyö Canof arasında 1 Şubat 1886 tarihinde, Şarki Rumeli meselesinin haline dair bir "*Suret-i Tesviye*" olan itilafname imzalandı. Bu itilafnameye göre: Şarki Rumeli Valiliği Bulgaristan Prensi Aleksandr'a verilecek ve bu vazife, her beş yıl sonunda yenilenecektir. Osmanlı Devleti'nin, Şarki Rumeli Vilayeti hududunun işgal ve savunma hakkından vazgeçmesine karşılık, Kırcaali kazasıyla o zamana kadar Şarki Rumeli idaresine geçmemiş olan Rodop arazisi yani Ropcoz kazası Osmanlı

⁴⁴⁰ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 273-274.

⁴⁴¹ B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 185, Vesika No: 128.

⁴⁴² B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 186, Vesika No: 126.

idaresinde kalacaklardır. İtilafnamenin diğer önemli bir noktası da, Şarki Rumeli ve Bulgaristan'la Rumeli'deki diğer Osmanlı vilayetlerine yapılacak bir taarruzda, iki taraf askerlerinin bir komuta altında hareket edeceklerine dair olan askeri ittifaktı. Bunun yanında, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ve Şarki Rumeli hakkındaki diğer maddeleri, eskiden olduğu gibi uygulanacaktı. Dahili Nizamname, Şarki Rumeli Vilayeti'nin daimi asayişini ve vilayette bulunan ahalinin refah ve saadetini sağlamak için, Bâb-ı Âli ile Prens tarafından tayin edilecek memurlardan meydana gelen bir komisyonda gözden geçirilerek, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri de dikkate alınmak şartıyla, mahalli ihtiyaçlara göre değiştirilecektir. Böyle hazırlanmış olan "suret-i tesviye" Padişah II. Abdülhamit tarafından tasdik edildikten sonra, Avrupa devletlerine de bildirilmiştir.

Ancak, bu itilafname Şarki Rumeli'yi tamamen Bulgaristan topraklarına katmak isteyen Bulgar ahali tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti askeri ittifakı öngören maddeyi anlaşma metninden çıkarmak zorunda kaldı. Diğer taraftan Rusya da bu anlaşmaya karşı çıkmış ve anlaşma metnindeki "Prens Aleksandr" ismini sildirterek, yerine "Bulgaristan Prensi" ibaresini yazdırdı. Bu değişikliklerden sonra, Osmanlı-Bulgar itilafnamesine 24 Mart 1886'da son şekli verilmiş oldu⁴⁴³. Böylece Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesini resmen kabul etti.

⁴⁴³Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 276-277.

D - İSTANBUL (TOPHANE) KONFERANSI VE FİLİBE İSYANI'NIN TANINMASI

1 - Konferans'da İleri Sürülen Teklifler

a) Avrupa Devletleri'nin İleri Sürdüğü Teklifler

Osmanlı Devleti, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi sonucu meydana gelen buhranın giderilmesi için devletlerarası bir konferansın toplanmasını gerekli görüyordu⁴⁴⁴. Nitekim, Bâb-ı Âli'nin teklifi ile Berlin Antlaşması'nı imza eden devletlerin elçileri İstanbul'da bir konferans düzenlemişlerdir⁴⁴⁵. 5 Kasım 1885'te Tophane Kasırı'nda başlayan bu konferansta, Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Said Paşa ile Adliye Nazırı Server Paşa, İtalya'yı büyükelçi Comte Corti, Avusturya'yı büyükelçi Baron de Calice, Fransa'yı büyükelçi Marquis de Noailles, Almanya'yı büyükelçi Mösyö Radowitz, Rusya'yı büyükelçi Mösyö Nelidof ve İngiltere'yi de fevkalade murahhas ve orta elçi Sir William White, temsil ediyorlardı⁴⁴⁶.

Konferans, Said Paşa'nın açış nutku ile müzakerelere başlamış ve her bir delege, kendi devletinin görüşlerini belirten açıklamalar yapmıştır. Buna göre, konferansa katılan devletlerin görüşleri şu şekilde olmuştur:

Rusya adına söz alan Mösyö Nelidof Bulgaristan'la Şarki Rumeli'nin birleşmesine razı olmayacaklarını belirterek, Berlin Antlaşması'nda öngörülen statükonun yeniden sağlanmasını istemiştir.

⁴⁴⁴Şarki Rumeli buhranının ortaya çıkmasından sonra Rusya Hükümeti, İstanbul Sefiri Mösyö Nelidof aracılığıyla Osmanlı Devletine başvurmuş ve sorunun devletlerarası bir konferansda çözülmesini istemişti. B.O.A., *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8, Dosya No: 189, Vesika No: 107; Almanya Başbakanı Prens Bismark'da Şarki Rumeli buhranının ancak uluslararası bir konferansda çözüme kavuşturulacağını hatta böyle bir konferans için geç bile kalındığını ifade etmişti. B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No: 19, Vesika No: 45.

⁴⁴⁵B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No: 20, Vesika No: 25.

⁴⁴⁶Ali Fuat Türk geldi, *a.g.e.*, c.II, s. 233; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 277.

İngiltere'nin görüşlerini belirten Sir William White, Şarki Rumeli'de meydana gelen durumun, Berlin Antlaşması hükümlerine göre meşrulaştırılmasını istiyordu. Böylece, eyaletten kovulmuş olan Gavril Paşa'nın yerine, Prens Aleksandr, beş yıl süre ile Şarki Rumeli Valiliği'ne atanmış olacak, eyalet de yine Padişah'ın hakimiyeti altında kalacaktı⁴⁴⁷. Dolayısıyla İngiltere Delegesi Sir White, hem Bulgaristan'daki İngiliz nüfuzunu korumuş hem de Osmanlı Devleti'ni küstürmemiş oluyordu. Sir White, bu fikirlerinin konferansca kabul edilmesi için büyük çaba göstermiştir.

Fransız delegesi ise İngiltere'nin görüşlerine tamamen katıldığını belirterek, Prens Aleksandr'ın Şarki Rumeli Valiliği'ne atanmasının Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun olacağını ifade etmiştir.

Öte yandan Rusya, Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın önerilerine şiddetle karşı çıkarak, Berlin Antlaşması'ndaki statükonun iadesini istedi. Zira Rusya, Şarki Rumeli meselesinin başlangıcından beri Bulgaristan'a karşı cephe almıştı. Balkanlar'daki nüfuzunu İngiltere'ye kaptırmak istemeyen Rus Hükümeti, Şarki Rumeli'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini, kendi menfaatlerine daha uygun buluyordu. Avusturya'da Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'ye yerleşmesi ile Balkanlar'daki dengenin kendi aleyhinde bozulduğunu öne sürmüştü ve Rusya ile aynı fikirde olduğunu ifade etmişti. Almanya ise, Rusya ve Avusturya'nın müttefiki olduğu için bu birleşmeye karşı çıktı⁴⁴⁸.

b) Osmanlı Devleti'nin İleri Sürdüğü Teklifler

Birinci ve ikinci oturumlar bu tartışmalarla sona ererken meydana gelen durum Osmanlı Devleti'nin lehineydi. Çünkü Rusya, Avusturya ve Almanya, Osmanlı Devleti'nden yana tavır almışlardı. 9 Kasım 1885'te,

⁴⁴⁷E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 107.

⁴⁴⁸E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 107; Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 184.

Konferansın üçüncü oturumunda, Osmanlı Devleti adına söz alan Hariciye Nazırı Safvet Paşa, diğer devlet delegelerinden şu esasların teminini istemiştir:

1 - Osmanlı Hükümeti, hiç bir toprak kaybına ve maddi zarara uğramamalıdır.

2 - Bölge asayişi sağladıktan sonra, Şarki Rumeli Vilayeti'nin kuzey hudutları, Osmanlı Devleti tarafından (Berlin Antlaşması'nın ikinci maddesi gereğince) tahkim edilmelidir.

3 - Bu hal çaresi, civar devletlere, Osmanlı topraklarına tecavüz bahanesi verecek mahiyette olmamalıdır.

4 - Prens Aleksandr, kendi isteğiyle ve askerleriyle birlikte Şarki Rumeli'yi terkederse affedilecektir.

5 - Şarki Rumeli Vilâyeti için yeni bir vali tayin edilmelidir.

6 - Bütün bu hususların yerine getirilmesi için ilgili devletlerce gerekli tedbirler derhal alınmalıdır⁴⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin bu teklifleri karşısında Fransız ve Rus delegeleri, Prens Aleksandr'ın ayrılması halinde Şarki Rumeli Vilâyeti'nin hükümsüz kalmaması için ne gibi tedbirlerin düşünüldüğünü ifade ettiler. İngiliz delegeleri ise, bir karara varmadan önce, Şarki Rumeli ahalisi arasında bir kamuoyu yoklaması yapılmasını istediler. Diğer delegeler ise, altıncı maddede yer alan tedbirlerle ilgili ayrıntılı bilgi istemişlerdir⁴⁵⁰.

12 Kasım 1885'te yapılan dördüncü toplantıda, Osmanlı delegeleri, yukarıda sorulan tedbirlerin şunlar olduğunu bildirir:

⁴⁴⁹Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 46-47.

⁴⁵⁰Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 184-185.

1 - Prens Aleksandr'ı Padişah ve Büyük Devletler adına, Şarki Rumeli'den çekilmeye davet için bir delegenin gönderilmesi.

2 - Aynı delegenin, Padişah ve Büyük devletler adına Şarki Rumeli ahalisine nasihatde bulunması,

3 - Şarki Rumeli'ye yeni vali iş başına geçinceye kadar, onun işini görecektir olan bir fevkalade komiserin yollanması.

4 - Prens Aleksandr, Şarki Rumeli'den çekildiği anda bu komiserin idareyi ele alması.

5 - Şarki Rumeli'de durum normale döndükten sonra İngiltere'nin teklifi üzerine, bir tahkikat komisyonu gönderilmesi.

Almanya, İtalya, Avusturya ve Rusya delegeleri bu teklifleri olumlu bulurlarken, İngiltere delegeleri zaman kazanmak için öncelikle tahkikatın yapılması konusunda ısrar ettiler. Fransız delegeleri ise her iki hususun birlikte yapılmasını öne sürdüler⁴⁵¹.

İstanbul'da bu görüşmeler olurken, Balkanlar'daki durumun kendi aleyhine bozulduğunu öne süren Sırbistan, Avusturya'nın da teşvikiyle Bulgaristan'a savaş ilan etmişti. Ancak 19 Kasım 1885'te Silivnitza'da Bulgaristan Prensi Aleksandr'ın, Sırp ordusunu mağlup ettiği haberi Konferans salonunda büyük yankı uyandırdı. Bu durum en çok İngiltere'yi memnun etmişti. Zira, İngilizler bu olaydan sonra Bulgaristan lehindeki siyasetini daha açık bir şekilde ifade etme olanağını elde ettiler.

Bu gelişmeler karşısında konferans, 25 Kasım 1885'te şu kararları aldı:

1 - Padişah, Şarki Rumeli'ye olağanüstü bir komiser gönderecektir.

⁴⁵¹Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c.I, s. 47; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 278.

2 - Komiser, Vali'ye ait yetkileri kullanacak ve mevcut nizamnameye göre vilayeti idare edecektir.

3 - Komiserin yanında büyük devletler tarafından tayin olunan özel memurlar bulunacak ve bu memurlar istişari mahiyetteki düşünceleriyle Şarki Rumeli Komiserine yardım edeceklerdi.

İstanbul Konferansı'nda bu kararların alınmasıyla Osmanlı Devleti Şarki Rumeli'de statükoyu yeniden sağlamak yolunda önemli bir fırsat yakalamış oluyordu. Ancak, Bâb-ı Âli'nin aşırı temkinli tutumu nedeniyle istenilen netice yine elde edilemedi⁴⁵². Bu arada, 27 Kasım'da Bulgarlar'ın Sırp ordusunu tamamen dağıtarak, Pirot'u işgal edip, Belgrat yolunu ele geçirmesi konferansça verilmiş olan kararların tatbikini adeta imkansız hale getirdi. Bunun üzerine, yabancı devletlerin görüşüne baş vuran Bâb-ı Âli, durumu yeniden değerlendirmek zorunda kaldı. Nihayet, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensi arasında aracısız bir anlaşmaya varılmasının uygun olacağı fikrini ileri sürmesi üzerine, Bâb-ı Âli ile Bulgar Prensi arasında müzakerelere başlandı. Böylece, Osmanlı Devleti kendine ait bir vilayetle sanki bağımsız bir devlet gibi görüşmelere başladı. Osmanlı Devleti bu planını uygulamaya geçirirken, Bulgaristan'da yabancı egemenliğine engel olmak istiyordu. Bulgaristan Prensi ile yapılan görüşmelerde, Kırcaali Kasabası ile ahalisi müslüman olan Rodop Balkanı'nın Şarki Rumeli'den ayrılarak Osmanlı idaresine bırakılması kararlaştırıldı. Böylece Osmanlı Devleti, Şarki Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan Prenslığı tarafından ilhakına meşruiyet kazandırmış oluyordu. Rusya'nın da onayının alınmasından sonra bu teklifler İstanbul Konferansı'nda da kabul edilecektir⁴⁵³.

⁴⁵²Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 187.

⁴⁵³E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c. VIII, s. 108-109.

2 - Konferans'ta Alınan Kararlar ve Filibe İsyanı'nın Tanınması

İstanbul Konferansı, 5 Eylül 1886'da Sekizinci ve son toplantısını yaptı⁴⁵⁴. Bu toplantı, 1 Şubat 1886'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prenslığı arasında imza edilen "Suret-i Tesviye" anlaşmasının, uluslararası alanda tasdiki amacıyla yapılmıştı. Şarki Rumeli Vilâyeti'nin yeni durumunu belirleyen bu son kararnamede şu hususlar yer almaktadır:

1 - Şarki Rumeli Valiliği, Berlin Antlaşması'nın 17. Maddesi gereğince, Bulgaristan Prensine verilecektir.

2 - Şarki Rumeli Valiliği ile Bulgaristan Prenslığı, bir ve aynı şahsın elinde bulundukça, Berlin Antlaşması'nın 15. Maddesinin ilk fıkrasında belirtilen, Kırcaali Nahiyesi'nin islam köyleri ile Rodop cihetinde bulunup şimdiye kadar Şarki Rumeli Eyaleti idaresine geçmemiş bu'unan diğer islam köyleri, Şarki Rumeli'den ayrılarak, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından idare olunacaktır.

3 - Şarki Rumeli Vilâyeti'nin daimi asayişini ve halkın refah ve saadetini sağlamak amacıyla, Vilâyet Dahili Nizamnamesi, Bâb-ı Âli ile Bulgaristan Prensi tarafından tayin olunacak memurlardan mürekkep bir komisyonda gözden geçirilerek, halin icap ve mahallin ihtiyaçlarına göre değiştirilirken Osmanlı Hazinesi'nin bütün menfaatleri dikkate alınacaktır. Bu komisyon, çalışmalarını dört ay içerisinde tamamlayarak, neticeyi İstanbul Konferansı'nın tasdikine sunacaktır. Fakat, bu değişiklikler kabul olununcaya kadar, karşılanacak güçlükler ve vilayetin idaresi, Bulgaristan Prensi'ne havale olunacaktır.

4 - Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ve Şarki Rumeli hakkındaki diğer bütün hükümleri, eskiden olduğu gibi yürürlükte kalmaya devam edecektir.

⁴⁵⁴B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No: 20, Vesika No: 25.

5 - Ayrıca Devletler, Şarki Rumeli Dahili Nizamnamesi'ni kabul edecekleri zaman, İstanbul'da toplanması gereken bir konferansta, bu senedi katiyüzüylen tasdik edeceklerdir⁴⁵⁵.

Daha sonra Prens Aleksandr'ın da bu hükümleri kabul etmesi üzerine Şarki Rumeli Valiliği, kendisine tevcih edildi. Hatta, Bulgaristan Prensi bu durum karşısında Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bu telgrafnamede; Şarki Rumeli Valiliği'nin kendisine verilmesini memnuniyetle karşıladığını, bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin Şarki Rumeli'deki işlerinin aksayabileceği konusunda kesinlikle endişeye kapılmamasını belirtmiştir. Prens Aleksandr bu telgrafnamesinde ayrıca, Bâb-ı Âli ile Bulgaristan Emareti arasında bu ihtilaf olmadığı müddetçe, Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir hareketde bulunmayacağını özellikle vurgulamıştır⁴⁵⁶.

Böylece, Osmanlı Devleti ile Berlin Antlaşması'nı imza eden batılı devletler, Şarki Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi olayını (Filibe İsyanı'nı) uluslararası bir konferansla kabul etmiş oluyorlardı. Osmanlı Devleti'nin bu anlaşma ile Kırcaali Nahiyesi'nin ve Rodop Balkan cihetindeki Türk köylerini geri alması bir başarı olarak görünse de⁴⁵⁷ Şarki Rumeli'yi tamamen kaybetmiş olması devlet içinde büyük tartışmalara neden olmuştur.

⁴⁵⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, c.II, s. 232-233; Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 58; Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 281; E. Ziya Karal, *a.g.e.*, c.VIII, s. 109-110; Süleyman Oğuz, *a.g.e.*, s. 187-188; 28 Nisan 1886'da Şarki Rumeli Dahili Nizamnamesi'nin hem Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine hem de Vilayet'in ihtiyaçlarına göre tadilini sağlamak amacıyla bir komisyon kuruldu. Bu komisyona, Prens Aleksandr iki memurunu, Osmanlı Devleti ise Macid Paşa ile Abro Efendi'yi tayin etmiştir. Komisyonun faaliyetleri hakkında Bâb-ı Âli tarafından bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatname'de yer alan bilgiler için bkz. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 283-287.

⁴⁵⁶ B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I, Dosya No: 20, Vesika No: 25.

⁴⁵⁷ Said Paşa, Kırcaali ve Rodop Balkan Türk ahalisinin zaten Bulgaristan'a katılmayı kabul etmediğini, bu amaç için de sekiz yıl boyunca silahlı mücadeleye devam ederek Bulgarları yıldırıldığını, dolayısıyla da bu bölgelerin Osmanlı idaresine katılmasının ergeç gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bu nedenle iş başındaki Osmanlı Hükümeti'ni ağır bir dille eleştiren Said Paşa, 5 Nisan 1886 Anlaşması ile Kırcaali ve Rodop Balkan'daki Türk köylerinin geri alınışını, "kazanılmış olan bir hakkı yeniden kazanmak" şeklinde değerlendirmiştir. Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 59.

Diğer taraftan İstanbul Konferansı'nın 5 Nisan 1886'da kabul ettiği kararnamenin ikinci maddesi hükmüne göre, Kırcaali ve Rodoplar'da, Osmanlı idaresine bırakılacak yerlerin hudutlarını tespit etmek üzere, Osmanlı-Bulgar askeri komisyonu kurulmuştu. Bu komisyona Bâb-ı Âli'yi temsilen Mirliya Şakir Paşa, Kurmay Binbaşı Mehmet Bey ve katip Civanyan Efendi katılırlarken, Bulgaristan'ı temsilen de Yüzbaşı Savof ile Yüzbaşı Velçef katılmışlardır. 9 Mayıs - 30 Haziran 1886 tarihleri arasında çalışmalarını sonuçlandıran bu komisyon, 18 Temmuz 1886 tarihli bir protokolle, Kırcaali ve Ropçoz kazalarının Şarki Rumeli ile olan sınırlarını hem arazi hem de harita üzerinde tespit etmiştir⁴⁵⁸.

⁴⁵⁸Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, c.I, s. 60; 18 Temmuz 1886 tarihli protokolle, Kırcaali ve Ropçoz kazalarında, Osmanlı Devleti'ne bırakılan mahallerin tam listesi için bkz. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 288-290.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyılda başlayan fetih hareketleri neticesinde, Avrupa kıtasında İstanbul önlerinden Viyana kapılarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya sahip olmuştur. Osmanlıların bu büyük başarılarının arkasında, bölgedeki otorite boşluğundan kaynaklanan belirsizlik ile uygulanan akılcı ve adaletli fetih siyaseti yatmaktadır.

İşte, Osmanlı Devleti Bulgaristan'a ayak bastığı ilk yıllardan itibaren, diğer bölgelerde olduğu gibi, yerli halkın dini inanışlarına mezheplerine ve dillerine karışmayarak büyük bir hoşgörü örneği göstermiştir. Bu durum, Orta Çağ'ın skolastik felsefesi ile büyük baskılara maruz kalan bölge halkı için adeta bir kurtuluş olmuştur. Yine, Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu toprak sistemi de, asırlardır angaryaya mahkum edilmiş Balkan topluluklarına rahat bir nefes aldırılmıştır. Bu nedendir ki, Bulgarlar kendi kimliklerini günümüze kadar korumuşlardır.

Balkanlar'daki bu istikrar, Osmanlı Devleti'nin zayıflama sürecine girmesiyle bozulmaya başlamıştır. Özellikle, 1789 Büyük Fransa İhtilali, bu coğrafyadaki dengeleri alt üst etti. İhtilal ile birlikte bütün dünyaya yayılan liberalizm akımı ve bu akımın milletlere uygulanması neticesinde ortaya çıkan milliyetçilik duygusu Osmanlı Devleti'ni derinden etkiledi. Önce Sırp İsyanı daha sonra da Yunan İsyanı ve bağımsız Yunanistan Devleti'nin kuruluşu, Balkanları içinden çıkılmaz hale getirdi.

Ancak, Bulgarların isyan teşebbüsleri öncekilere nazaran çok farklı bir mahiyet arz etmektedir. Zira, XIX. yüzyıla kadar dünyada bir Bulgar milletinden söz edilmiyordu. Hatta, Bulgarlar bile kendi kimliklerinden habersizdirer. Yarım asır gibi kısa bir dönemde büyük bir milliyetçilik hamlesini gerçekleştiren Bulgar milleti, bu durumu, büyük ölçüde Rusya'ya borçludur. Rusya, Karadeniz ve boğazlar üzerindeki emelini gerçekleştirmek için Bulgaristan'ı kendisine hedef seçmişti. Rusya himayesinde kurulacak bir Bulgaristan Devleti, İstanbul yolunu

Ruslara açmış olacaktı. İşte Rusya Bulgaristan'a gönderdiği Panislavist ajanlarla birlikte Bulgar milletinin bilinçlenmesini sağladı. Daha sonra da Osmanlı Devleti'ne karşı insafsızca kışkırttı. Ardarda gelen Niş, Vidin ve Tuna isyanları Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Fakat, bu tedbirler Bulgarları daha fazla kamçıladi. Nitekim, 1870'de Fener-Rum Patrikhanesi'nden ayrı, bağımsız Bulgar Ekserhanesi'nin kurulması siyasi bağımsızlık yolunda atılmış önemli bir adım oldu. 1876'da meydana gelen isyan hareketi ise, o tarihe kadar yapılmış olan en büyük Bulgar isyanı oldu. Bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, Bulgar milli davası Avrupa kamuoyu tarafından desteklenmeye başlandı.

Rusya, Bulgaristan'ın bağımsızlığını o kadar çok istemiştir ki, bu uğurda Osmanlı Devleti ile büyük bir savaşa girmeyi dahi göze almıştır. Neticede, tarihin gördüğü, en kanlı savaşlardan biri olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi başlamış ve Rusya büyük bir zafer kazanmıştır. Bu savaş ise en çok Bulgar davasına yaramış, Ayastefanos Antlaşması ile de Balkanlar'da büyük bir Bulgaristan Prenslığı kurulmuştur. Berlin Antlaşması her ne kadar büyük Bulgaristan'ın sınırlarını küçültmüşse de bağımsız Bulgaristan Devleti'nin kuruluşunu büyük ölçüde tamamlanmış oluyordu.

Bu tarihten itibaren Bulgaristan Prenslığı'nin en önemli amacı, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne verilen Şarki Rumeli Vilayeti'ni geri almak düşüncesi olmuştur. Öte yandan Avrupa'da meydana gelen siyasi değişiklikler de Bulgarların işine yaramıştır. Nitekim, 1880 yılında Avrupa siyasi hayatında büyük söz sahibi olan İngiltere'de, Türk düşmanlığı ile ünlenen Gladstone'un başbakan olması ve Bulgarların yanında yer alması, mevcut dengelerin yeniden değişmesine neden oldu. 1881'de Rusya, Avusturya ve Almanya arasında imzalanan İkinci Üç İmparatorlar Antlaşması, İngiltere'yi Balkanlar üzerinde etkisiz hale getiriyordu. Bu yüzden İngiliz Hükümeti, Balkan coğrafyasında yeniden söz sahibi olabilmek için Bulgaristan olayların büyük bir fırsat olarak görmüştür. Zaten, 1885'te meydana gelen Filibe İsyanı ile Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etmesi ve Prens Aleksandr'ın İngiltere'nin nüfuzunu benimsemesi, İngiliz Hariciyesi'nin

zaferi olmuştur. Bu durum ise en fazla Rusya'yı rahatsız etmiş ve tarihi düşmanı olan Osmanlı Devleti ile ortak hareket etmesine neden olmuştur.

Bulgar Meselesi ile ilgili en çok tartışılan konulardan birisi de, Osmanlı Devleti'nin Filibe İsyanı karşısında askeri müdahalede bulunmaması olmuştur. Eleştirilerin bu denli yoğun olmasının nedeni ise, Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'nda kendisine verilen haklarını savunamaması ve Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etmesine seyirci kalmış olmasıdır. Ancak, tarihi olayları değerlendirirken unutulmaması gereken en önemli husus, bugünün şartlarının değil o günün şartlarının gözönüne alınması gerçeğidir. Aksi takdirde sağlıklı bir değerlendirme yapmamız imkansız olacaktır. Osmanlı Devleti'nin bu tutumundaki ana sebep, Filibe İsyanı'nın arkasında hangi devletin olduğunu zamanında öğrenememiş olması ve Avrupa umumi efkarının isyan hakkındaki görüşlerinin önceden bilinmemesidir. Ayrıca, Sultan II. Abdülhamit'in harbe muhalif siyaset izlemesi ve devletin içinde bulunduğu mali buhran, böyle bir sonucu kaçınılmaz kılmıştır. Diğer taraftan, Tophane Konferansı devam ederken Bulgarların Silivnitza'da Sırp ordusunu mağlup etmesi, Osmanlı Devleti'nin bu husustaki umudunu da sona erdirmiştir.

Bütün bu gelişmeler, Bulgaristan Emareti'nin işine yaramıştır. Bulgarlar XIX. yüzyılın ortalarına doğru başlattıkları bağımsızlık mücadelesini başarıyla sonuçlandırmışlardır. Osmanlı Devleti ise, yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik hareketlerine karşı koyamamış ve dağılma sürecinde önemli bir yara almıştır. Nitekim Bulgaristan Prensiği, 5 Ekim 1908'de Osmanlı Devleti ile olan resmi bağlarını kopartarak, tam bağımsızlığını da elde etmiş ve yaklaşık yarım asırdır devam eden bu meseleye son noktayı koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A) ARŞİV BELGELERİ

1) B.O.A. *Yıldız Tasnifi*, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı Bölümü, c.II, Nr. 17/8: 183/16, 183/21, 183/42, 184/55, 183/26, 183/41, 184/101, 185/1, 185/128, 186/126, 189/107.

2) B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, c.I: 19/35, 19/45, 20/25, 20/34, 22/7.

3) B.O.A., B.E.O., Mümtâze Kalemî, *Rumeli Şarki Evrakı*, 1/17.

B) ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri* (Sad. Enver Koray) Ankara, 1985.

Acaroğlu, Türker, "Bulgaristan" maddesi, *T.A.*, c.VIII, Ankara 1956, s. 383-396.

Acaroğlu, Türker, "Bulgarlaştırma", *Güneş Gazetesi*, 8 Ocak 1988.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Yayın Haz. Cavid Baysun), c.II, Ankara 1991.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Yayına Haz. Cavid Baysun), c.IV, Ankara 1991.

Ahmet Lütfi, *Tarih* (Yayına Haz. Münir Aktepe), c. VIII, Ankara 1988.

Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılap*, c.II, İstanbul 1295.

Ahmet Refik, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, İstanbul 1933.

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, İstanbul 1940.

Ali Haydar Midhat, *Hatıralarım (1872-1946)*, İstanbul 1946.

Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarıyla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 1990.

- Alp, İlker, “Bulgaristan’da Türk Nüfusu”, *Arşiv Belgelerine Göre Bulgaristan’daki Türk Varlığı Sempozyumu*, Edirne 1991, s. 3-10.
- Alp, İlker, *Bulgar Zulmünü Günümüze Kadar İntikal Ettiren Edirne ve Çevresindeki Şehitlikler*, Ankara 1989.
- Alp, İlker, “Pomak Türkleri İle İlgili Bazı Gerçekler”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 33, Ankara 1992, s.1-9.
- Andonyan, Aram, *Balkan Harbi Tarihi* (Çev. Zaven Biberyan), İstanbul 1975.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c.I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1993.
- Aktepe, Münir, “Osmanlı Devleti’nin Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard’ın II. Abdülhamit’e Verdiği Rapor”, *B.T.T.D.*, Sayı 22, İstanbul 1969, s. 13-26.
- Aydın, Mahir, *Şarki Rumeli Vilayeti*, T.T.K. Yay., Ankara 1992.
- Aydın, Mahir, *Bulgar Meselesi (1876)*, İstanbul 1986 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Balkanlı, Ali Kemal, *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara 1986.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Midhat Paşa (Siyasi ve İdari Şahsiyeti)*, T.C. Ziraat Bankası 100. Kuruluş Yılı Armağanı, İstanbul 1964.
- Baykal, Bekir Sıtkı, “100. Yıl dönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, c. LII, Sayı 202, Ankara 1988, s. 195-208.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.I, T.T.K. Yay., Ankara 1983.

Bayur, H. Kamil, *Sadrazam Kamil Paşa*, Ankara 1954.

Bayur, H. Kamil, “Şarki Rumeli Meselesi’ne Dair”, *Belleten*, c.XX, Sayı 79, Ankara 1956, s. 527-530.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya’da Milli Mücadele*, c.I, T.T.K. Yay., Ankara 1992.

Bozdağ, İsmet, *Abdülhamit’in Hatıra Defteri*, İstanbul 1975.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, T.T.K., Yay., Ankara 1989.

“Bogomillik, Bogomilizm” maddesi, *T.A.*, c.VII, Ankara 1955, s. 165-166.

Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya 1992.

Çabuk, Vahid, *Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996.

“Çorbacı” maddesi, *T.A.*, c. XII, Ankara 1956, s. 113.

Danişment, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV., İstanbul 1972.

Dumont, Paul, “Tanzimat Dönemi (1839-1878)”, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Çev. Server Tanili), c.II İstanbul 1995, s. 140-180.

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Yayına Haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul 1973.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Devleti’nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989.

Ercan, Yavuz, “Devşirme Sorunu ve Devşirmenin Anadolu ve Balkanlar’daki Türkleşme ve İslamlaşma’ya Etkisi”, *Belleten*, c.I, Sayı 198, Ankara 1986, s. 679-772.

Eren, Ahmet Cevat, “Niş” maddesi, *İ.A.*, c. IX, M.E.M. Yay., İstanbul 1964, s. 293-298.

Eren, Ahmet Cevat, “Pomaklar” maddesi, *İ.A.*, c.IX, M.E.B. Yay., İstanbul 1964, s. 572-576.

Ergün, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Bulgar Okulları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler III. Türk Tarihi*, c.I, İstanbul 1986, s. 202-207.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953.

Fahreddin, Rızaeddin, “Türkler, Fin ve Sakalar, Hun ve Bulgarlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* (Çev. Y. Ziya Yağcıoğlu), Sayı 106, İstanbul 1995, s. 16-21.

Genç, Nevin, *XVI. Yüzyıl Sofya Tahrir Defteri’nde Sofya Kazası*, Eskişehir 1988.

Georgen, François, “Son Canlanış”, *Osmanlı Devleti Tarihi* (Çev. Server Tanili), c.II, İstanbul 1995, s. 151-176.

- Gökbilgin, M. Tayyib, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul 1957.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Midhat Paşa" maddesi, *İ.A.*, c. VIII, M.E.B. Yay., İstanbul 1960, s. 270-282.
- Gürsel, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968.
- Güven, Gül Çağalı, *Kamil Paşa'nın Anıları*, İstanbul 1991.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-19139)*, Ankara 1994.
- Haydaroglu, İlknur Polat, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar*, Ankara 1993.
- Herbert, William Von, *Plevne Müdafaası* (Çev. Nurettin Artam), Ankara 1938.
- Hotinli, Rauf Ahmet, "Bulgarlar" maddesi, *İ.A.*, c.II, M.E.B. Yay. İstanbul 1961, s. 801-802.
- İlgürel, Mücteba, "Osmanlı Adaleti Karşısında Bulgar Vahşeti", *Türk Kütürü*, Yıl. XXIV, Sayı 276, Ankara 1986, s. 61-63.
- İnal, İ. Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. VIII, İstanbul 1965.
- İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, c. XXIII, Sayı 92, Ankara 1959, s. 575-608.
- İnalcık, Halil, "Rumeli" maddesi, *İ.A.*, c. IX, İstanbul 1961, s. 766-773.
- İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943.

İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”,
Osmanlı Devleti Toplum ve Ekonomi,
İstanbul 1993, s. 361-383.

İnalcık, Halil, “Vidin Gospodarlık Rejimi ve Ilgası”, *Osmanlı Devleti
Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s.
115-138.

İmbert, Paul, *Osmanlı Devleti’nda Yenileşme Hareketleri* (Çev. Adnan
Cemgil), İstanbul (Tarihsiz).

İpek, Nedim, “Balkanlar, Girit ve Kafkaslar’dan Anadolu’ya Yönelik
Göçler ve Göçmen İskan Birimlerinin
Kuruluşu (1879-1912)”, *Süleyman
Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı
1, Isparta 1995, s. 197-222.

İpek, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*,
Ankara 1994.

İpek, Nedim, “Üsküp Sancağı’nda Göçmenlerin İskanı”, *Bayram
KODAMAN’a Armağan*, Samsun 1993,
s. 97-1XIX.

Karagöz, Adem Ruhi, *Bulgaristan Türk Basını*, İstanbul 1945.

Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.VII, T.T.K. Yay., Ankara 1988.

Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, T.T.K. Yay., Ankara 1988.

Kocabaş, Süleyman, *Avrupa Türkiye’si’nin Kaybı ve Balkanlar’da
Panislavizm*, İstanbul 1986.

Kocabaş, Süleyman, *Sultan 2. Abdülhamit*, İstanbul 1995.

- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Sad. Zuhri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- Koçak, Arif, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara 1976.
- Kodaman, Bayram, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *D.G.B.İ.T.*, c.12, Çağ yay., İstanbul 1989, s. 19-197.
- Kodaman, Bayram, “Şark Meselesi”, *Türk Yurdu*, c.17, Sayı 122, Ekim 1997, s. 22-32.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı Devleti’nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1959.
- Kurat, Akdes Nimet, “Bulgar” maddesi, *İ.A.*, c.II, M.E.B. Yay., İstanbul 1961, s. 781-796.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara 1993.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968.
- Kurat, Yuluğ Tekin, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, c. XXVI, Sayı 101-104, Ankara 1962, s. 567-592.
- Küçük, Cevdet, “Bulgar İhtiâli’nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri”, *G.D.A.D.*, Sayı 8-9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, s. 117-166.

Mahmut Celaleddin, *Mirat-ı Hakikat* (Yayına Haz. İsmet Miroğlu),
c.I-III, İstanbul 1983.

Mantran, Robert, "Doğu Sorununun Başlangıçları", *Osmanlı Devleti Tarihi* (Çev. Server Tanili), c.II,
İstanbul 1995, s.

Memişoğlu, Hüseyin, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1989.

Oğuz, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Ankara 1986.

Ongunsu, A.H., "Abdülhamit II" maddesi, *İ.A.*, c.I, M.E.B. Yay.,
İstanbul 1965, s. 76-80.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*,
İstanbul 1987.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*,
İstanbul 1967.

Ortaylı, İlber, "Balkanlar'da Milliyetçilik", *T.C.T.A.*, c.IV, İstanbul
1985, s. 1026-1031.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Devleti'nde Millet", *T.C.T.A.*, c. IV, İstanbul
1985, s. 996-1001.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987.

Ortaylı, İlber, "İzmir'de İlk Bulgar Gazetesi", *T.C.T.A.*, c.I, İstanbul
1985, s. 105.

Ökse, Necati, "Plevne Muharebeleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl. 3,
Sayı 5, Ankara 1978, s. 1-13.

Özcan, Besim, "93 Harbi Felâketi ve Evliye-i Selâse Dramı", *Tarih ve Medeniyet*, Yıl.4, Sayı 39, İstanbul
1997, s. 36-40.

- Özkan, Cemal, “Tamzimat’dan Cumhuriyet’e Savaşlar ve Antlaşmalar”, *T.C.T.A.*, c.V, İstanbul 1985, s. 1365-1380.
- Palmer, Alan, *Osmanlı Devleti Bir Çöküşün Yeni Tarihi (Son Üçyüzyıl)*, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I-III, İstanbul 1993.
- Saral, Osman Yavuz, *Kaybettiğimiz Rumeli*, İstanbul 1975.
- Saydam, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1995.
- Seçkin, Bekir Sami, “Ruslar’ın Balkanlar’da Bir Konfederasyon Kurma Teşebbüsleri”, *B.T.T.D.*, Sayı 22, İstanbul 1969, s. 29-33.
- Sedes, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. VII-VIII, İstanbul 1940.
- Sertoğlu, Mithat, “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Meselesi”, *B.T.T.D.*, Sayı 25, İstanbul 1969, s. 44-52.
- Shaw, J. Stanford, “Osmanlı Devleti’nde Azınlıklar Sorunu”, *T.C.T.A.*, c.IV, (Çev. Ahmet Günlük), İstanbul 1985, s. 1002-1006.
- Shaw, J. Stanford-Shaw, E. Kural, *Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye* (Çev. Mehmet Harmancı), c.II, İstanbul 1983.
- Shaw, E. Kural, “Midhat Paşa”, *T.C.T.A.*, c.V, İstanbul 1985, s. 1299-1303.
- Solakzâde, *Solakzâde Tarihi* (Haz. Vahid Çabuk), c.I, Ankara 1989.

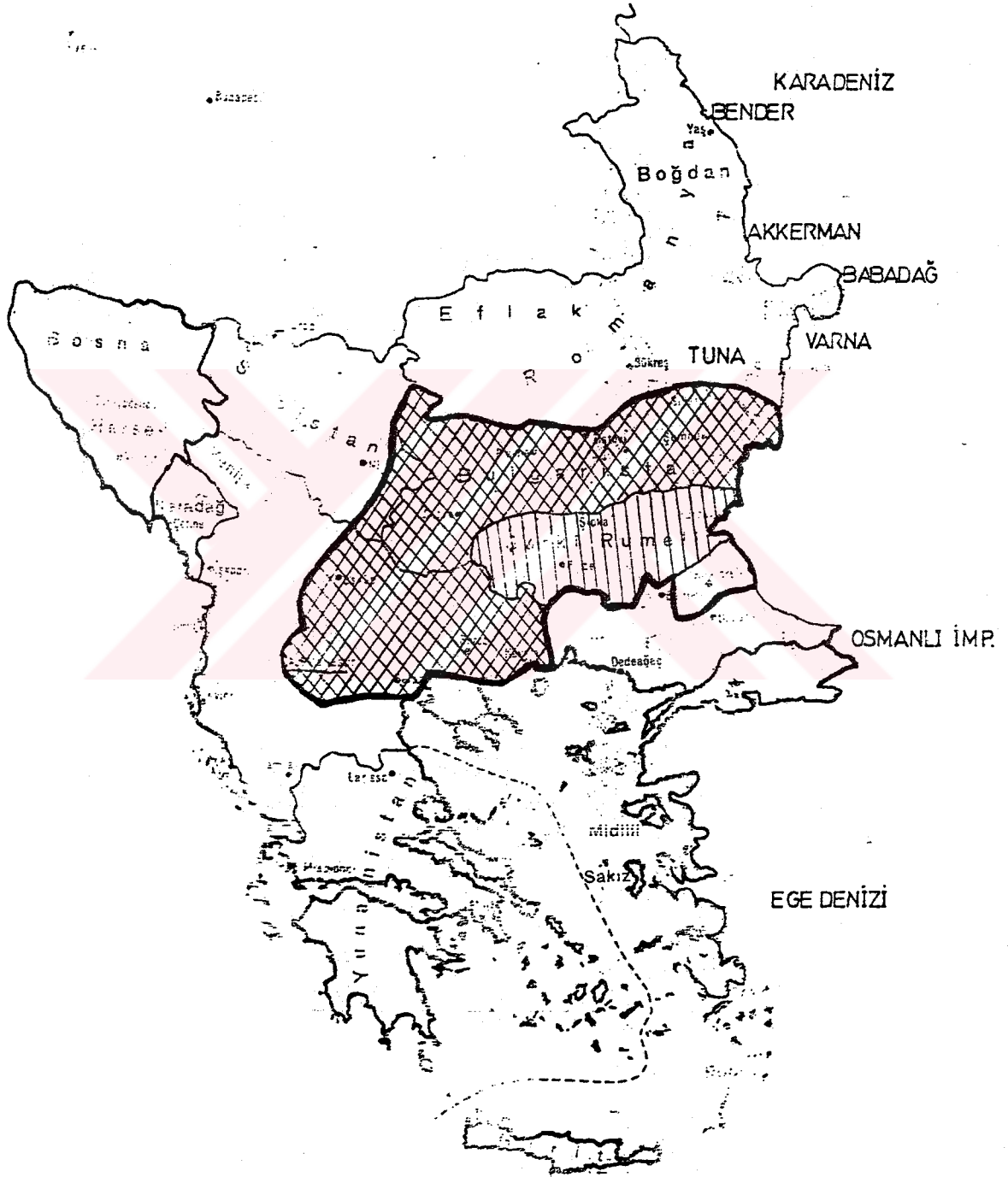
- Sonyel, R. Salahi, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'nu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Belleten*, c. XLIX, Sayı 195, Ankara 1986, s. 647-656.
- Süer, Hikmet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genel Krumay Basımevi, Ankara 1993.
- Şentürk, M. Hüdayi, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992.
- Şimşir, N. Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, c.I-II, İstanbul 1970.
- Tansel, Selahattin, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Ankara 1943.
- Tepedelenlioğlu, N. Nazif, *Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar*, İstanbul 1989.
- Tuğlacı, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984.
- Turan, Şerafettin, "Plevne" maddesi, *İ.A.*, c. IX, M.E.B. Yay., İstanbul 1964, s. 569-574.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* (Yayına Haz. B. Sıtkı Baykal), c.I-II, Ankara 1987.
- Uçar, Nail, *Gazi Osman Paşa ve Plevne*, 93 Harbinin 100. Yıl Hatırasına, İstanbul 1978.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985.
- Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, c.I, İstanbul 1967.
- Unat, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihlerle Çevirme Klavuzu*, Ankara 1959.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara 1988.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Çev: Babür Kuzucu), c.II İstanbul 1987.

Yorga, N., *Osmanlı Tarihi* (Çev. B. Sıtkı Baykal), c.V, Ankara 1948.

 AYASTEFANOS ANTLAŞMASI'NA GÖRE BULGARİSTAN

 BERLİN ANTLAŞMASINA GÖRE BULGARİSTAN

HARİTA 1